

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİCRİ BİRİNCİ YÜZYILDA MEDİNE ŞEHRİ
(Fiziki, Demografik, İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı)

Firat Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi



0070203

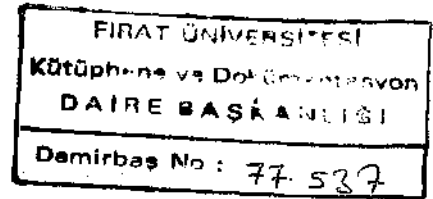
255.07.02.03.00.00/08/0070203

TYU14

Danışman
Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

Hazırlayan
Yaşar ÇELİKKOL

AD
Y.B.
Sos. Bil.



ELA ZIĞ-1995

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

İçindekiler	I
Önsöz	VIII
Kısaltmalar	X
Giriş	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHRİN COĞRAFI ÖZELLİĞİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

I Coğrafi Özellik	1-
1. Şehrin Konumu (Yüzölçümü ve Ovaları)	1-3
2. Şehri Çevreleyen Dağlar	3-4
3. Medine'nin İklimi	8
4. Şehrin Su Kaynakları	8-9
a) Akarsu ve Dereleler	9-10
b) Kuyular	10-14
II. Medine Şehrinin Tarihi Gelişimi	14-18

İKİNCİ BÖLÜM

MEDİNE ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI

I Şehrin Kuruluşu ve Aldığı İsimler	19
1. Şehrin Kuruluşunda Yesrib İsmi Alışı	19
2. Peygamberin Yesrib İsminin Kullanılmasını Yasaklaması	19-20
3. Medine Kelimesi ve Şehire İsim Olması	20-21
4. Medine için Kullanılan Diğer İsimler	21-25
5. Şehir için Peygamberin Duaları ve Halkın Şehirde Kalmasını Teşvik Etmesi	25-26
6. Peygamberin Medine'yi Harem Bölge ve Sid Alanı Yapması	26-27
II. Şehre Ulaşan Yollar ve Bölgelere Olan Uzaklığı	27
III.Şehrin Mahalleri	30-35
IV. Şehri Kuşatan Cadde ve Sokaklar.....	36
V. Cadde ve Sokakların Fiziki Özellikleri	36-37
1. Cadde ve Sokakların Ölçüleri	37
2. Cadde ve Sokaklardaki Güvenlik Kapıları	37
3. Şehirdeki Yeraltı Geçitleri	37

VI. Dini ve Sosyal Yapılar	38
1. Dini Yapılar	38
a. Mescidler	38
aa. Mescid-i Nebi	38
aaa. Mescidi Nebinin Yerinin Tesbiti ve Hazırlanması	38-39
aab. Mescidi Nebinin Yapımı	39-40
aac. Mescidin Etrafında Odaların Yapımı	39-40
aad. Mescidin Yapımından Sonra Tabanına Çakıl ve Kum Serilmesi	40-41
aae. Mescidin Aydınlatılması	41
aaf. Mescidin Peygamberden Sonra Onarım İşleri ...	41
aafa. Hz. Ebubekir ve Ömer Döneminde Mescidin Onarımı	41
aafb. Hz. Osman Döneminde Mescidin Onarımı	42-43
aafc. Muaviye Döneminde Mescidin Onarımı	43
aafd. Velid b. Abdilmelik Döneminde Mescidin Onarımı	43-45
ab. Peygamberin Namaz Kıldığı Diğer Mescidler ve İsimleri	45-49
b. Ravzai Mutahhara	49
c. Kabirler (Meşhedler)	49-50
2. Sivil Mimari	51
a. Kasırlar	51-52
b. Evler	52
ba. Ev Planları	52-53
bb. Ev Tipleri	53
bba. Seyyar Kamy ve Ahşap Evler (Huss)	53
bbb. Kubbe Örtülü Evler	53-55
bbc. Çadır Tipi Evler	55
bbd. Çadır Evler	55-56
bbda. Yün ve Kıl Çadırlar	56
bbdb. Türk Çadırları	56-57
bbe. Kale ve Büyük Kale Tipli Evler (Utun ve Ucunlar)	57-58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEDİNE'NİN ETNİK VE DEMOĞRAFİK YAPISI

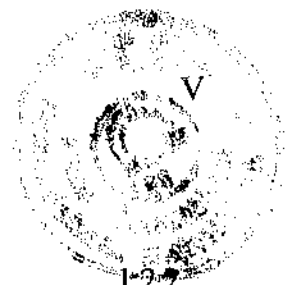
I. Şehirde Yaşayan Etnik Gruplar	62
1- Arap-amalika Kabilesi	62-65
2- Yahudiler	65
a. Yahudilerin Medine'ye Gelişlerindeki Çeşitli İddialar	65
aa. Hz. Musa Döneminde Yahudilerin Medine'ye Gelişleri	65-66
ab. Buht'un Nasır Döneminde Yahudilerin Medine'ye Gelişleri	66-67
ac. Roma Döneminde Gelişleri	67
ad. Yerli Arapların Yahudileştiği İddiaları	67
b. Yahudilerin Araplarla Ticari, Meslekî ve Kültürel İlişkileri	68-70
c. Yahudilerin Müslümanlarla Olan İlişkileri	70
ca. Yahudilerin Müslümanlarla Olan İlişkileri	70-72
cb. Yahudi Beni Nadir Kabilesi'nin Müslümanlarla Olan İlişkileri	72-73
cc. Yahudi Beni Kurayza Kabilesinin Müslümanlarla Olan İlişkileri	73-76
d. Yahudilerin Medine'den Çıkartılması	76-77
3- Arap Kabileleri	77
a. Evs ve Hazreç Kabilesi'nin Nesebî ve Kolları	77-79
b. Evs ve Hazreç Kabilesinin Medine'ye Gelişi	79-82
c. Evs ve Hazreç Kabilesinin Şehre Hakim Oluşları	82-84
d. Evs ve Hazreç Kabilesinin İslam'a Girişleri	84-86
II. Şehrin Demografik Yapısı	86-87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEDİNE'NİN İDARİ YAPISI

I. Medine'de İlk İdari Uygulamaya Geçiş	87
1. Şehir Halkını Kardeş Kılma Harekatı (Muahat)	87
2. Evs ve Hazreç Kabilesi'nin Kardeşlik Anlayışı	87-89
3. Ensar ve Muhacir Arasındaki Veraset	89
II. Medine Sözleşmesi (Anayasa)	89
1. Sözleşmenin Yazılışı	89
2. Sözleşmenin Metni	91-96
3. Sözleşmenin Tahlili	96-98
III- Medine'de Yapılan İlk Nüfus Tahriri	98

IV. Hz. Muhammed'in Ortaya Koyduğu İdari Taksimat ve Tayin Ettiği Ehl-i Örf ve Ehl-i İlim Mensubları	98
1. Hz. Peygamberin Medine'ye Vali ve Kadı Tayini	98-99
2. Hz. Peygamberin Tayin Ettiği Diğer Görevliler	99
a. Arifler	99
b. Amiller	100
c. Sahibü'l-Ases, Şurta, Hars	100
d. Ölçüm Memurları	100
e. Katipler	100
f. Mühür Görevlisi	101
g. Peygamberin Medine Muhtesibleri	101
h. Peygamberin Tercüman Görevlendirmesi	101-102
3. Hz. Peygamberin Memurlara Takdir Ettiği Ücretler	102
V. Hulafa-i Raşidin Döneminde Medine'ye Tayin Edilen Ehl-i Örf ve Ehl-i İlim Mensubları	102
1. Hz. Ebubekir Döneminde Tayin Edilen Görevliler	104
2. Hz. Ömer Döneminde Tayin Edilen Görevliler	104
a. Hz. Ömer'in Kurduğu Divanlar ve Divan Üyeleri	104
aa. Vali ve Kadı Tayinleri	104
ab. Güvenlik Görevlisi (Şurta-Ahdes) Tayinleri	105
ac. Çarşı ve Pazar Görevlileri (Amilü's suk)	105-106
ad. Müfettiş (Tahkikat) Memurları	106
ae. Ordu Görevlileri	106
af. Beytü'l-Mal Divanı ve Görevlileri	106-107
ag. Maaş (Ata) Divanı ve Görevlileri	107
ah. Diğer Görevliler	108
ai. Hz. Ömer'in Memurlara Mal Bildirimi Usulu Getirmesi	
3. Hz. Osman Döneminde Tayin Edilen Görevliler	108
4. Hz. Ali Döneminde Tayin Edilen Görevliler ve Atama Usulleri	109
5. Emeviler Döneminde Medine'nin İdari Statüsü	110
a. Emeviler Döneminde Medine'nin İdari Yapısı	110
b. Medine'ye Vali Tayininde Takib Edilen Usuller	112
c. Emeviler Döneminde Medine Valileri ve Hac Emirleri	113-118
d. Emeviler Döneminde Medine Kadıları	118-120
da. Emeviler Dönemi Medine'ye Kadı Atanma Usulleri ve Kadıların Ücretleri	120-122



BEŞİNCİ BÖLÜM MEDİNE'NİN İKTİSADİ YAPISI

I. Medine'de Zirai Üretim	122
1. Medine'de Arazinin Yapısı ve Zirai Ürünler	122-124
2. Zirai Üretimde Sulama Faaliyetleri	124-125
3. Medine'de Toprak Sistemi	124-125
a. Mülk Araziler ve Toprak Sistemi	125-127
b. Devlet Arazileri	127
ba. Kamu Yararına Kullanılan Topraklar (Koruluklar)	127
bb. Resulullah'ın sadakatı ve Kullanıldığı Yerler	128
II. Medine'de Pazar Yerleri ve Ticaret	128-129
1. Pazar Yerleri	129
a. Peygamberin İlk Pazar Yerini Tesbiti	129-130
b. Şehir Ticaretinde Pazar Yerlerinin Önemi	129-130
c. Medine'deki Pazarların İsimleri	131
2. Ticaret	131-134
3. Fiyatlar	134
4. Para (Dinar ve Dirhem).....	138-141
5. Medine'de Tedavül'de Kullanılan Diğer Paralar	141-142
6. Ölçü ve Tartılar.....	142
a. Alan ölçüleri ve Miktarları.....	143-144
b. Uzunluk ölçüleri ve Miktarları	143-144
c. Ağırlık ölçüleri ve Miktarları	144

ALTINCI BÖLÜM MEDİNE'DE İLİM VE KÜLTÜREL HAYAT

I. Medine'de İlmi Hayat	147
1. İslam Öncesi Varolan Bilimler.....	147
a. Neseb (Şecere) İlmi.....	147
b. Tarih İlmi.....	147-148
c. İlmi Nucum (Astroloji).....	148
d. Kehanet ve Arefet İlmi.....	148-149
2. İslami Dönemde İlim ve Eğitim.....	149
a. Mescid ve Suffalar.....	149
b. Darü'l-Kurrallar.....	150
c. Küttablar.....	150

II. İslam'ın İlk Asrında Medine'de Yetişen Alimler.....	151
1. Medine Fıkıhçıları (Fakihleri).....	151
a. Hz. Peygamber Döneminde Medine Fakihleri.....	152
b. Hz. Ebubekir Döneminde Medine Fakihleri.....	152
c. Hz. Ömer Dönemi Medine Fakihleri.....	152
d. Hz. Osman Dönemi Medine Fakihleri.....	152
e. Hz. Ali Dönemi Medine Fakihleri.....	152
f. Tabîf Dönemi Medine Fakihleri.....	153
2. Medine Hadisçileri.....	153
3. Katipler.....	154-155
a. İslamın İlk Dönemlerinde Yazıyı Bilenlerin İsimleri	155
b. Hz. Peygamberin Katibleri	155-157
c. Hz. Ebubekir Döneminde Medine Katipleri	157
d. Hz. Ömer Döneminde Medine Katipleri.....	157
e. Hz. Osman Döneminde Medine Katipleri.....	157-158
f. Hz. Ali Döneminde Medine Katipleri.....	158
g. Yazışmalarda Kullanılan Tarih, Mühür ve Yazışma Usulleri	158-159
III. Medine'de Kültürel Hayat ve Eğlence.....	159
1. Medine'li Şairler ve Şiirleri.....	159-161
2. Medine'de Kültür Faaliyetleri ve Eğlence.....	161
a. Medine'de Kültürel Etkileşim.....	161-162
b. Eğlence, Oyun ve Sufî Yaşantılar.....	162-165
c. Medine'de Müzik ve Şarkı.....	165
d. Medine Şarkıcılarının İsimleri	165
3. Medine'de Güldürücü Mesleği ve Güldürücüler (Komedyenler)	167
4. Ağlayıcı Mesleği ve Meşhur Kıssacılar.....	167
5. Kıssacılar Mesleği ve Meşhur Kıssacılar	167-170

YEDİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'DE SOSYAL YAPI

I. Arapların Soyu ve Medine Arapları.....	170
1. Arabü'l-Baride	170
2. Arabü'l-Bakiye	170
a. Arabü'l-Arîbe	171
b. Arabü'l-Müstarebe	171

II. Şehirli ve Göçebe Araplar.....	171
1. Bedevilik	171
2. Hadarîlik (Yerleşik Olma Hali)	173
III. Yesrib'de Bazı Sosyal Adetler	173-175
IV. İslam Öncesi Arap Yemekleri	175
1. Araplarda Ziyafet Yemekleri	175
2. Arap Yemek Çeşitleri	176
V. Kabilelerde Sosyal Tabakalar.....	176
1. Şab	176
2. Kabile	177
3. İmare	177
4. Batın	177
5. Fahz	177
6. Aşiret ve Fasile	177
Sonuç	178-183
Bibliyografya	183
Ekler	193-201

ÖNSÖZ

Ortadoğu, tarih boyu insanlığın ayrılamadığı bir coğrafya parçası olmuştur. İlk insanların o bölgede, ortaya çıktığı rivayet edilmiş, ilk medeniyetler yine aynı topraklarda doğup gelişmiştir. Bu topraklar, tarih boyu süper devletlere şahitlik etmiştir. Zamanımıza kadar da tüm süper güçler Ortadoğu'ya hakim olma mücadelesi vermiştir. Bir anlamda "Ortadoğu'ya hakim olan bütün dünyaya hakim olur", düşüncesiyle hareket edilmiştir. Bu düşünce, realite olmuştur; gerçekten Ortadoğu'ya hakim olan süper devletler, tüm yeryüzünü kontrol edebilmiştir; bu günde aynı şartlar devam etmektedir.

Medine, Ortadoğu coğrafyası içerisinde İslam öncesi büyük bir öneme sahip olduğu gibi, İslam'ın şehire hakimiyet sağlamasından sonra da aynı önemini devam ettirmiştir. Tarihin ilk dönemlerinden Yahudilerin bölgeye gelişine kadar güçlü bir kavim olan Amalika, Medine'yi hareket noktası edinmiştir. Oradan tüm Ortadoğuya yayılmış ve o bölgede hakimiyeti sağlamıştır.

Hatta Ortadoğuda İbranilerle savaşıyor, onları zor durumda bırakan tek kavim olmuştur. Ancak, Amalika Medine çevresinde hakimiyetini kaybettikten sonra dağılmıştır. Medine Amalika'dan İslami döneme kadar Yahudi Arap çatışmasının merkezi olmuştur. İslam geldikten sonra kesin olarak yenilen Yahudiler, Medine'den sürgün edilmişlerdir.

Tarih içerisinde geçmişten geleceğe doğru önemli bir merkez olması açısından Medine'nin fizikî ve sosyal yapısı nüfusu, ekonomisi ve idarî yapısı üzerinde çalışmayı tercih ettim.

İslamî şehirler, planlı ve plansız kurulmuş şehirler olarak ikiye ayrılabilir. İslâm'dan sonra kurulan Basra, Kufe, Fufat ve Kayravan gibi şehirler düzenli ve belli şehirlerdir. Şehir planları kilise alınarak kurulmuştur. İslam'dan önce kurulmuş olan şehirler ise orada yaşayanların insiyatifine göre oluşmuştur. Medine ve Mekke şehirleri gibi. Medine gibi, planlı şehircilik anlayışından uzak olan şehirlerin fizikî yapılarını tesbit çok zor olmaktadır. Yeni kurulan şehirlerin planlarından hareket edilerek bazı ipuçları elde edilebilmektedir. Medine için böyle bir imkandan faydalanamadık. Medine'nin hicri birinci yüzyılı için yazılmış kaynakların da bulunmaması araştırma için engeller çıkarmıştır.

Araştırmamızda diğer bir zorluk, eski baskılı kaynaklarda indeks, fihrist, baskı tarihi ve yeri, yok. Hatta bazı kaynaklarda

konu başlıkları bile bulunmamaktadır. Çoğu zaman, yirmi veya otuz ciltlik eseri, cild cild tarayıp, bir cümle bulabilmeyi denedik. Bütün bunlara rağmen, İslamî kaynaklardan hadis, fıkıh, tefsir, kelam, siyer ve İslam tarihi kaynaklarının büyük bir bölümünü taradık. Hadis ve rivayet sistemiyle yazılmış siret ve İslam tarihi kitaplarındaki bilgilerin doğruluğunu bulabilmek için hadis cerh ve tadil kitaplarını, mevduatla (uydurma) ilgili yazılmış kaynakları tarayıp sonuca ulaşmaya çabaladık.

İslam öncesi ve İslamiyetin ilk dönemlerindeki bazı yaşayış ve sosyal uygulamaları tesbit edebilmek için, Arap şiirlerine ihtiyaç hissedildi. Bu nedenle de özellikle muallaka şerhleri ve değişik kaynaklarda serpiştirilmiş olan şiirler incelendi. Bu şiirlerden şehrin sosyal ve fizikî yapısı hakkında ipuçları elde etmeye çalıştık.

Bu çalışmamda zaman sınırlaması yapmadan, benimle ilgilenen Tez Hocam Doç. Dr. Mehmet ÇELİK'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bana yardımlarını esirgemeyen hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Yaşar ÇELİKKUL
Elazığ 1995

KISALTMALAR

- age: Adı geçen eser.
agm: Adı geçen makale.
agy: Adı geçen yer.
Bkz: Bakınız.
C: Cilt.
Çev: Çeviren.
DVY: Diyanet Vakfı Yayınları.
İA: İslam Ansiklopedisi.
S: Sayı.
s.: Sayfa.
Ter: Tercüme eden.
thk: Tahkik eden.
trz: Tarihsiz.
TTK: Türk Tarih Kurumu.
vb: Ve benzeri.
vd: Ve devamı.

GİRİŞ

1- Konunun Seçimi

Medine, Cahiliyye adıyla Yesrib, arap yarımadasının en önemli yerleşim merkezlerinden biridir. İslamdan önce bir belde olan Yesrib, Hz. Peygamberin buraya hicretiyle, o dönemde Arap Yarımadasının Mekke'den sonra en önemli merkezi olmuştur. Hz. Muhammed'in burada bir İslam Devleti kurmasıyla Medine, dinî kimlik yanında, siyasal bir kimliğe de kavuşmuştur. Yine Peygamberin kabrinin burada bulunması, İslama beşiklik yapması Medine'nin zamanımıza kadar önemini korumasını sağlamıştır.

İslam Tarihinin her safhası, imkanlar ölçüsünde incelenmiştir. Bu çalışmaların çoğu siyasî tarih ve dini sahalarla ağırlıklı orantılıdır. Her ne kadar şehir tarihleri üzerinde azımsanmayacak çalışmalar yapılmışsa da, bu araştırmalar derli toplu şehir tarihleri değildirler; birçok noktalardan eksikliklerle doludurlar. Medine de bunlardan biridir. Medine üzerinde yapılan çalışmalar daha ziyade siyasi ağırlıklıdır. İslam Mekke'de doğmuşsa da önemli misyon faaliyetlerini Medine'de yürütmüş, İslam Devleti'nin temelleri de bu şehirde atılmıştır. Tüm İslamî kaynaklarda Medine ile ilgili çok miktarda derli-toplu bilgiler bulunduğu halde, insanların yaşaması için gerekli fizikî şart ve imkanlara yeterince değinilmemiştir. Şehirin konumu nasıl? Mahalle, sokak ve ev yapıları nasıldı? Hangi etnik gruplar yaşardı, kültürel durumları nasıldı? Bütün bu sorulara cevap verebilecek "**Medine Tarihi**" ile ilgili bir çalışma yoktur. Bu mülahazalarla zikrettiğimiz konunun seçimine öncelik verilmiştir.

2- Konu ve Kaynaklar

Tezim ile ilgili taradığım kaynaklar, değişik ilimlerde ve değişik alanlarda yazılmıştır. Bu kaynakların bir bölümünden tez boyunca faydalandım, diğerlerini ise tezimin değişik ve çeşitli noktalarında kullanabildim. Bu kaynaklar, Genel Tarih, Memalik ve Mesalik, Tabakat, Neseb, Eski Arap Şiiri, Arap Edebiyatı, Kamus, Hadis, Hadis Mevduat ve Cerhleri, Tefsir, Fıkıh, Kelam alanlarında yazılmışlardır. Bu kaynaklar hakkında şu görüşleri beyan etmek mümkündür.

İbn Şehinşahi'nin Takvimü'l-Buldanı;¹ Şeybanî, Dımaşkînin Sıfatu Biladi Yemeni,² Kerhî'nin Mesalikü'l-Memaliki³ Ahmet Rifat Efendi'nin Lugat Tarihiyyesi,⁴ Medine arazisinin konumu yüzölçümü dağ ve ovaları hakkında değerli bilgiler vermiştir. Bu kitaplardan bu konularda çokça faydalanma cihetine gidildi.

Semhudî'nin, el-Vefa'ül-vefa B. Ahbari Dari Mustafa⁵ ve Hulasatü'l-Vefa⁶ adlı eserleri Medine tarihidir. Bu eserler ilmi metoda dikkat edilmeden yazılmış düzensiz, faydalanması zor olmakla beraber, birçok konuda değerli bilgiler verilmiştir. Zamanın şartları içerisinde şehir tarihi olması açısından da çok önemli eserlerdir. Tezimin, Etnik Yapı, Fizikî ve Coğrafi Yapı ve Ev Tipleri bölümlerinde faydalanılmıştır.

Şemsettin Sehavi'nin, et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medineti'l-Şerifesi⁷ Medine seçkinleri hakkında bilgi veren bir tabakat kitabıdır. Kabirler, Valiler ve Kadıların isimlerini tesbit ederken geniş ölçüde eserden fayda yoluna gidilmiştir.

Eyub Sabri Paşa'nın Miratü'l-Medine'si⁸, Medine Şehir Tarihi olması açısından oldukça değerli bir eserdir. Ancak rivayetlerde mantık dışı hurafeler oldukça fazla bulunmaktadır. Bu eserden ihtiyatlı bir şekilde faydalandım, bazı rivayetleri mevduat kitaplarından bularak doğruluğunu tesbit etmeye çalıştım.

İbni Şebbe'nin, Tarihü'l-Medineti'l-Münevvere (Ahbarül-Medine)si,⁹ Medine hakkında yazılan ilk eserdir. Ancak eserin aslı bulunamamıştır. Rivayetler bir araya getirilerek eser ortaya konmuştur. Hicri II. yüzyıllarda şehir tarihçiliğinin gündeme gelmesi açısından eser çok önemlidir, düzenli değildir. Bilgi değişik rivayetler alta alta sıralanarak verilmiştir. Bazen bir bilgi sayfalarca rivayet yoluyla tekrarlanmıştır. "Medine'nin Sokak, Cadde ve Mahalle, Etnik Yapı, Coğrafi Yapı", konularında eserden çokça faydalanma yönüne gidildi.

¹ İbn Şehinşahi; Takvimü'l-Buldan, Paris, 1960.

² Şeybani Dımaşkî; Sıfatu Bilâdî Yemen ve Mekke, Leiden, 1951.

³ Kerhî; Memalik ve Mesalik, Beyrut, 1927.

⁴ Ahmet Rifat Efendi; Tarihi Coğrafya, İstanbul, 1300.

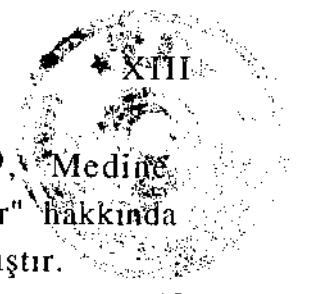
⁵ Semhudî; Vefau'l-Vefa Bi Dari Mustafa, Mısır, 1326.

⁶ Semhudî; Hulasatü'l-Vefa, Mısır, 1285.

⁷ Sehavi Şemsettin; et-Tuhfetü'l-Latife Fidarî Medine, Kahire, 1951.

⁸ Eyüb Sabri Paşa; Miratü'l-Medine, Kostantiniyye, 1304.

⁹ İbnu Şebbe; Tarihü'l-Medine, Cidde, 1393.



Kalkaşandî'nin, *Subhü'l-Aşa fi Sinaati'l-İnşası*¹⁰, Medine kısmında "İdari Yapı, Etnik Yapı, Ölçüler ve Para, Kabirler" hakkında kısa ve değerli bilgiler vermektedir. Eserden faydalanılmıştır.

Ebu Yusuf'un, *Kitabü'l-Haraç*,¹¹ Ebu Ubeyd'in *Kitabü'l-Emvali*,¹² İbnu Kudame'nin *el-Haraç fi Kitabeti's Sinat'ından*,¹³ Medine'nin iktisadî yapısı ve kurumları hakkında faydalanılmıştır.

Endulusi'nin *Mucemu Ma İstacemesi*,¹⁴ Hamavi'nin *Mucemül Buldan*,¹⁵ Himyeri'nin *Ravdü'l-Mitar fi Haberi'l-Aktar*¹⁶ adlı kitapları Medine'nin tarihi coğrafyası, sosyal yapısı, tarihi bazen iktisadi durumu hakkında güzel bilgiler vermektedir. Bu eserlerden tezimin genelinde faydalandım.

Alusi'nin, *Buluğ'ul-Ereb fi Marifetu Ahvali'l-Arab*,¹⁷ Abdirrabbî'nin *İkdü'l-Feridi*¹⁸ Arapların sosyal yapısı, müziği yeme içme ve giyimi hakkında değerli iki eserdir. Medine'nin kültürel yapısı konusunda bu iki eserden faydalanıldı.

Ahmet Zeki Safevt'in *Cemheretü'l-Resaili'l-Arabı*¹⁹ mektup ve yazışmaları bir araya getirmiş olmasından dolayı oldukça değerli bir eserdir. Medine ile ilgili mektup ve yazışmalardan faydalı bilgiler edinilmiştir.

İbnü'l Manzur'un *Lisanü'l-Arabı*²⁰ ve Firuzabadî'nin *Kamusu'l-Muhit'i*,²¹ Arap dili kamusu olmakla beraber ansiklopedik bilgiler vermektedir. Medine'deki "Utum" (Şato, kasır), evler, dağlar ve halkın günlük hayatıyla ilgili değerli bilgiler bulabildim.

Zevzeni²² ve Şankiti'nin²³ *Muallatü's-Seba şerhleri*, oldukça değerli bilgiler vermektedir. Muallaka, cahiliyye yaşantısı hakkında bilgi verdiği gibi, Cahiliyye şiirinden ovalar, evler hakkında orjinal bilgiler elde ettim.

¹⁰ Kalkaşandî; *Subhu'l-Aşa*, Beyrut, 1986.

¹¹ Ebu Yusuf; *Haraç*, İstanbul, 1973.

¹² Ebu Ubeydi; *Kitabü'l-Emval*, İstanbul, (trz).

¹³ İbnül Kudame; *el-Haraç*, Bağdat, 1981.

¹⁴ Endulusi; *Mucem Ma İstaceme*, Beyrut, 1983.

¹⁵ Hamavi; *Mucemü'l-Buldan*, Beyrut, (trz).

¹⁶ Himyeri; *Ravdü'l-Mitar*, Beyrut, 1984.

¹⁷ Alusu; *Buluğü'l-Ereb*, Beyrut (trz).

¹⁸ İbu abdirabbih; *İkdü'l-Ferid*, Kahire 1952.

¹⁹ Ahmet Zeki Safvet; *Cemheretü'l-Resailil-Arab*, Beyrut, 1937.

²⁰ İbn Manzur; *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1988.

²¹ Firuzabadi; *Kamusu'l-Arab*, İstanbul (trz).

²² Zevzeni; *Şerhul Muallaka*, Beyrut, 1990.

²³ Şankiti; *Şerhul Muallaka*, Mısır, 1319.

Ebyarî'nin *Saudu'l-Metalisi'nin*²⁴ ikinci cildini bulabildim, Arap savaşları, yemekleri, Medine'nin valileri hakkında sosyal yapı hakkında çok değerli bilgiler vermektedir.

Cevad Ali'nin, *Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam*²⁵ adlı eseri, etnik ve demoğrafik yapı hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Medine'deki Arap ve Yahudilerin aslı konusundaki birçok bilgiyi bu eserden aldım.

İbn Hazm'ın, *Elfasl fi'l-Milel ve'l-Nihal*²⁶ ve Şehristani'nin *Milel ve'l-Nihal*'i²⁷ Medine halkının inanç görüş ve etnik yapısı hakkında kıymetli bilgiler vermiştir.

Vakidi²⁸, Belazuri²⁹, İbnü Hişam³⁰, İbnü İshak³¹, Taberi³², İbnü Esir³³, İbnü Kesir³⁴, Yakubî³⁵, Dineveri³⁶, Suyuti³⁷, İbnü Asem³⁸, Mesudi³⁹, Zehebi⁴⁰ gibi genel tarihçilerin eserlerini tezimin gerekli noktalarında kullandım. Bu kaynaklardan her bölüm için azda olsa bazı bilgiler elde edilmiştir.

Serahsi'nin *Mebsut*'undan⁴¹ kadı ve vali tayinleri ve ölçüler konusunda faydalandım. Serahsi'nin eserleri İslam tarihi dalında bilgiler vermektedir.

Hamidullah'ın *Mecmuatü'l-vesaik*'inden⁴² o günün mimari yapılarından olan mescidler ve şehrin idari uygulama konusunda

24 Ebyari; *Saudül-Metalî*, Mısır, 1283.

25 Cevad Ali; *Tarihü'l-Arab Kable'l-Arab*, Bağdat, 1379.

26 İbn Hazm; *Milel ve'l-Nihal*, Beyrut, 1977.

27 Şehristani; *Milel ve'l-Nihal*, Kahire, 1955.

28 Vakidi; *Kitabu'l-Megazî*, Mısır, 1948.

29 Belazuri; *Futuh'ul-Buldan*, Beyrut, 1982.

30 İbn Hişam; *Sire*, Beyrut, 1993.

31 İbn İshak; *Megazi*, Konya, 1981.

32 Taberi; *Tarihü'l-Umem*, Beyrut, 1987; Taberi, Taberi Tefsiri, Tahran, 1388.

33 İbn Esir; *el-Kamil*, Mısır, 1340; İbn Esir, *Usdül-gabe*, Mısır, 1973; İbn Esir, *en-Nihaye*, Kahire, 1383.

34 İbnul Kesir; *Sire*, Beyrut, 1993.

35 Yakubi; *Tarih*, Beyrut, (trz).

36 Dineveri; *Tıval*, Kahire, 1960.

37 Suyuti; *Tarihü'l-Hulafa*, Mısır, 1952.

C. Suyuti; *İlmut-Tarih*, Hint baskısı (trz).

C. Suyuti; *Muvatta Şerhi*, Beyrut (trz).

C. Suyuti; *el-itkan*, Kahire, 1968.

38 İbn Asem; *futuh*, Kahire, 1971.

39 Mesudi; *Muruc*, Beyrut, 1988.

40 Zehebi, *Siyerü'l-İlamü'l-Mubela*, Beyrut, 1988.

41 Serahsi; *Mebsut*, Mısır, 1324.

42 M. Hamidullah; *Vesaikü's-Siyasiyye*, Beyrut, 1985.

faydalandım. Kettanî'nin, Teratibü'l-İdariyyesi⁴³, Ebi Yala'nın Ahkamı⁴⁴ Maverdi'nin Ahkamü's-Sultaniyye'sinde⁴⁵ Medine'nin haramlığı, idari görevlileri ve para miktarları konusunda çokça istifade edilmiştir.

Fahuri'nin Tarihül Edebi'l-Arabî⁴⁶ ve Mustafa Rafii Tarihü'l-Edebi⁴⁷, Arapların etnik yapıları, yaşantıları Müzik, Şiir ve kültürleri hakkında bilgi vermektedir. Medine Arapları konusunda bu eserden faydalanılmıştı.

İbn Cevzî'nin Kitabü'l-Mevduatı⁴⁸ ve Şevkani'nin Mevduatı⁴⁹ uydurma hadisleri tahlil etmiştir. Bu iki eserden tarihi olayları tahlil ederken çok istifade edilmiştir.

İbnü Battuta'nın Tuhfetü'n-Nuzar fi Garaibi'l-Emsarı⁵⁰ ve İbnü Cubeyr'in Rihletü İbni Cübeyr'i⁵¹ Medine'deki günlük yaşantılar ve mescidler hakkında güzel bilgiler vermektedir. Bu nedenle bu iki eserden de gereği gibi faydalanıldı.

3- Metod

Hicri I. Yüzyılda Medine'nin şehir tarihiyle ilgili bağımsız bir kaynak veya çalışma bulunmamaktadır. Her ne kadar, İbni Şebbe ve Semhudi'nin Medine tarihiyle ilgili kitapları varsa da şehir tarihinden ziyade ilk yüzyıl İslam Tarihi'ni anlatmaktadır. Aynı zamanda rivayetler alt alta sıralanmış dağınık ve karmaşıktır. Bu nedenle araştırmamız için bütün kaynakları, şehrin idarî demografik, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısını tesbid edebilme noktasından hareket ederek taramaya çalıştık. Çeşitli kaynaklardan kırıntılar halinde toplayıp birleştirdik. Bu kırıntılardan bir bütün oluşturmaya çalıştık. Çoğu zaman bu kırıntıları dahi doğrudan değil dolaylı yoldan elde edebildik. Örneğin Medine valilerinin atandığı anda, mevcut kadıları görevden almasından kadıların Medine valileri tarafından istendiğinde azledilip atanabileceği sonucuna ulaştık. Yine Mekke ve Taif'in Medine'ye zaman zaman

43 Kettani, *Teratib*, İstanbul, 1993.

44 Ebi Yala; *Ahkamü's-Sultaniyye*, Beyrut, 1983.

45 Maverdi; *Ahkamu's-Sultaniyye*, Ahkam, İstanbul, 1976.

46 Fahuri; *Tarihü'l Edeb*, Beyrut, 1987.

47 Mustafa Rafii; *Tarihü'l-Edeb*, Kahire, 1967.

48 İbnü'l-Cevzi; *Mevduat*, Yer yok, 1966.

49 Şevkani; *Mevdua*, Kahire, 1960.

50 İbn Battuta; *Rihle*, Mısır, 1983.

51 İbn Cubeyr; *Rihle*, Bağdat, 1937.

bağlanmasından, Medine'nin idarî yapısının bazen "**Bölge Valiliğine**" dönüştüğü sonucuna ulaştık.

Birinci Bölümde, Medine'nin dağları ve ovalarının bir bölümünü cahiliyye Arap Şiirinden ve lisanül Arab gibi sözlüklerden çıkardık. Yine kuyularla ilgili olarak bu hadis kitaplarından faydalandık. Bu bilgileri çizdiğimiz haritada göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde Yesrib'in kuruluşuyla ilgili fazla bilgi bulamadık. Sadece kamus ve sözlüklerden çok az bir bilgi bulabildik. Yine şehirle ilgili dua ve tavsiyeleri şehrin "Sid" alanı ilanı konusunda rivayetlerin objektifliğini tesbit edebilmek için "Hadis Biliminin Mevduat Kitaplarına" başvurduk. Anlatılan tarihi olayların doğru ve yanlış olduğunu tesbit ettik.

Şehir Mmahallerini tesbit ederken, sözlüklerden hareket ederek "**Darların**" ev değil, mahalle olduğunu ortaya koyduk. Yine "**Tarık, Zükak, Sikke**" kelimelerinin farklı anlamlarda kullanıldığını ilk olarak tesbit edip, hadislerden de hareket ederek caddelerin fiziki özelliğini tesbit ettik ve aynı zamanda eski çağlara ait yeraltı yollarının olduğunu bulduk. Ancak, bunları gösterecek bir harita oluşturabilecek malzeme elde edemedik. Bu bilgilerin daha iyi anlaşılması için tablo ve listelere dökmeye çalıştık.

Arap şiirinden de faydalanarak evler, utumlar hakkında bilgiler elde ettik.

Üçüncü Bölüm'de etnik ve demoğrafik yapısında Arap Amalika kabilesi ve daha sonra gelen Yahudilerin nereden, ne zaman geldiği konusunda tefsir ve hadis kitaplarından da yararlanarak bilgiler bulduk. Arap şiirindeki, **Merzuban** gibi bazı kelimelerden hareket ederek, toprak ağalığı sisteminin Medine'ye İran'dan gelebileceği ihtimali üzerinde durduk.

Dördüncü Bölümde hadis, tefsir ve tarih kitaplarından hareket ederek Medine'de idarî yapı ve görevlendirmeleri tesbit ettik. Peygamberin hazırladığı ilk anayasa ve nüfus sayısını ile ilgili yorumlar ve bilgiler verdik. Bu arada atanma ve görevden alınma şekillerini bulmaya çalıştık.

Beşinci Bölümde Arazi ürünleri, ticaret maddeleri pazarlar, para değerleri hakkında bilgiler elde ettik. Bazı maddelerin fiyatlarını tesbit etmekle birlikte yorum yapabilecek kadar malzeme bulamadık. Ölçüler, hakkında kaynaklar, çelişkili rakamlar vermektedir. Biz zamanımız ölçülerine çevirip en yakın sonuçlara

ulaşmaya çalıştık. Bu lleri tablolara dökerek anlama kolaylığı sağlamaya çalıştık.

Altıncı Bölüm'de ilmi ve kültürel hayat konusunda edebiyat, şiir, milel ve nihai kitaplarından faydalandık. şehirde daha önce var olan bilimler ve İslami dönemde yetişen bilim adamları, şarkıcılar şiir ve şairler, Ağlayıcılar, Glcler, Kıssacılar mesleklerini tesbit ettik.

Yedinci Bölümde Arabların genel olarak soyunu tesbit edip Medine Arapları'nın soy ve sosyal tabakalarını ortaya koyduk. Ayrıca Medine Araplarının yemek çeşitlerini, sosyal yaşantılarını tesbit etmek istedik.

Bütün bu çalışmaları yaparken Arapların genel özelliklerini Medine halkının özelliklerinden, İslam Devletinin ilk yüzyılını Medine'nin ilk yüzyılından ayırmaya çalıştık. Tez de en çok zorlandığımız konu, bu nokta oldu.

O dönemin şehir haritası çizerek mahalleleri, geçitleri, utumları etnik yapıya göre nüfusun mahallelere dağılışın şehir etrafında tesbit edebildiğimiz isimleri, önemli mevkileri göstermek istedik. Ancak çizdiğimiz haritada mahalle, dini sosyal yapıların yerlerini yönlerini doğru olarak işaretlememize yardım edecek yeterli bilgi bulamadığımızdan bu istekten vazgeçmek zorunda kaldık. Sadece, bazı isimleri, mevkileri, ulaşım yollarını, dereleri, vadileri, şehri çevreleyen dağları gösterebilmek amacıyla çizdiğimiz haritalarla anlatım kolaylığı sağlamaya gayret ettik. Bazı bölümlerde dağınık olarak tesbit ettiğimiz bilgi ve rakamları liste ve tablolara dökerek anlatımı kolaylaştırmak istedik. Yaptığımız bu çalışmada mümkün olan en iyi anlatımı, en kısa, en doğru, net ve anlaşılır biçimde sunmaya gayret ettik. Buna rağmen bulduğumuz bazı bilgiler işimizi oldukça zorlaştırdı. Bu bilgilerin değerlendirilmesi, çözüme kavuşturulması ne gibi fayda sağladığı konularını dipnotlarda ekstra bilgi olarak aktarmaya çalıştık.

Kaynaklardan ulaşabildiğimiz ilk kaynakları, kullanmayı tercih ettik. Genel olarak ikinci ve nc elden kaynaklarda da aynı konuları bulduğumuz halde kullanmamaya zen gösterdik.

Bibliyografyadaki tüm kaynaklar dipnotlarda kullanıldı. Ulaşılmayan hiçbir kaynağı kullanmadık.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'NİN COĞRAFI ÖZELLİĞİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

I. Şehrin Coğrafi Özelliği

İslamdan önce sıradan bir belde olan Yesrib, Hz. Peygamberin buraya hicretiyle o dönemde Mekke'den sonra Arap yarımadasının en önemli merkezi olmuştur. Hz. Peygamber'in burada bir İslam Devleti kurmasıyla Medine dini kimliğin yanında siyasi bir kimliğe de kavuşmuştur. Halifeler döneminde de başkent olma, özelliğini devam ettiren Medine'nin arazi şekli, yüzölçümü, dağları, ovaları ve sulama sistemleri (kuyuları, akarsuları)'ni ele alıp Medine'nin fiziki ve coğrafi yapısı hakkında ipuçları bulmaya çalışmak gerekir.

1-Şehir Arazisinin Konumu Yüzölçümü ve Ovaları

Medine 24° 28' enlem ve 39° 36' boylamları arasındaki toprak parçası üzerinde oturmuş¹, Hicazın bir şehridir.² Mekke'ye ikiyüz mil³ yani 350 Km kadar uzaktadır⁴. Medinenin yüzölçümü 144 mildir.⁵ (252 km² yaklaşık) Medine, Mekke'nin yarısı kadardır.⁶

-
- ¹ M.W. Wat; al- Madina *Encyclopedia of İslam*, Edited by C.E. Bosworth, volume. V. Leiden, 1986, s. 994.
- ² İbn Şehinşahî; İsmail b. Nurettin Ali b. Cemaleddin Mahmut b. Muhammed b. Ömer; *Kitabül-Takvimil-Buldan*, Paris, 1960, s. 86; Kalkaşandi; Ahmet b. Ali; *Subhu'l-Aşa fi Sinaati'l - inşa*, c. IV, Kahire, 1963, s. 286.
- ³ Editör, Lambton ve Bernard Leviz; *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (Trc: Heyet), C.I, İstanbul 1988, s. 54; Cemaleddin Yusuf b. Yakub Şebâni Dımaşki; *Sıfatu Biladi Yemen ve Mekke ve Bade'l-Hicra Tarihi Müstabsır*, Leyden, 1951, s.14.
- ⁴ W. Wat; al-Madina, C.V. s. 994.
- ⁵ - Semhudî, *Hülasatü'l-Vefa*, Mısır, 1285, s.54; Hamavi Yakut b. Abdillâh; *Mucemü'l- Buldan*, C.V. Beyrut, (trç) s. 84; *Subhu'l - Aşa*; C.IV, s. 289; Ebu Yusuf; *Kitabu'l-Haraç* (Trc: Ali özek), İstanbul, 1973, s. 173.
- ⁶ - Semhudî; *el-Vefau'l -Vefa bi Ahbari Dari Mustafa*, C.I., Mısır, 1326, s. 553; Kerhî İbrahim b. Muhammed b. ferisi İst-tahrî; *Mesalikü'l-Memalik*, Beyrut, 1927, s. 18.

Medine'nin kuzey ve güney sınırları Uhud ve Ayr dağları ile, doğu ve batı sınırları ise iki siyah taşlıkla çevrilidir.⁷ Arazinin büyük bir kısmı volkan lavlarıyla kaplıdır.⁸ Bu nedenle toprağı tuzludur.⁹ Doğu ve batı yönleri Harra veya Laba denilen siyah beyaz bozalt taşlarla kaplanmış olan ovanın etrafı çorak arazilerle çevrilidir.¹⁰ Bu nedenle daha önce, Medine etrafında var olan malikhaneler harap olmuştur. Çiflikler kullanılamaz hale gelmiştir.¹¹

Medine Ovalarına gelince; bunlar bellibaşlı büyük ovalar ve dere niteliğindeki küçük vadecikler olmak üzere iki gruba ayrılır. Bu büyük ovalar şunlardır:

Akik, Vace, Kanat¹² Buthan, Zi Salabe, Ziriş, Mucef, Mahzur¹³ İzam, Dayyığa¹⁴, Ayr'dır.¹⁵

Küçük Ovalar: Bunlar dere niteliğindeki küçük çaplı ekilecek arazilerin bulunduğu ovalardır. İsimleri şunlardır:

- | | |
|------------------------|---------------------|
| 1. Ureyd ¹⁶ | 21. Zülaşire |
| 2. Nenm | 22. Rayetül-'Ama |
| 3. Nagma | 23. Rayetü'l-Gurab |
| 4. Naki ¹⁷ | 24. Balgatü'l-Serh |
| 5. Malik | 25. Balgatü'l-Beram |
| 6. Zihaşab | 26. Balgatü'l-Rams |

⁷ Müslim; Sahihül-Müslim bi şerhi Nevevi, CIX, Beyrut, 1929, s. 145; Esername Ahmet Rifat Efendi; Lugat-ı Tarihiyye Coğrafya, C, VI, İstanbul 1300, S, 227-228; Ebu Ubeyd Haravî, Garibü'l-Hadis, C.I, Beyrut 1976, s. 315; Abdullah b. Müslim Kuteybe; Tevilü'l-müşkili'l-Kuran, Kahire, 1393, s. 96, vd.; Ebi Abdillan el-Hüseyn b. Ahmed el-zevzenî; Şerhu Muallakati's-Seb'a, İmriü'l-Kays I, Beyrut, 1990, s. 159; Eyub Sabrî Paşa; Mirat-ı Medine, Kostantiniyye, 1304, s. 6, İbn Şehinşahi; Takvimü'l-Buldan, Paris, 1960, s.8; İbn Hişam; Siretün-Nebeviyye, C.I, Beyrut, 1993, s. 232; İbnü'l Manzur; lisanü'l-Arab, C, II, Beyrut, 1988, s. 90.

⁸ Hamidullah; İslam Peygamberi, C.I, İstanbul, 1972, S.139.

⁹ Ebi'l-Vefa el-Hafız İbni Kesir ed-Dimeşkî; es-Siretün'n-Nebeviyye, C., I, Beyrut, (tarihsiz) s. 353.

¹⁰ Buhl; "Medine Maddesi", İ.A., C.VII, s.459.

¹¹ Hamavî, Buldan, C.V., s. 82.

¹² M. Hamidullah; Makalleler, İstanbul, 1986, s. 11.

¹³ Buhl; "Medine Maddesi", İ.A., C.VII, s.459.

¹⁴ Semhudî, Vefa, C. I, s. 220; İbn Şebbe, C.I, s. 172.

¹⁵ Muallakahın Şiirlerine Göre Ayr ovası bitkisiz ve kurtların olduğu bir ovadır. Ayr denilen bir kişiye nisbet edilir. (Muhammed b. Telamiz et-Tezkirî Şankî Şerhu Muallakais-Seb'a, Mısır, 1319, s. 6

¹⁶ İbn Hişam; C.III, s.172

¹⁷ Semhudî; Vefa, S.222; Hamidullah, Makaleler, s. 28.

- | | |
|-------------------------|--|
| 7. Zulm | 27. Balgatü'l-Temr |
| 8. Cuheyd | 28. Hüneyne |
| 9. Avam | 29. Naba ¹⁸ |
| 10. Hazar | 30. Daf |
| 11. Buvat | 31. Nahil |
| 12. Hecr ¹⁹ | 32. Rudayha |
| 13. Şutay | 33. Melha |
| 14. Mesas ²⁰ | 34. Mülayha |
| 15. Kavi | 35. Zubudum |
| 16. Züldarure | 36. Remamiyye |
| 17. Zulküra | 37. Nahil ²¹ (Bkz. Harita- I, II,
III) |
| 18. Zulays | |
| 19. Zutankiye | |
| 20. Felce | |

2- Dağlar

Medine'nin bir cephesi ova olmakla birlikte etrafı dağlarla çevrilidir.²² Medine'yi çevreleyen bu dağlar "Uhud²³ ve Ayr" dağlarıdır.²⁴ Sevr dağı üzerinde bazı tartışmalar olmuştur. Bazı kaynaklarda Sevr Medine'de değildir, Mekke'dedir. Medine halkı onu bilmiyordu.²⁵ Ancak Medine'nin ilk sakinleri, Sevr dağının Medine'de olduğunu ve Mekke'deki Sevr dağlarının uzantısında, Uhud dağının arkasında küçük tepeler halinde mevcut olduğunu derler.²⁶ Diğer bazı küçük sıra dağlar, aslında yüksek tepeler dizisi gibidir. Şunlardır: **Cuma**, **Akikten** üç mil uzakda Medine'den

¹⁸ Semhudî; Hülâsa, s. 298.

¹⁹ İbn Şebbe; C.I., s. 72.

²⁰ Semhudî; Hülâsa, s.298.

²¹ Semhudî; Vefa, C.II, s.211 vd.

²² Macma; (Heyet): Müncidül-âläm, Beyrut 1973, s. 648.

²³ Müslim Şerhi; C.IX, S.134.

²⁴ Eserhame; C.VI, s.227, Muallaka Zevzeni Şerhi, S.159; İstaceme, C.III, s.983; Hamavi; C.III, s. 27; Tecrid, C.VI, S.229.

²⁵ Ebu Ubeyd ; Garibü'l-Hadis, C.I, s.315; Hamavi, C.III, s.27; İstaceme, C.III, s.984

²⁶ Asım Efendi; Sevr Maddesi; İbn Kuteybe; Tevil, 96-97, Tecrid, C.I, s.229.

Mekke'ye çıkışta küçük bir dağ.²⁷ Süley²⁸, Sal²⁹, Gurab³⁰, Mitan³¹, Zübab, Meza³², Beni Ubeyd,³³ Medhed, Rumat³⁴ dağları. (Bkz. Harita I, II, III).

27 Ebilferç el-Esbahanî; *Kitabül-Aganî*, C.VI, Mısır, s.141.

28 Semhudî; *Hülasa*, s.281.

29 Hamidullah; *İslam Peygamberi*, C.I, s.261.

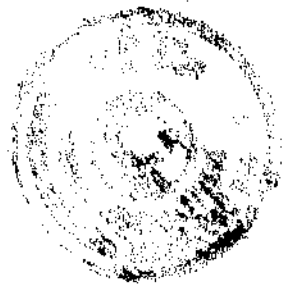
30 İbn Hişam; *Sire*, C.III, s. 225

31 İbn Hişam; C.III, s.218.

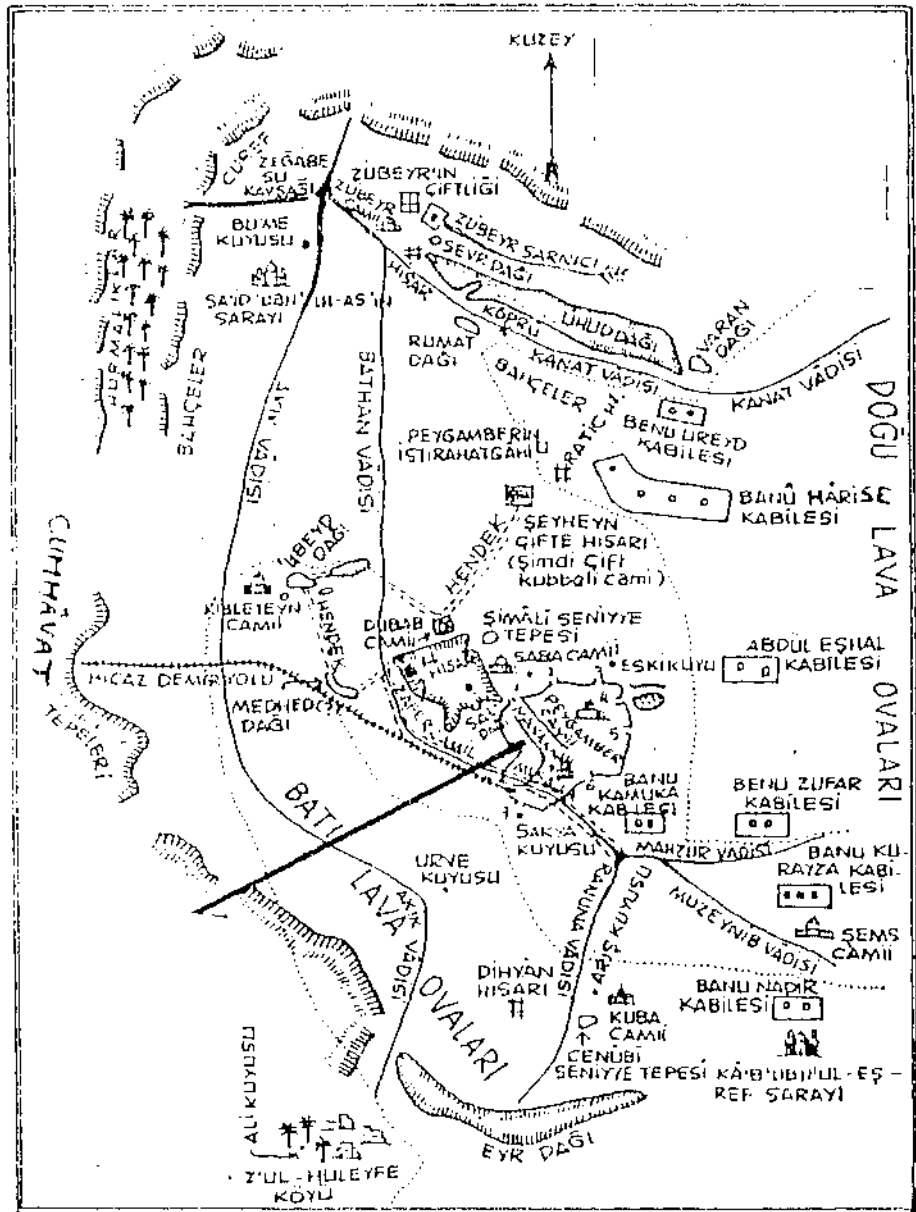
32 el-Vakidî; Muhammed b. Ömer, *Kitabü'l-Meğazî*; Mısır, 1948, s.445.

33 el-Vakidî, C.III, s.446; İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed; *el-Tabakatü'l-Kübra*, C.III, Beyrut, 1957, s.66.

34 Hamidullah, *Savaşlar*, s.116.

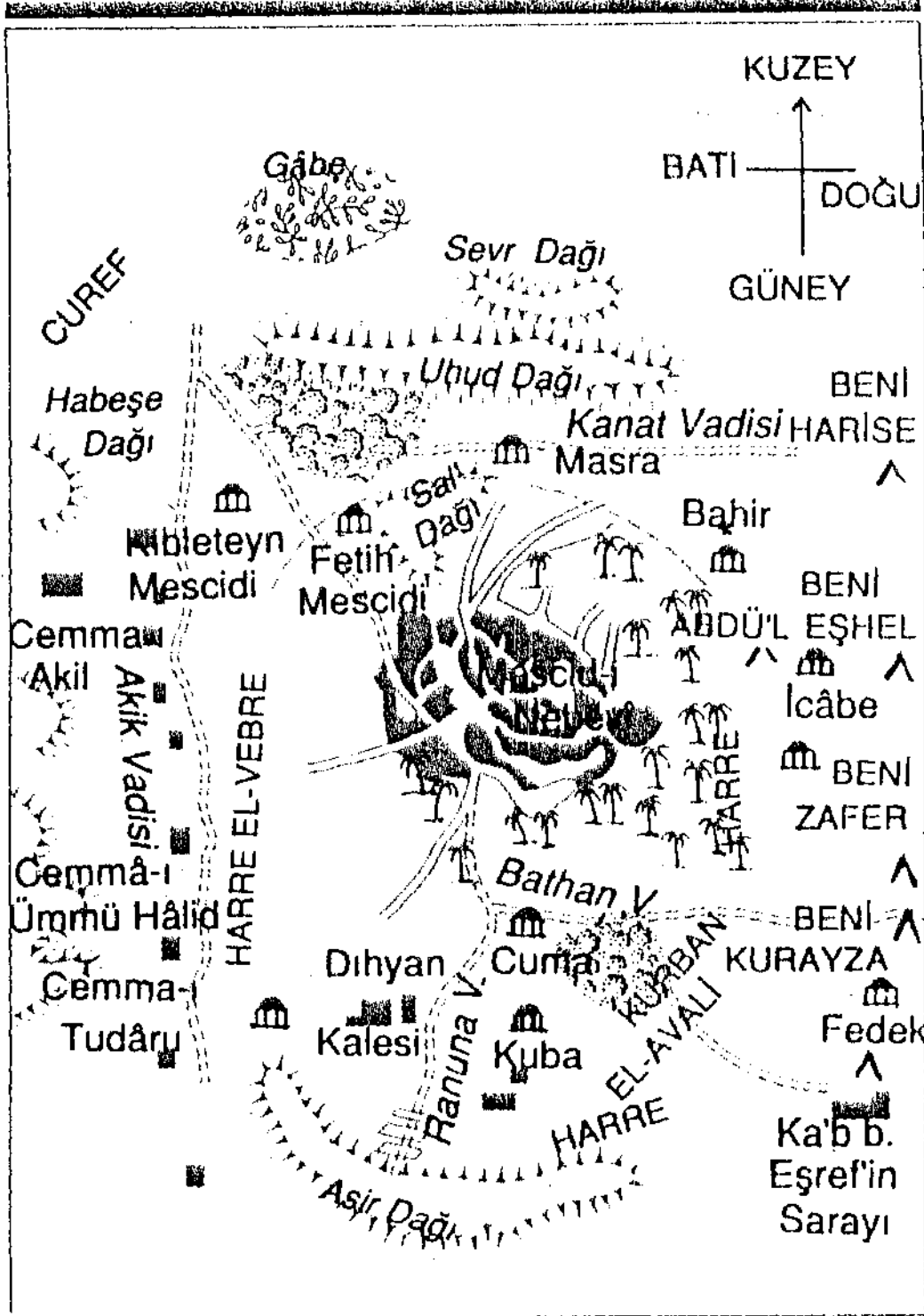


Harita-I
Medine'nin Yerleşim ve Fiziki Haritası

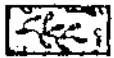


(M. Hamidullah, Savaşlar, s. 116)

HARİTA - 1
MEDİNE'NİN FİZİKİ HARİTASI



Orman



Meyve bahçeleri



Hurmalıklar

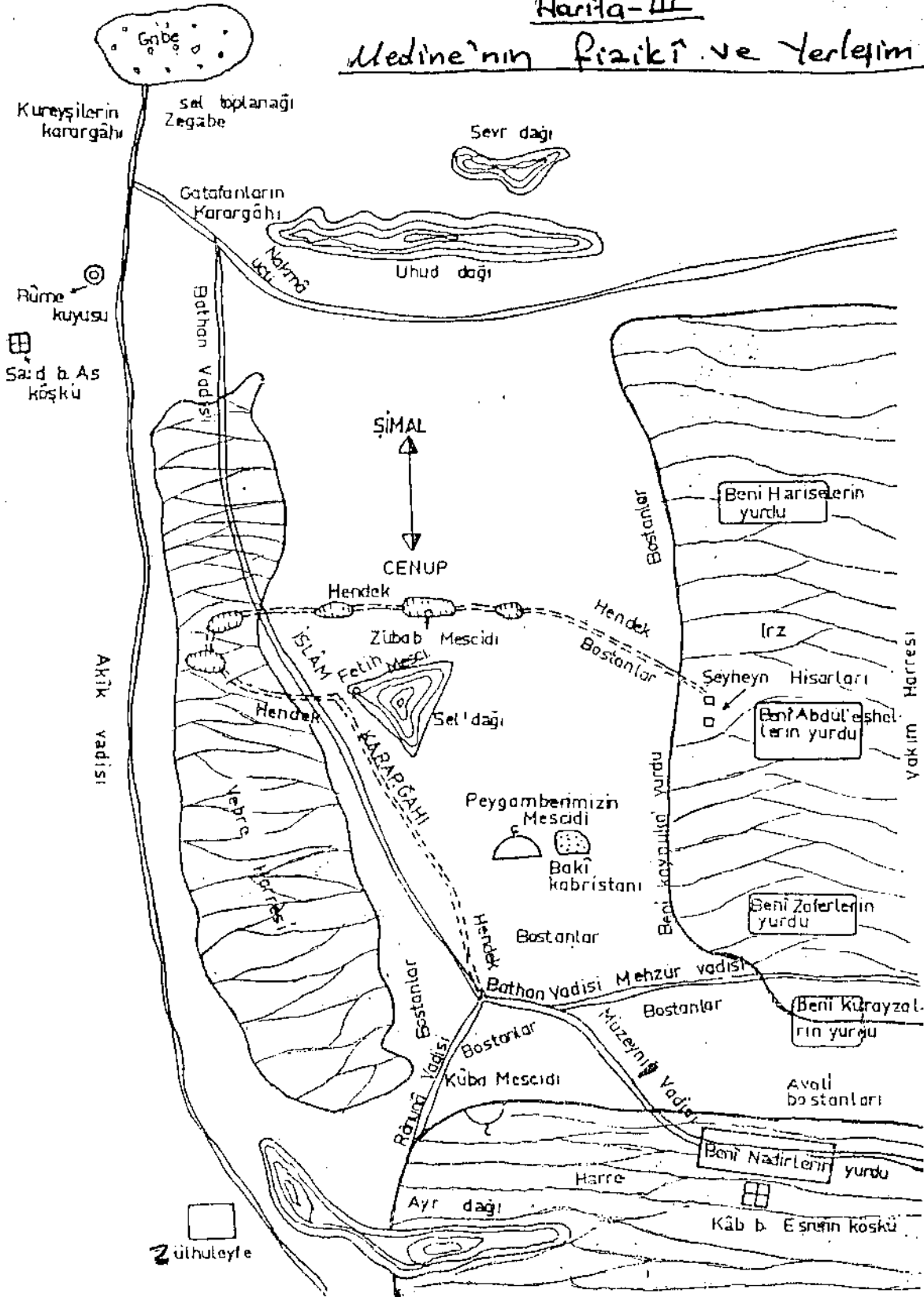


Cami

(İslam Kültür Atlası, s.126)

Harita-III

Medine'nin Fiziki ve Yerleşim Haritası



(Asım Köksal, İslam Tarihi, c.5, s.227)

3- Medine'nin İklimi

Medine güzel kokulu şehirdir. Diğer şehirlerden farkı, ıtır kokusuna yakın bir konunun olmasıdır.³⁵ Güzel bir dağ iklimine sahiptir.

Medine'nin havası sıcaktır. Bu nedenle isminin biriside Salkay'dı.³⁶ Kışlar ise soğuk ve hafif yağışlıdır.³⁷ Medine iklimi³⁸ ve buna Buthan ovasındaki vadilerden akan acı su da eklenince humma hastalığı yapardı.³⁹ Özellikle Medine'nin iklimi, değişik iklimlerden gelenlere dokunur ve humma hastalığına sebep olurdu.⁴⁰ Hz. Ebubekir ve Bilal Medine'ye ilk geldiklerinde hummaya yakalanmışlardı.⁴¹

Bu verdiğimiz bilgiler kaynaklarda böyle ifade edilmektedir. Ama şehirdeki ıtır kokusunun sebebi kırlarda yetişen bazı bitkilerin havaya karışarak verdiği güzel kokular mıdır? Yoksa müellifler böyle psikolojik olarak güzel duygulara mı kapıldılar, orası belirsizdir. Bir diğer konuda şehir havasının dışarıdan gelenlere dokunduğu iddasıdır. Esasen bu tür etkiler sadece Medine'ye ait olmayıp; iklim değiştiren hemen hemen herkes bir başka şehre ve bölgeye gidince oranın ikliminden etkilenir. İslam dünyasında yaşayan insanın 10°, 20°, +10°, 20° ısıdan + 40° 50° ısıda bulunan Medine şehrine geldiği zaman bazı fiziki ve fizyolojik rahatsızlıklara maruz kalmasını normal bir olay olarak telakki etmek gerekmektedir.

4- Şehrin Su Kaynakları

Bilindiği gibi Arap yarımadası uçsuz bucaksız çöllerle kaplıdır. Eski çağlardan beri bu tür arazi parçalarında en önemli sorun, sudur. İnsanlar bu topraklarda yerleşirken en önemli faktör olarak suyu gözönüne alırlar. Bu nedenle medeniyetlerde su kenarlarında doğup geliyordu.

³⁵ Wat; "al-Madina", C.V, s. 994

³⁶ Semhudî; Vefa, C.I, s. 2.

³⁷ Wat; "al-Madina", C.V, s.995.

³⁸ Wat; "al-Madina", C.V, s.995.

³⁹ Hamavi; Buldan, C.V, s.82; Tecrid, C.VI, s.295.

⁴⁰ Ekrem Ziya Umerî; Medine Toplumu, (Çev: Nurettin Yıldız), İstanbul, 1988, s.5-7; Müslim Şerhi, C.IX, s.157; İbn Kesir; Sire, C.I, s.406.

⁴¹ İbn Kesir; Sire, C.I, S.406.

Medine, su bakımından Hicaz'ın en zengin şehirlerinden biriydi. Harra denen kara taşlıklardan Medine'nin içerisine gelen kaynak suları yanında şehirde su kuyuları da vardı. Medine'nin su kaynaklarını, Medine ve civarındaki akarsular (dere, çay vb.) ve şehir şebekesini teşkil eden kuyular olarak iki ana başlıkta ele almak mümkündür.

a. Akarsu ve Dereler

aa. **Akik Çayı:** Akik Vadisi'nden çıkan küçük derelerin oluşturduğu bir çaydır. Ancak bu çayın suyu acıdır. Bu nedenle o dönemlerde Humma Hastalığı yaptığı ifade edilmektedir.⁴²

ab. **Vacc Çayı:** Vacc Vadisi'nden çıkan küçük dereler yer yer birleşerek, yer yer ayrılarak birkaç koldan Medine'nin içlerine kadar gelir.⁴³

ac. **Kanat Vadisi Dereleri:** Kanat Vadisi'nden doğan bu sular, Uhud dağı'nın doğu kısmında "Akul" Gölü'ne akar. Her mevsim bu gölde su bulmak mümkündür.⁴⁴ Ayrıca Uhud Dağı'nın güneyinde de bu Kanat Vadisi sularının oluşturduğu dereler mevcuttur.⁴⁵ (Bkz. Harita -I, II, III).

ad. **Mahzur ve Müzeyneb Dereleri:** Bu sular, Medine civarındaki taşlıkların sağ tarafından çıkardı.⁴⁶ Mescid-i Nebinin sağından geçirdi. Yağmur mevsimlerinde bu dereler kabarıp ve etrafa zarar verirlerdi. Bu yüzden üçüncü halife Hz. Osman döneminde bu sulara karşı Medine'nin etrafına sedler yapıldığı bilinmektedir.⁴⁷

ae. **Gurab Suları:** Gurab suları, daimi akan sular değildi. Özellikle yağmur mevsimlerinde Devme'de birleşen **Bathan, Akik, Zügabe, Nağma, Gabe** tarafından gelen sular büyük seller oluştururdu. Bunlara **Gurab selleri** denirdi.⁴⁸ Bunlar, **Dayyika**

⁴² Hamavî; **Buldan**, C.V, s. 82; İbrahim b. Muhammed b. Ferisi el-Kerhi; **Mesalikü'l-Memalik**, Beyrut 1927, s. 18.

⁴³ Hamidullah; **Makaleler**, İstanbul, 1986, s.11.

⁴⁴ Hamidullah; a.g.e., s.11 vd.

⁴⁵ Hamidullah; **Hz. Peygamberin Savaşları**, İstanbul, 1995, s. 88.

⁴⁶ İbn Şebbe; Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe el-Nemiri el-Basrî, **Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere (Ahbarü'l-Medineti'l-Münevvere, C.I., Cidde, 1393, s. 162.**

⁴⁷ İbn Şebbe; C. I, s. 172; Abdullah b. Seyyid Şerif Şihabuddin İbnü'l-Abas Ahmet Hüseyini, es' Semhudi; **Hülasatü'l-Vefa**, Mısır, 1285, s. 252.

⁴⁸ Semhudî; **Vefau'l-Vefa bi Ahbari Darı Mustafa**, C.I, Mısır, 1326, s.220.

Vadisi'nden **Uzam Dağı** eteklerine, oradan **Mısır** yoluyla **Kira**'ya, oradan da denize ulaşırlardı.⁴⁹ (Bkz. **Harita -I, II, III**).

af. Aliye Suları: **Buthan** ve **Kanat** sularına karışarak daha zonra **Zügabe**'de **Akik Çayı** ile birleşirdi.⁵⁰

ag. Avali Suları: Avali Bölgesi'nden doğan bu sular, daha sonra **Akik Çayı** ile birleşmektedir.⁵¹

Yukarıda kısa başlıklarla verdiğimiz bu sular, "**harra**"lardan (taşlıklardan) gelir.⁵² Sıcak mesimlerde çoğu kuruyan bu dere ve çaylar, yağmurlu mevsimlerden canlanırlardı.⁵³ (Bkz. **Harita -I, II, III**).

Her ne kadar şehrin ve çevresinin dere ve ırmak suyu çok görülüyorsa da bunlar mevsimlik özellik arzettiğinden şehrin içme suyu kaynağı oluşturamadığı sıcak mevsimlerde susuzluğa sebep olmalarından dolayı insanlar şehir içerisinde ve çevresinde içme suyu ihtiyacını birçok kuyudan karşılama zorunda kaldıkları görünmektedir.

b. Kuyular:

Araştırmamızın akarsular kısmında da görüldüğü gibi, Hicaz bölgesinin özelliği gözönüne alınırsa, Medine su kaynakları açısından zengin bir arazide kurulmuştur. Harra denen kara taşlıklarından doğan kaynak sularının dışında Medine içinde ve civarında bol miktarda su kuyusu bulunduğunu görmekteyiz. Halk bu kuyulardan su sıkıntısı çekmeyecek derecede faydalanıyor, artanı ise suyu olmayanlara parayla satıyorlardı. Bazı kuyular ise kamu hizmetine açıktı.

Medine içerisinde ve civarında bu kuyulardan halk içme, temizlik ve yemek yapma ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, zirai faaliyetlerde ve hurmalıkların sulanmasında faydalanıyorlardı. Bu kuyuların başına kölelerini koymuşlardı. Bunlar, efendilerine ait olan bu kuyulardan suyu çekip günlük ihtiyaçlarda ve hurmaların sulanmasında kullanıyorlardı.⁵⁴ Bu kuyuların sayısı 20 civarında

⁴⁹ Semhudi; **Vefa**, C.I, s.220.

⁵⁰ İbn Şebbe; C.I, s. 171.

⁵¹ Fr. Buhl; "Medine Maddesi", **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B., C.VII, İstanbul, 1993, s. 459; Semhudî, **Vefa**, C.II, s.219.

⁵² Belazurî; **Futuh**, s. 20.

⁵³ M. WWat; "al-Madina", C.V., s. 995.

⁵⁴ Hamavi; **Buldan**, C.V., s. 82.

olmasına rağmen, ancak yedi tanesi son zamanlara kadar gelebilmiştir.⁵⁵

Şimdi Kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarıyla, bunları kısa başlıklar altında tek tek inceleyebiliriz.

ba. Biru'l-Aris: Kuba Mescidi'nin solunda bulunan bu kuyu, Aris adlı bir Yahudi'ye nisbetle bu adla anılmıştır.⁵⁶ Tarihi kaynaklarda Hz. Osman şehid edilmeden önce asiler tarafından suçlandığı konulardan birisi de Peygamberin yüzüğünü kuyuya düşürüp kaybetmesi iddiası idi. İşte o kuyu, bu kuyu olduğu söylenmektedir. Suyu oldukça azdı.⁵⁷

bb. Birü'l-Maune: Uhud savaşı sonrası, Hz. Peygamberi son derece üzen meşum hadisenin cereyan ettiği yerdeki kuyudur.⁵⁸

bc. Birü'l-Basse: Cennetü'l-Bakiye yakın bir yerde, Kuba yolu üzerindeydi.⁵⁹ Suyu yeşilimsi bir renge çalardı. Daha sonraları sel suları yüzünden kapanmıştır.⁶⁰

d. Birü'l-Bida: Bir-i Hanın kuzeyinde güzel tatlı suyu vardır. Hastalar orada yıkanır., tedavi olacağına inanılırdı.⁶¹ Daha önceleri kadınlar bütün pislikleri getirip bu kuyuya atardı. Rivayetlere göre Peygamberimiz, bu kuyuya tükürdükten sonra şifalı su olarak kabul edildi.⁶²

be. Biru's-Sukya: Kanat köyünde Ali Kuyusuna⁶³ giden yolun solundadır. Daha sonraları yıkılmıştır. Peygamberimiz sukya kuyusunun tatlı suyundan devamlı içerdi.⁶⁴

bf. Bir-ü'r-Rume: Cevf ve Safile'deki Mescid kibleteyn yanında dır.⁶⁵ Kuyu bir Yahudiye aitti ve hiçkimseyi faydalandırmazdı.⁶⁶ Peygamberimiz "Bu kuyuyu kim alır, cenneti kim satın almak ister", der. Bunun üzerine Hz. Osman 35.000

⁵⁵ Şehavî; Semseddin; *el-Tuhfe mine't-Tabakat fi Tarihi'l-Medineti's-Şerife* (Thk: Hamid fıkhı), C.I, Kahire, 1951, s. 25.

⁵⁶ *Mirat-ı Medine*, s. 1064

⁵⁷ Şehavî; *Tuhfe*, I, 37; *Takvimü'l-Buldan*; s.87.

⁵⁸ İbn Hişam; *Siretü'n-Nebeviyye*, C.I, Beyrut, 1993, s. 345.

⁵⁹ Şehavî; *Tuhfe*, C.I., S.371.

⁶⁰ *Mirat-ı Medine*, S.1070.

⁶¹ İbn-i Şebbe; *Tarih-i Medine*, C.I, S.156; *Sembudî, Vefa*, C.I, s. 156

⁶² *Mirat-ı Medine*, s. 1071.

⁶³ *Mirat-ı Medine*, 1075

⁶⁴ İbn-i Şebbe; C.I, s. 58-59.

⁶⁵ Şehavî; *Tuhfe*, C.I, s.38

⁶⁶ İbn Şebbe; C.I, s. 152.

dirheme, bazı rivayetlerde ise kırk bin'e alır. Müslümanlara bedave su içmeleri için bağışlar.⁶⁷

bg. Birü'l-Ha: Peygamberimiz Ebu Talhan'ın bahçesine girer onun tatlı suyundan içerdi. "Sevdiklerinizi infak etmeden, iyiliğe eremezsiniz", ayeti gelince Ebu Talha, benim en sevdiğim malım Birü'l-ha'dır. Onu Allah için müslümanlara hediye ediyorum deyip, kuyuyu müslümanların istifadesine sundu.⁶⁸ Bu kuyu Medine'nin kuzey bahçelerindedir.⁶⁹

bh. Birü'l-Casum: Ratic mevkiinde casum denilen bir adama ait bir kuyudur. Rivayetlere göre, Resullulah bu kuyuda su içti, yanındaki bahçede namaz kıldı.⁷⁰

bi. Bir-u Avaf: Peygamberimizin sadakatından olan bir kuyudur. Peygamberimizin o kuyu kenarında abdest aldığı ve kuyunun yanında bitkilerin zon zamanlara kadar var olduğu rivayet edilir.⁷¹

bi. Birü'l-Ahn: Bu kuyu Medine'nin Aliye bölgesindedir.⁷² Dağ tepesinde saf, tatlı bir su olmakla birlikte yeri hakkında bir bilgi yoktur.⁷³

bi. Birül-Gars: Mescid-i Kuba'nın yarım mil güney doğusunda suyu tatlı bir kuyudur Peygamberimizin vefatı anında vasiyeti üzerine 7 kırba su ile peygamberimiz yıkanmıştır.⁷⁴ Hayatında o sudan guslelerdi.⁷⁵

bj- Biru'l-Barud: Enes'in (R.A.) evinde bulunan bir kuyuydu. Halk Cahiliyye döneminde şehrin kuşatılması anlarında bu sudan içerlerdi.⁷⁶

bk. Bir-u'l-İhab: Batı Harre'nin kible tarafındaki hurma bahçeleri içinde ismail b. Velidin şatosu vardı. İhab kuyusu da bu şatodaydı.⁷⁷

⁶⁷ Semhudi; Vefa, C.II, s. 138; Haravî, C.II, s. 700, İstaceme, C.II, s. 685.

⁶⁸ İstaceme, C.II, s. 414.

⁶⁹ İbn-i Şebbe; C.I, S.157; Şemhudi; Hülasa, s. 235.

⁷⁰ Mirat-ı Medine, s. 1071.

⁷¹ İbn-i Şebbe; C.I, s. 159.; Mirat-ı Medine, s.1068.

⁷² Sehavi; Tubfe, C.I, s. 38.

⁷³ Semhudi; Vefa, C.II, s. 144; Semhudi, hulasa, s. 235.

⁷⁴ Mirat-ı Medine, s. 1076.

⁷⁵ İstaceme, C.III, s. 994.

⁷⁶ İbn-i Şebbe; C.I, s. 160.

⁷⁷ Mirat-ı Medine, S. 1070.

bl. Bir-u'l-Halvet: Amine b. Sad'ın evinin olduğu Halvet sokağındadır. Bugün, kuyunun yeri hakkında tam bilgi yoktur. Rivayete göre, Peygamber bu kuyudan abdest alırdı.⁷⁸

bm. Bir-u Yesire

bn. Bir-u Karise

bo. Bir-u Akabe

bö. Bir u Zira

bp. Bir u Gurade

br. Biru Cemel⁷⁹

bs. Bir-i Huteyme

bt. Bir-u Hamre

bu. Bir u Rubır⁸⁰

Daha birçok kuyu olmasına rağmen, yıkılmıştır. Sahib olunmamıştır.⁸¹ Sadece H.88. **Ömer b. Abdilaziz** Medine Valiliği sırasında halifenin emriyle bazı kuyular kazılır, kaynak suları getirilir. Mescid halkı bu kaynak sularından ihtiyaçlarını karşılar.⁸² (Bkz. Tablo I).

Yukarıda zikrettiğimiz bilgilerden anlaşıldığı gibi Medine şehri ve çevresined kaynak içme suyu eksikliği görülmektedir. Şehir halkı antik dönemlerden beri bu ihtiyacını karşılamak için şehir içinde ve çevresinde birçok kuyu açarak karşılamaya çalışmışlardır. İslam bölgeye geldiği zaman bölgede bulunan birçok kuyunun da özel kişiler elinde ticari amaçla kullanıldığını görmüştür. Birçok konuda yeni prensib ve sistemler getiren dinin peygamberi Hz. Muhammed (A.S.) bu kuyuları da kişi tekelden anıma hizmetine aktarmak için yeni uygulamalar getirdiği açıkça görülmektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bu mevcut kuyuların hijyenik olarak temiz tutulması, şehrin kirli sularından korunması bu amaçla ne gibi tedbirlerin alındığı ayrıca üzerinde durulması gereken bir konu olarak mütaala edilmelidir.

⁷⁸ Semhudî; Vefa, C.II, s. 137.

⁷⁹ Mirat-ı Medine, s. 1064-1078.

⁸⁰ İbn-i Sebbe; C.I, s. 166.

⁸¹ Mirat-ı Medine, s. 1079.

⁸² Taberi; Tarih, C.VII, s. 338.

Tablo - I
Medine Kuyuları

Sıra No	Kuyu Adı	Düşünceler
1	Birü'l-Aris	Aris adlı bir Yahudiye nisbet edilerek bu ismi almıştır
2	Birü'l-Maune	
3	Birü'l-Basse	
4	Birü'l-Bidaa	Hastaların şifa için yıkandığı kuyu
5	Birü'l-Sukya	
6	Birü'l-Rume	Hz Osman'ın satın aldığı kuyu
7	Birü'l-Ha	
8	Birü'l-Casum	
9	Birü'l-Avaf	
10	Birü'l-Ahn	Yeri hakkında bilgi yoktur
11	Birü'l-Gars	Peygamberimizin naşının suyu ile yıkandığı kuyu
12	Birü'l-Barud	
13	Birü'l-İhab	
14	Birü Yesire	
15	Birü'l-Karise	
16	Birü Zira	
17	Birü Akabe	
18	Birü'l-Gurade	
19	Birü'l-Cemel	
20	Birü'l- Hutayme	
21	Birü'l-Hamre	
22	Birü'l-Rubır	

Yukarıdaki (Tablo -1) de bulunan kuyular hakkında bilgi ve tahliller, düşünceler ve bilgi kısmında verildiğinden ikinci bir yoruma gidilmemiştir.

II. Medine Şehrinin Tarihi Gelişimi

"Yesrib" in ilk kurulduğu nokta , Hz Hamzanın kabrinin olduğu yerdir, son zamanlara kadar bu bölge , Yesrib köyü olarak anılmıştır.

Yesrib'in ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgiler bulunmamakla beraber, tarihin bilinmeyen dönemlerine kadar

uzandığı bir gerçektir. Bizi böyle bir düşünceye götüren sebepler şöyle sıralamak mümkündür. Yesrib'in ilk kurucusunun Amelika'nın atası Yesrib bin Farniyenin kurmuş olması iddiası; eğer doğruysa Babil'den çıkan insanlar yeryüzüne yayılır. Amalika'nın atası olan yesrib de bu bölgeyi kurar, oraları imar ederek yaşanır hale getirir.

M.Ö. 1500 Yıllarında kurulan "**Main Devleti Mearib** şehrini başkent yapar" ekonomik yönden gelişen devlet **Hindistan, Mısır, Suriye** arasında ticaretin aracılığını yapar. **Hindistan**'dan gelen malları karayollarıyla Akdenize aktarırlardı. Bu ticaret yolları üzerinde **Medine** kısa zamanda **Mekke** ve **el-Ula** gibi gelişen şehirlerden birisi haline gelir. Ekonomik yönden güçlü olan **Main Devleti**'nin ticari ve ekonomik hayatında rol alan **Medine** şehrinin çok eski tarihlerde varlığını gösterir.

M.Ö. 11. yüzyıllarda "**Yesrib Amalikalılarının**" İbranilerle çetin savaşlar yaptığı anlatılır. Hz. Musa'nın Firavun'dan kaçıp Filistin'e yerleşmesinden sonra oralara hakim olan Amalikalılarla savaştığı kaynaklarımızda kaydedilir. **Hz. Musa**'nın Yesrib'e kadar, asker gönderdiği ve Yesrib'deki Amalikalıları mağlub ettiği anlatılır. Ayrıca **Hz. Davud** döneminde Yesrib'e baskınlar yapıldığı, "**Yesrib Amalikalılarıyla** savaştığı da rivayetler arasındadır.

Süleyman Peygamberden sonra **Esad b. Amir b. Rabia**, Yemen'e gelerek büyük bir saltanat kurar amcası oğlu **Gayton b. Sad, Hicaz ve Tihame**'ye gönderir. **Gayton** veya **Fityon** denilen bu şahıs, İmlik'in halka yaptığı gibi "**Zifaf Gecesi Hakkı**"⁸³ uygulanması yapar. Bu uygulama, Medine bölgesi için tarihin ilk dönemlerinden İslamiyetin gelişine kadar geçen zaman dilimi içerisinde tarih kitaplarında anlatılır. Bunlar, Yesrib'in eski dönemlere uzanan bazı kötü adetlerinin olduğunu gösterir.

Tarih kitapları, Yesrib'in Miladdan önceki yıllarda dünyanın en sulu ve verimli toprakları olduğu anlatılır. Yesrib'in iklimi yazın ağır havaya yakın bir sıcak, kışın ise serin ve yağışlı

⁸³ **Zifaf Gecesi Hakkı**: Yesrib liderinin her evlenen kızla ilk gece beraber olup, onun kızlığını telef etmesi olayıdır. Evlenen kız daha sonraki gece asıl kocasının yanına gidebilir. Taberi; **Tarih**, C.II, s. 10 vd ; İbn Haldun; **Tarih**, C. II, s. 33 vd.

bir havaya sahip olması yönünden, çok güzeldir. İlk çağlarda Yesrib'de tahılın her çeşidi yetişiyordu. **Muz, portakal, limon, nar, üzüm, şeftali, kayısı, incir, şeftali, hurma** gibi nitelikli sebzeler yetişmekteydi. Medine'nin bazı bölgelerinde son zamana kadar; hatta şimdi dahi bu yiyecekler yetişmektedir. Medine de su oldukça boldu ve şu anda bol sular bulunmaktadır. Medine 'de bol dere suları ve nehircikler vardır. Toprak tuzlu kumla birleşir; kireç ve balçık özelliklerinin bulunması nedeniyle topraklar çok bereketli olur. Medine'nin güzel özellikleri nedeniyle tarihin ilk çağlarından beri orada insanlar yaşamıştır. Yeni bulunan kitabelere göre, taş devrinde Medine'de yaşayanlar vardır.

Medine'de bulunan Ubeyli kabilesini de dışarı atan Amalika Curhumlarla beraber yaşadılar, onlara şehirle ilgili bazı görevler verdiler, sonra Curhumlularla da çatıştılar. Amalika kavmi Medine'de ekin ve ziraatle uğraştı. Büyük taş binalar inşa ettiler. Sonra İbranilerle savaştılar, Yahudilerle ilişkileri oldu ve Yahudilerin Yesrib'i tanımalarına de vesile oldular. Yahudilerin Yesrib'e gelişinden sonraki dönem hakkında elimizde bilgiler bulunmaktadır. Her ne kadar Yahudiler'in Medine'ye gelişini Hz Musa dönemine dayandırsalarda geliş tarihleri; **Miladi 3. Asırlara** rastlar. Yahudiler, Amalika'ya karşı güçlenir ve Medine'ye hakim olurlar, Medine'de yüksek binalar yaparlar, hurmalıklar kurarlar ve kuyumculuk yaparlar. Marib Seddinin yıkılışlarından sonra Evs ve Hazreç kabilesi, Yesrib'e gelir, yerleşir orada hurmalıklar kurarlar, çiftçilik yapıp güçlenirler ve kısa bir zaman sonra Evs ve Hazreç kabilesi, Yahudilere üstünlük sağlar.⁸⁴

Evs ve Hazreç'in Medine'de olduğu dönemde şehirde idari bir yapıya rastlamıyoruz. Herşey "Arap kabileciliği sistemine oturmuştur. Şehirde insanları, sadece kendi kabileleri bağlıyordu. Her kabilenin kendine ait bir kabile reisi vardı. Kabile reisi neye karar verirse, o uygulanırdı. Anlaşmazlıkları, problemleri kabilenin reisi çözerdi. Kabilenin dışında yargılayıcı veya yargılama sistemi yoktu. Kabileler arasında himaye sistemi vardı. Himayelerine girmeyi kabul eden kişi ve küçük kabileleri korur, onlara yardım

⁸⁴ Eyub Sabri Paşa; Mırat, s. 295; Hamavi; Buldan, C.V. s.84.

ederlerdi. Kabileler arasında ittifaklar vardı. Kabileler arasında karşılıklı öğünmeler olurdu. Kıskançlıklar ortaya çıkardı. Böylece yüzyıllarca kabileler arasında "Eyyamül-Arab" denilen savaşlar olurdu. İslamdan önce Evs ve Hazreç denilen iki kabilenin çocukları arasında bile yüzyıllar süren savaşlar oldu. Evs ve Hazreç kabilesi, bazen Yahudi kabilelerle de ittifaklar yapıp birbirlerine karşı hakimiyet sağlardı.

Medine halkı, İslamı duyunca ona sıcak baktı. Belki kendi aralarında hakimiyet sağlamak içinde olsa İslamı seçmede yarıştılar, sonra da İslam onları kardeş yaptı, Ensar ismini aldılar. Ensar, kabileleri gereği çok cömerttiler, peygambere karşı da bu cömertliklerini kullandılar. Onlar, kısa zamanda İslam'ın Medine'ye hakimiyet sağlamasına vesile oldular, Ensar Medine'nin köy olma özelliğinden çıkıp başkent olmasında en büyük etken oldu. Peygambere aşırı derecede bağlıydılar ve "Ehl-i Beyti" çok sevmişlerdi.⁸⁵

Dört halife döneminde de İslama en büyük hizmeti Ensar yaptı. Hilafet seçimlerinde Hz. Ali'den yana tavır koydular. Özellikle, Hz. Osman'ın halife seçiminde, Hz. Osman'ı desteklemediler, fitne sırasında Hz. Osman'a karşı ayaklanan isyancılara karşı direk müdahalede bulunmadılar. Belki isyancılara katılmadılar ama onlara karşı da savaşmadılar. Hz. Ali, halife seçilirken Medine halkı, itirazsız biat ettiler. Ali-Muaviye çatışmasında Hz. Ali'yi desteklediler Medine halkının biatı, ehl-i hal ve aktin biatı olarak kabul ediliyordu. Muaviye ise Şam halkını arkasına aldı ve biat için, sadece, Medine halkının onaylamasının geçerli olmasını kabul etmedi; Şam halkının da gözönüne alınmasını istedi. Böylece çatışmalar başladı.

Medine halkı, Muaviye ve Emevilerin saltanatına karşı her zaman başkaldırdı ve büyük katliamlara maruz kaldı.

Muaviye, Hz. Ali'nin başkenti Kufeye taşınmasından sonra, H.42 da Büsr b. Artâ'yı Medine'ye kendisine zorla biat aldirmek için göndermesi üzerine büyük olaylar oldu. Büsr, sokakta oynayan çocukları zevk için öldürdü, Beni Kab kabilesinden eline geçirdiği çocuk ve köleleri kuyuya attı.

⁸⁵ İkdü'l-ferid, C.III; s. 334 v.d.; Cevad Ali; Kable'l İslam, C.II, s. 352.

Muaviye, Medine'de Hz. Ali'ye hutbelerde küfrettiriyordu. Bu nedenle Medine halkı Cuma namazını kılıp evlerine gidiyordu. Muaviye, Cuma hutbesini namazdan önceye alıp, halkın hutbeyi dinlemesini zorunlu hale getirmek istedi. Medinedeki "Savafi" arazilerini kendine mal etti, Fedeki Mervana ika etti, oğluna zorla veliahdlık biatı aldı. Bütün bunlar, Medine halkının isyanını hazırladı. Yezid'in yüzüne karşı kafir dediler, Yezid'in Medine valisini kovdular böylece Harra olayları patlak verdi. H.63'de biten olayın sonucu Ensar ve Kureyş'den 306 kişi öldürülür, sahabeden çoğu katledildi. 1000 tane genç kız iğfal edildi. Medine yağma edildi, Haccac Medine'yi yerle biretti.

Velid döneminde Medine halkı, kılıçtan geçirilir. 11.700 kişi katledilir. Süleyman b. Abdilmelik'e biat etmeyen Medinelilerin boynunu vurdu.

Hz. Hüseyin'in şehadeti ve İbni Zubeyr olayları Medine halkını oldukça yıpratmıştı. Emeviler son dönemlere doğru bu durumdan faydalanıp Medine'yi imar edip, bol para dağıttı. Halkı zevk, sefaya çekip siyasi olaylardan uzaklaştırmak istediler ve başardılar. Medine artık ilim merkezi haline geliyordu. Bugünkü pavyona benzer. "Buyutul-Kıryan" denilen evler yapıldı. Halk buralara çekilmek istendi.

Medine, yüzyılın sonlarına doğru sakin bir ilim merkezi ve bolluk içerisinde yaşayan bir eğlence bölgesi oldu.⁸⁶

⁸⁶ (X). M. Wattı "al-Madina Maddesi", *Encyclopaedia of İslam*, Edited by. C.E. Bosworth, Volume V, Leiden, 1986, s. 994 vd.



İKİNCİ BÖLÜM MEDİNE ŞEHİRİNİN FİZİKİ YAPISI

I. Şehrin Kuruluşu ve Aldığı İsimler

1. Şehrin Kuruluşunda Yesrib İsmi Alışı

Şehrin Tarihi, hakkında elimizde kesin bilgiler olmamakla birlikte Yesrib, Medine'nin "Ümmül-Kurası" kabul edilen Kuba ile Cuhfe arasında küçük bir köydü.¹ Yesrib'in ilk kurucunun, Amalika'nın ilk atası kabul edilen² Yesrib b. Abil b. Mehail b. Avs b. İmlak b. Laviz olduğu tarih kitaplarında yazılıdır. Şehrin ilk kuruluşunda Yesrib ismini bu kişiden aldığı iddia edilir.³

Yesrib ismi, peygamberin bu şehre hicretine kadar kullanılmıştır.

2. Peygamberin, Yesrib İsminin Kullanılmasını Yasaklaması

Yesrib ifadesi, Arapça (S.R.B.) fiilinden türeyen ve lifatte "kınamak,⁴ hataları yüzüne vurmak, kötölemek, fitne ve fesat çıkarmak⁵ anlamlarına gelen bir kelimedir. Kur'an-ı Kerim'de Yesrib kelimesi, münafıklar ve kalbinde hastalık

¹ Abdullah b. Abdilaziz el-Bekrî el-Endulusî; *Mucemu-Ma İstaceme min Esmâi'l-Bilad ve'l-Mevadî*, C.III, Beyrut, 1983, s. 1388; Yakut b. Abdillâh el-Hamavî; *Mucemü'l-Buldan*, C.V., Beyrut (trz), S.82; Ahmet b. Ali el-Kalkaşandî; *Subhül-Aşa fi Sinaati'l-İnşa*, C.IV., Kahire, 1963, s. 294.

² *Subhu'l-Aşa*, C.IV, s. 293.

³ M. Şemseddin; *İslam Tarihi*, Kitap I, İstanbul, 1341, s. 406; Ebi Cerir Muhammed b. Cerir, *Tarihü'l-Ümem ve'l-muluk*, C.I, Beyrut, 1987, s. 97; Ebi'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el Mesudî; *Murucu'z-Zeheb ve'l-Medainü'l-Cevher*, C.I., Beyrut, 1988, s. 380; Dr. Cevad Ali; *Tarihü'l-Arab-kable'l-İslam*, C.I, Bağdat, 1950, s. 264; Eyüb Sabri Paşa; *Mirati'l-Medine*, Kastantiniyye, 1304, s. 294; Abdurrahman ibni Haldun; *Tarihü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's-sultani'l-Ekber*, C.II, Beyrut, 1992., s. 33.

⁴ Firuzu abadî; *Kamus'ul-Muhit* (Asım Efendi Tercümesi), C.I, İstanbul, (trz) s. 82; İbn Manzur, İmam Alleme; *İsanü'l-Arab*, C.XIII, Beyrut, 1988, s. 55.

⁵ Muhammed b. Abdi'l-Minam el-Himyeri; *Er-Ravdü'l-Mitar fi-Haberi'l-Aktar*, Beyrut, 1984, s. 617.

bulunanları hikaye ederken kullanılmıştır.⁶ Peygamber bu kelimedem rahatsız olduğunu açıkça ortaya koyuyordu.⁷ Kaynaklarımızda konu ile ilgili olarak, peygamberimize ishad edilen birçok hadis rivayet edilmektedir. "Bu karyeye münafıklar, **Yesrib** diyorlar. Halbukî burası Medinedir, Taybe'dir, Kim Yesrib derse ona bir günah yazılır. **Yesrib** diyen karşılığında "La Tesrib Aleyküm (Size kötülük etme) yoktur desin ve istiğfar etsin". Bu konuda oldukça fazla rivayetler vardır. ⁸

Peygamber Efendimiz Medine'ye hicret ettikten bir zaman sonra **Yesrib** kelimesinin kullanılmasını açıkça⁹ yasaklamıştır.

3- Medine Kelimesi ve Şehre İsim Olması

Hz. Peygamber'in hoşlanmadığı Yesrib kelimesinin ne zaman ve nasıl Medine'ye çevrildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Bedir Savaşından sonra hicretin üçüncü yılında Medine isminin kullanıldığı tahmin edilmektedir.¹⁰ Kuran-ı Kerim'de de bu belde için Medine kelimesi'nin H. beşinci yılda kullanıldığı görülmektedir.¹¹

Medine kelimesi feiletün vezninden olup, çoğulu müdün veya medaindir. Araplar arasında "üzerinde kale ve ev inşa edilen her toprak parçasına veya "belde özelliği taşıyan her yerleşim merkezine Medine denir. Hz. Peygamberin başkentini ifade eden kelime ise "El-Medine" dir.¹² Bütün karyeleri karşılayacak büyük başkent anlamındaki "El-Medine" kelimesi, Kuran-ı Kerim'in 15 yerinde geçmektedir.¹³

⁶ Müslim; *Sahihü'l-Müslim bi-Şerhi Nevevi*, C.IX, Beyrut, 1929, s. 153.

⁷ Himyerî, 617.

⁸ Hamavî, *Buldan*, C.V., s. 430, İbn Şebbe; Ömer b. Şebbe el-Nemirî el-Basî, *Kitabü'l-Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere (Ahbarü'l-Medinetü'l-Münevvere)*, C.I., Cidde, 1393, s. 165; Semhudî Abdullah b. Seyyid Şerif Şihabuddin İbnü'l Abbas Ahmed Hüseyinî; *Vefau'l-Vefa bi Ahbarı Darı Mustafa*, C.I, Mısır, 1326, s. 8.

⁹ Ebi'l-fereç Cevzi el-Kuraşî; *Kitabü'l-mevduat*, C.II, 1966, s. 220; Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebidi; *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (trc: Ahmed Naim), C.VI, Ankara, 1974, s. 234; Müslim, C.IX, s. 153.

¹⁰ Rıdvan Seyyid; *İslamda Cemaatler Kavramı*, (trc: Mehmet Can), İstanbul, 1991, s. 39.

¹¹ *Tevbe*, 101-102; *Ahzab*; 20.

¹² *Lisanü'l-Arab*, C.XIII, s. 55.

¹³ Muhammed Fuat Abdilbaki, *El-Mucemü'l-Müfehres li'l-elfazi'l-Kuran-ı Kerim*, (Matbaatü's-Şab), 1945, s. 662 vd.

Batılı araştırmacılar bu Şehirde İslam'dan önce bazı Yahudi kabilelerinin de meskun olduğunu gözönüne alarak bu kelimenin Aramca "Medintina" kelimesinden alındığını ileri sürerler.¹⁴ Ancak bu iddia fazla tutarlı görünmemektedir. Medine kelimesi Arap dili kurallarına göre türetilmiŐ Arapça bir kelime olmaya dahi müsaittir. Ayrıca Medine'de bazı Yahudi kabilelerinden (bu kabileler **Beni Nadir**, **Kurayza** ve **Kayhuka** kabileleridir) önce Amalika kavmi yaŐamaktaydı. Bu kavim Arapların ilk atalarıdır, dilleri ise Fasih Arapçadır. Bu nedenle Medine kelimesi Aramca **Medintina** kelimesinden alınmış olamaz. Aksine Medintina kelimesinin Yahudiler vasıtasıyla Arapça'dan alınmış olabileceği kanaati daha kuvvetli görünmektedir. Aramcadan alındığı kanaati daha çok ideolojik ve siyasi olduğu kanaatini doğurduğunu belirtmede fayda vardır. Hicretten sonra **Yesrib**, otorite ve adaletin beŐiĐi olarak ümmetin merkezi olmasına atfen "**El Medine**" diye adlandırılmayı hak ediyordu¹⁵ ve ebediyyen "**Medinetün-Nebi** ismiyle tarihteki yerini almıştır.

Görüldüğü gibi İslam birÇok konuda getirdiği yenilik ve kuralları burada da getirmiş olduğu görülmektedir. İsim olarak kötülüğü ifade eden "**Yesrib**" Hz. Peygamber tarafından bizzat deĐiŐtirilmek suretiyle insanların kafasındaki kötülüğün anası Şehirde yaşama veya kötü Şehirli imajını yıkmaya yönelik bir faaliyette bulunmuŐ olmaktadır. Bu yönüyle de İslamın meskun alanların isimlerinin de güzel ve cazib olması hususundaki ortaya koymuŐ olmaktadır.

4- Medine İçin Kullanılan Diğer İsimler

Peygamber Efendimiz, Şehire **Medinetü'n-Nebi** ifadesi dışında, "**Güzel Şehir, Temiz Şehir**" anlamlarında **Medinetü't Tayyibe, Tabe**¹⁶ gibi bazı isimler kullandı. Emeviler ise bunun karşılığında "**Medinütü'l-Habise** (**Kirli Şehir**), ifadesini

¹⁴ W. M. Watt; "Al-Madina" *Encyclopedia of Islam*, Edited by c.E. Bosworth; volume V. Leiden, 1986, s. 994; Fr. Buhl, "Medine Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.VII, M.E.B. Yay, İstanbul, 1993, s. 459.

¹⁵ Abdilaziz e'd-Durî; "Hükümet Kurumları"; *İslam Şehrî*, (Editör B.B. Serjeant; trc: Elif Topcuğil), İstanbul, 1992, s. 67.

¹⁶ Müslim; (Nevevi Şerhî), C.IX, s. 153; Belazurî; *Ebi'l-Abbas Ahmet b. Yahya; Futuhu'l-Buldan*, Beyrut, 1982.

kullandılar.¹⁷ Kuran-ı Kerim'de de Medine için **Darü'l-Hicre** (**Hicret Yurdu**), **Darü'l-İman** (**İman Yurdu**) gibi bazı isimlerin kullanıldığını görüyoruz.¹⁸

İslam uleması Medine'nin isimlerinin sayısını 97'ye kadar çıkarmışlardır.¹⁹ Bu isimlerin tümü Şehiri güzelliklerle nitelendirmişlerdir. Bunlardan birçok kaynağı tarayarak tesbit ettiğimiz 40 tanesi şunlardır:

- | | |
|----------------------------------|--------------------------------|
| 1- Tabe | |
| 2- Tayyibe ²⁰ | |
| 3- Daru'l-İman | |
| 4- Daru'l-Hicra ²¹ | 21- Safiye |
| 5- Darü's-Sünne | 22- Naciye |
| 6- Darü's-Selame | 23- Marzuge |
| 7- Kubbetü'l-İslam ²² | 24- Muhtar |
| 8- Uzra | 25- Meskene ²³ |
| 9- Cabira | 26- Cennet |
| 10- Kasıma ²⁴ | 27- Beytul Resul |
| 11- Miskine | 28- Habibe ²⁵ |
| 12- Cebbar | 29- Merzuge |
| 13- Mahbure | 30- Mukadese |
| 14- Mehebbet | 31- Madce ül Resul |
| 15- Mehbube ²⁶ | 32- Mubevvi ul helal vel haram |
| 16- Merhume | 33- Fadıha ²⁷ |
| 17- Mahbube ²⁸ | 34- Mümine |
| 18- Mubareke | 35- Kayretul Resul |
| 19- Müslime | 36- Kalbul İman |
| 20- Asime | 37- Galebe |

¹⁷ Watt; *al-Madina*, C.V, s. 499, Buhl; "Medine", İ.A., M.E.B., C.VII, s. 460.

¹⁸ Beydavî; *Tefsirü'l-Kadı Beydavî*, C.IV, İstanbul, 1283, s. 475.

¹⁹ Hamavî; *Buldan*, C.V, s. 83; Eyub Sabri Paşa; *Mirat*, S.157.

²⁰ *Lisanü'l-Arab*, C.II, s. 590, Müslim, C.IX, s. 153.

²¹ *Tecrid*, C.VI, s. 234

²² *İstaceme*, C.III, s. 20.

²³ Yakut Hamav; C.V, s. 83.

²⁴ *İstaceme*, C.III, s. 20.

²⁵ Eyub Sabri Paşa; s. 157

²⁶ *Subhu'l-Aşa*, C.IV, s. 282.

²⁷ Semhudî; *Vefa*, C.I, s. 9.

²⁸ *Subhu'l-Aşa*, C.IV, s. 282.

38- Seyyidetül Buldan

39- Zatülharrar

40- Zatül Nahl ²⁹

(Bkz. Tablo-II)

²⁹ Semihudî; a.g.e, C.I, s. 10.

Tablo- II
Medine Şehrine Verilen İsimler

S. No	Şehir İsimleri	Düşünceler
1	Tabe	Medine güzellikleri ifade ettiği için bu iki isim kullanılmıştır.
2	Tayyibe	
3	Darü'l-İman	Medine'nin iman, hicret ve sünnetin merkezi olması nedeniyle bu isim Kuranî Kerim'de geçmektedir. İslam'ın merkezi olarak kabul edildiği için bu isim verilmiştir.
4	Darü'l-Hicra	
5	Darü'l-Sünne	
6	Darü's-Selame	
7	Kubbetül-İslam	
8	Cabira	
9	Kasıma	
10	Miskine	
11	Cebbar	
12	Mahbure	
13	Merhume	Şehr kutsandığı için bu isim verilmiştir.
14	Uzra	
15	Mehebbet	
16	Mehbube	
17	Mahbube	
18	Mubareke	
19	Müslime	
20	Asıme	
21	Şafiye	
22	Naciye	
23	Marzuge	İnsanların rızıklandığı hareketli bir şehir olduğunu ifade etmek için bu isim kullanılmıştır.
24	Muhtara	
25	Meskene	
26	Cennet	
27	Beytur-Resul	
28	Habibe	
29	Marzege	
30	Mukaddese	
31	Madceü'l-Resul	
32	Mübevviül haram ve helal	
33	Fadıha	Şehir Peygamber köyü kabul edilmiştir.
34	Mümine	
35	Kayretü'r-Resul	
36	Kalbu'l-İman	
37	Galebe	
38	Seyyidul Buldan	
39	Zatü'l-Harra	
40	Zatül-Nahl	

Yukarıdaki (Tablo II)'de de görüldüğü gibi Medine için her isim şehirin bir özelliğini ve güzelliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Peygamber'in Medine'ye ne kadar önem verdiğini 90'a yakın isim kullanılmasından anlıyoruz. İslamı muhteva olarak cahiliyye sisteminden ayırdığı kadar, şekil yönüne de dikkat etmiştir. Peygamber, şehire isim olarak da yeni bir görünüm kazandırmayı amaçlıyordu.

5- Şehir İçin Peygamber'in Duaları ve Halkın Şehirde Kalmasını Teşvik Etmesi

Bize ulaşan rivayetlerde Medine Peygamber Efendimiz tarafından devamlı methedilmektedir. Medine'nin, iman yurdu olduğu, helal ve haramın merkezi ve Hicret toprağı olduğu³⁰ nübüvvetin istikrar yeri olduğu hadislerde belirtilmiştir.³¹ Medine'nin kutlu ve faziletli olduğunu anlatan birçok sahih hadis olduğu bilinmektedir.³² Hatta Uhud dağının hakiki anlamda muhacirleri sevdiğini Peygamberden rivayet etmişlerdir.³³ Ayrıca Medine'ye Deccalın giremeyeceği,³⁴ orasının melekler tarafından korunduğu anlatılır³⁵ ve Taun'un giremeyeceği söylenir.³⁶ Daha ileri gidilerek, Peygamber dua edince Veba'nın yaşlı bir kadın şeklinde **Cuhfe**'ye gittiğinin görüldüğü anlatılır.³⁷ Bu rivayetler halk arasında doğru gibi kabul edilmekle beraber bir söylenti olarak kabul edilmelidir. Bunların akli ve ilmi tam bir izahı da yoktur.

Medine'ye terketmek isteyenlere karşı peygamberimizden bazı hadisler rivayet edildi. "Medine demirci körüğü gibidir, kirleri temizler",³⁸.

³⁰ Seyyid Sabık; FıkhusSünne, C.I, Beyrut, 1986, (8. Baskı), s. 677.

³¹ Suyutî; Tenvir il Hevalik Şerh ü ala Muvatta Malik, C.III, Beyrut, (tarihsiz), s. 86.

³² İbni Haldun; Tarih, C.I, s. 380.

³³ Sahih Müslim; Nevevi Şerhi, C.IX, s. 134.

³⁴ İbni Şebbe; C.I, s. 275, 277.

³⁵ Hafız İbni Kesir; Nihayetul-Bidaye ve'n-Nihaye til-Fiten ve'l Melahım, C.I, Lübnan, 1968, s. 144.

³⁶ İbni Kesir; a.g.e., C.I, s. 480.

³⁷ Eyüb Sabri Paşa; Mirat'ül Medine, C.5, 197 vd.

³⁸ İmam Abdurraif Menavi; Kunuzilhekaik fi hadisi hayrul helaik, C.II, Kahire, 1402, s. 132.; İ. Malik, Muvatta, C.III, s. 83.

Peygamberimizden, Medine halkını korkutanları Allah korkutsun³⁹, Medine'nin zorluklarına dayanıp sabredenlere şahidlik ve şefa'at yapacağını⁴⁰ vaad ettiğini rivayet ederler. Yine peygamberin Medine'yi sevdirmesi darlık zamanlarında gelirlere bereket vermesini Allah'dan dilediğini hadis ve tarih kitablari yazar.⁴¹ Yine peygamberimiz'in Medine'yi dünyadaki, cennet şehirlerinden birisi olarak tanımlandığını Ebu Hureyre merfu olarak rivayet eder.⁴² Bu hadis ve rivayetler göstermektedir ki Hz. Peygamber yeni bir islam şehri oluşturmak, bedevî toplumu medeni toplumun yapmak için ne denli kaide ve kurallar koyduğu açıkça görülmektedir. Çünkü şehirli topluma islamın tebliği ve yaşatılması daha kolaydır.

6- Peygamber'in Medine'yi Harem Bölge ve Sid Alanı Yapması

Peygamber Medine'ye vardığında sınırlarını belirleyip o bölgeyi "Sid" alanı yaptı. Medine sınırları içerisinde bazı davranışları yasakladı. Medine "Harem Bölge" oldu.

Peygamber Efendimiz, her peygamberin bir haremi vardır. İbrahim'in Meke'yi harem yaptığı gibi ben de Medine'nin iki taşığı arasını harem yaptım⁴³ buyurdu. Harem, iki berid (yani her taraftan 12 mil (22176 mt)).⁴⁴

Bu sınırlar içerisinde, kan akıtılmaz.⁴⁵ Ağaçları kesilmez, taze otları biçilmez.⁴⁶ Hatta bazı hukukçular, isyan çıkaranların dahi öldürülmesini yasaklar. Ancak hukukçuların çoğunluğu isyandan

³⁹ Celaledin Ebi BEki Suyutî; Cami ussağır fi ahadisil beşerulnezir, C.II, Kahire, 1402, s. 167.

⁴⁰ İbni Hacer il Askalani; Muhtasarul Terğib vet Terhib, Bonbay, 1960, s. 100.

⁴¹ Müslim, (Nevevi Şerhi), C.IX, s. 149; (Muvatta, Suyuti Şerhi) C.3, S.83; İbn-i Kesir; Sire, C.I, s. 407; Hamavi; C.IV, s. 284; Belazuri; Futuh, s. 14; Tecrid, C.VI, s. 235

⁴² Muhammed b. Ali Şevkani; Fevidü'l-Mecmua fi Ehadisi Mevdua, Kahire, 1960, s. 428. Senesinde Velid b. Muhammed aşarı yalancıdır. Yerleri metheden hadislerin tümü uydurmadır.

⁴³ Müslim, (Nevevi Şerhi), C.IX, s. 134. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellümü'l-Haravi; Garibü'l-Hadis, C.I, Beyrut, 1384, s. 315-316.

⁴⁴ Subhul Asa, C.IV, s. 289, Semhudî; Hülasatü'l-vefa, Mısır, 1285, s. 54.

⁴⁵ Ebi Yala, Muhammed b. Hüseyin elferra el Hanbeli; El Ahkamül Sultaniyye, Beyrut, 1983, s. 192.

⁴⁶ Belazurzi; futuh, s. 14.

vazgeçilmemesi halinde onlarla savaşılır. Çünkü bunlarla savaş Allah'ın hükümlerindedir. Haklarındandır⁴⁷ derler.

Maverdi, Medine diğer normal bölgeden dört hususda ayrılır diyor.

1-Müşrikler ve gayri müslimler bu bölgelere yerleşemezler. Hz. Ömer, zimmi ve yahudileri Medine'den çıkarmıştır.

2- Müşrik, zimmi ve anlaşmazlıklar bu topraklara gömülemezler.

3- Medine bölgesinde avlanma ve kan akıtılmaz, ağaçları kesilemez.⁴⁸

4- Bu topraklar ya resulullah'a hibe edilir veya humus verilir⁴⁹ diyor.

Medine, "Dokunulmaz Bir Şehir" statüsüne sahip olmuştur. Bu nedenle süper güçler bütün müslümanları karşlarına almamak için bu bölgeyi işgal edememişlerdir.

III- Medine'ye Giden Yollar ve Bölgelere Olan Uzaklığı:

Mekke ve Medine arası (350 km) 10 gün⁵⁰, Kufe Medine arası 20 gün (700 km)⁵¹; Basra Medine arası 18 gün⁵² (630 km), sürerdi. Basra Kufe yolu Madenü'l Negra'da birleşir.⁵³

Rakka- Medine arası 20 gün (700 km) Dımaşk Medine arası 20 gün (700 km), Filistin Medine 20 gün (700 km) çeker.⁵⁴ Devmetul Cendel Medine arası 13 gün (455 km), Medine Cuhfe 3 günlük (105 km) yoldur.⁵⁵

Mısır ve Filistin'den gelen yol, Medyen'den geçtikten sonra iki kola ayrılarak Medine'ye uzanır.

⁴⁷ İmam Ebul Hasan Maverdi; El Ahkamul Sultaniyye, (Çev: Ali Şafak) İstanbul, 1976, s. 186.

⁴⁸ Sahavi, Şemseddün; et-Tuhfetü'l-latife fi tarihil-Medinetü'ş-Şerife, (tahkik, Hamid fıkhı), C.I, Kahire, 1951, s. 43.

⁴⁹ Maverdi, s. 188

⁵⁰ Takvimü'l-Buldan, C.V, s. 82.

⁵¹ Hamavi; Buldan, C.V, s. 86.

⁵² Takvimü'l-Buldan, s. 82

⁵³ Hamavi; a.g.e., C.V, s. 88.

⁵⁴ Hamavi; a.g.e., C.V, s. 88.

⁵⁵ Takvimil Buldan, s. 82; Mekke ve Medine arası 350 km, 10 günlük yol kabul edildiğine göre bir insan günde 35 km yürüyebilir. Bunu esas alarak km'ye çevirdik.

Bu yolların birisi, Badiye'deki **Şağab** köyünden diğeri, **Budd** köyünden geçer. **Merve** üzerinden Medine'ye ulaşır.⁵⁶

Deniz sahili yönünden uzanan yol ise Cuhfe'den Medine'ye varır. Bu yollar **Filistin, Irak** ve **Mısır** halkını Medine'de biraraya getirir.⁵⁷ (Bkz. **Harita IV**).

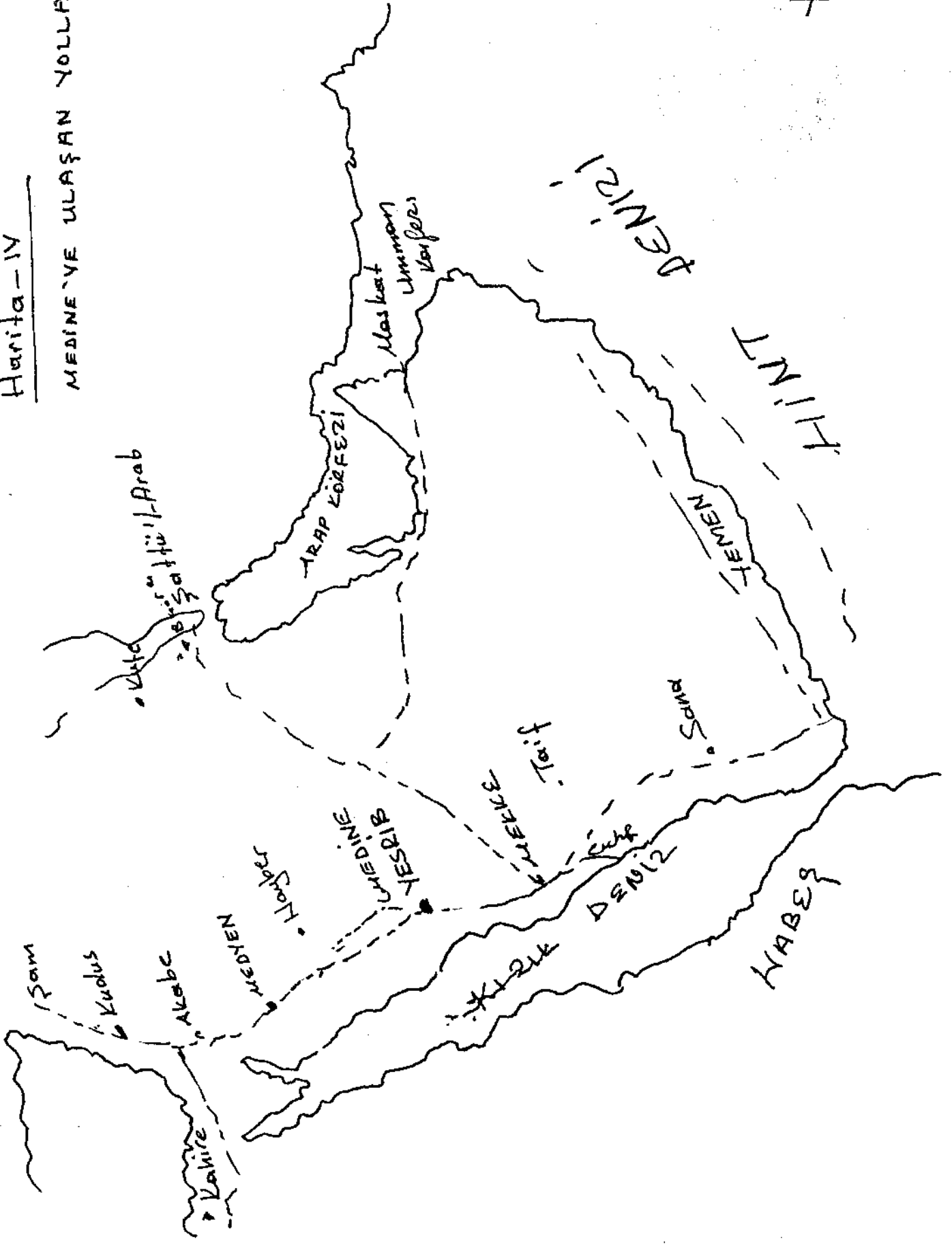
Araştırmamızdan Medine'nin Dünya'nın değişik bölgelerini birbirine bağlayan yol ağının merkezinde olduğu soncuna ulaşıyoruz. Batıdan gelen yol, Filistin üzerinden; Doğudan gelen yol Irak ve Mısır üzerinden Medine'ye, oradan Yemen'e Hint Denizi'ne ulaşıyordu. Böylece **Medine**, Kara ve deniz yolları nedeniyle ekonomik, siyasi ve ticari bir öneme de sahip olmuştu.

⁵⁶ Hamavi; **Buldan**, C.V, s. 88.

⁵⁷ Hamavi; a.g.e., C.V, s. 88

Harita-IV

MEDINE'YE ULAŞAN YOLLAR



III. Şehrin Mahalleleri

İslamın ilk başkenti olan Medine hakkında teferruatlı bilgiler vardır. Ancak bunlar, siyasî ve dini ağırlıklıdır. Hatta medine Şehir tarihiyle ilgili eserler de böyledir. İslam Tarihi ile uğraşanlar hep bu şehrin fizikî yapısını merak etmişlerdir. Kırıntı halinde çeşitli kaynaklarda bulunan bilgiler ise, bu merakı gidecek düzeyde değildir. Biz bu parça bilgileri birleştirmek suretiyle konuya ışık tutmaya çalışacağız.

Bugünkü Medine'de Mescidi Nebi dışında o döneme ait olan hiçbir yapının yerini tam tesbit etmek kolay değildir. Şehir o gün küçük bir belde iken bugün modern ve büyük bir şehirdir.

Yaptığımız araştırmalarda birinci yılda Medine'deki mahalle, cadde ve sokak isimlerini, kaynaklarda parça halinde bulduk ve bunları bir araya getirdik. Ancak bu bilgiler, şimdilik şehrin o günkü planını çıkarmaya yetmiyor.

Bu mahalleleri tesbit etmeden önce, kaynaklarda konu ile ilgili "kelime" ve "isimleri" tahlil edersek daha sıhhatli bilgilere ulaşırız.

Arapça'da "**Beyt**", "**Menzil**" ve "**Dar**" kelimeleri anlamca birbirlerine çok yakın hatta birbirlerinin yerlerine kullanıldığı zamanlar olmuştur. Tercüme eserlerde bu durum büyük yanlışlıklara ve hatalara sebebiyet vermektedir. Bu hataları araştırmamızda yapmamak için, önce bu üç kelimeyi tahlil etmemiz gerekmektedir.

a- Beyt: Kıldan, taşdan veya kerpiçten yapılmış evi karşılayan kelimedir.⁵⁸ Ancak bu kelime sadece "arsasız, bahçesiz" ve "tek bir evi" karşılamaktadır.⁵⁹

b- Menzil: Bu kelime, en az iki veya daha fazla ev grubu için kullanılır. Ancak bu kelime bir mahalle görüntüsü yoktur. Üçten az olmayan küçük sayıdaki "ev kümelerini" karşılamaktadır.⁶⁰

c- Dar: Bir çok binanın ve arsanın bir arada bulunuşuna; daha açık bir ifadeyle bir kabilenin "sınırları belirlenmiş olan bir bölgedeki evleri" **Dâr**'ı meydana getirir. Kısacası, "**Dar**" denilen "ev

⁵⁸ Müncidü'l-Ebcedi; Beyrut, 1993, s. 218.

⁵⁹ Macmaül-Lugati'l-Arabiyye; Mucemü'l-Vasıt, C.I., İstanbul, 1972, s. 302.

⁶⁰ Halil el-Cerr; Larus, Paris, 1973, s. 1162.

topluluğu", bir kabilenin meskun mahallini, bir mahalleyi veya bir beldeyi ifade edebilir.⁶¹

Dar kelimesi "ev" karşılığında kullanılmakla beraber kaynaklarımızda çok daha geniş anlamlarda kullanıldığını görüyoruz. Örneğin, **belde, kabile, mahalle, ülke, memleket...**⁶² Ancak şunu da belirtelim ki, üç-beş binanın arsalarıyla beraber ifade edilmesinde de bu kelime kullanılmaktadır.⁶³

Hz. Peygamber'den rivayet edilen birçok hadiste konuya ışık tutmaktadır. Mesela "...Size Ensar'ın darlarının en hayırlılarını haber vereyim mi? Beni Neccar'ın Darları sonra Abdü'l-Eşhel'in Darları ve Ensar'ın bulunduğu bütün Darlar hayırlıdır".Bu hadiste "dar" kelimesi hem kabileyi hem de o kabilenin meskun olduğu mahalleyi karşılamaktadır.⁶⁴

Ayrıca mahalle ile birlikte devletin resmi kurumlarının olduğu binalardan oluşmuş bir üniteyi de ifade edebilmektedir. Mesela **Abdurrahman b. Avf'ın Dar'ında "Adliye Binası, Divanlar ve Beytü'l-Mal'ın Binası"** yer almaktaydı.⁶⁵

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Medine'de dar kelimesi, genelde mahalleler için, bazen de devlet kurumlarının binaları için ve küçük yerleşim birimleri için kullanılmıştır. Bu mahalleler de, kabile veya şahıs isimleriyle anılır.

Kaynaklardan tesbit ettiğimiz her darın kendine ait bir pazarı vardı.⁶⁶ Kaynaklardan tesbit edebildiğimiz mahalleler şunlardır:

- a. **Duru Abdullah b. Zubeyr**
- b. **Dur-u Beni Zöhre**
- c. **Dur-u Beni Teym**
- d. **Dur-u Beni Mahzun**
- e. **Dur-u Beni Adib.Kab**
- f. **Dur-u Beni Cehm**
- g. **Duru Beni Sehm**

⁶¹ Macma; Mucemü'l-Vasıt, I, 302; Müncidü'l-Belağa, Beyrut, (trz), s. 139; İbn Manzur; Lisanü'l-Arab, C.IV, Beyrut, 1408, s. 440.

⁶² Ruhi Baalbeki; Al-Mavrid (Arabic-English), Beyrut, 1990, s. 532, Müncidü'l-Ebcedi, s. 329.

⁶³ Lisanü'l-Arab; C.IV, s. 440; Mucemü'l-Vasıt, C.I, s. 302, Cübran Mesud; Raid, C.I, Beyrut, 1981, s. 654; Muhammed Ali Tehanevi; Kitabu Keşşafü'l-Istalahati'l-Funun, C.I, (Ofset Baskı), İstanbul, 1984,s. 266.

⁶⁴ Zemahşeri; Esasü'l-Belağa, s. 139; İbn Manzur; a.g.e., C.IV, s. 440.

⁶⁵ İbn Şebbe; C.I, s. 232.

⁶⁶ İbn Şebbe; C.I, s. 271.



- h. Duru Beni Amir b. Luhay
- i. Duru Beni Mihrab
- k. Duru Beni Ahlaf-Kurayş
- l. Duru Beni Eslem
- m. Duru Beni Damre
- l. Duru Beni Saide
- o. Duru Beni Dayle⁶⁷ (Bkz. Tablo-III)

TABLO - III
Medine'yi Oluşturan Mahalleler

Sıra No	Mahalle İsimleri	Düşünceler
1 -	Duru Abdullah b. Zubeyr	Bu mahalle kişi ismine göre adlandırılmıştır. 2. sıradan itibaren gelen mahalleler kabilelere göre isimlendirilmişlerdir
2 -	Duru Beni Zöhre	
3 -	Duru Beni Teym	
4 -	Duru Beni Mahzun	
5 -	Duru Beni Adi b. Kab	
6 -	Duru Beni Cehm	
7 -	Duru Beni Sehm	
8 -	Duru Beni Amir b. Luhay	
9 -	Duru Beni Mihrab	
10 -	Duru Beni Ahlaf Kurayşi	
11 -	Duru Beni Eslem	
12 -	Duru Beni Damre	
13 -	Duru Beni Saide	
14 -	Duru Beni Dayle	

IV- Şhiri Kuşatan Cadde ve Sokaklar

Arapça'da cadde ve sokak için "zükak", "tarik" ve "sikke" kelimeleri kullanılmaktadır. Bunlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Şöyle ki;

1. **Zükak:** (Sokak) Türkçe'de de kullandığımız gibi, en küçük ve dar yollar için kullanılmaktadır.

⁶⁷ İbn Şebbe; C.I, s. 229 - 225. Yukarıdaki bu mahallelerin dışında "Menzili" olarak tabir edilen ve kaynaklarda yer alan "ev topluluklarına" da rastlanmaktadır. Bunlar "Darlar" kadar büyük değildir. Mesela Menzili Eslem ve Malik, Menazilu Müzeyne, Menazili Cüheyne, Menazili Kays b. Aylan, Menazilu Beni Kab... gibi.

2. Sikke: Bu yollar, küçük ölçeklidir. Şöyleki caddeden küçük ve dar; sokaktan büyük ve geniş yollardan meydana gelir. Belki bu tür yollara küçük cadde veya arayollar demek daha doğrudur.⁶⁸

3. Tarık: Normal Caddeler ve yollar için kullanılmaktadır. Ancak zaman zaman bu kelime zokak ve sikke özelliğine yakın caddeler için de kullanılmaktadır.⁶⁹

Medine'nin cadde ve sokaklarından ancak 27 tanesini bulabildik. Bu cadde ve sokaklarını herhangi bir listesi hiç bir kaynakta yer almamaktadır. Ancak çeşitli kaynaklarda, farklı nedenlerle isimleri geçmektedir. Bulabildiğimiz cadde ve sokak isimlerinin listesini verdiğimiz gibi bunları bir tabloya döküp tahlilini yaptık. (Bkz. **Tablo-IV**).

1. Rume Sokağı⁷⁰
2. Gaftasın Sokağı⁷¹
3. Manasi Sokağı⁷²
4. Abdurrahman b. Hari Sokağı⁷³
5. Saffarın Sokağı⁷⁴
6. İbnü Cübeyr Sokağı⁷⁵
7. Habeşi Sokağı⁷⁶
8. Hulve Sokağı⁷⁷
9. Asım Sokağı⁷⁸
10. Savvagin Sokağı⁷⁹
11. Ömer b. Abdilaziz Sokağı⁸⁰
12. Cemel Sokağı⁸¹

⁶⁸ Müncidü'l-Ebcedi, s. 556.

⁶⁹ Şemhudî; Vefa, C.I, s. 541 vd.

⁷⁰ Semhudî; Vefa, C.I, s. 42

⁷¹ İbn Şebbe; C.I., s. 230.

⁷² Semhudî; Hülasa, C.I, s. 183.

⁷³ Semhudî, Vefa, C.I, s. 258-534.

⁷⁴ İbn Şebbe; C.I, s. 231.

⁷⁵ Semhudî, Vefa, C.I, s. 542.

⁷⁶ Semhudî; a.g.e., C.II, s. 133.

⁷⁷ Semhudî; a.g.e., C.II, s. 137.

⁷⁸ Semhudî; a.g.e., C.I, s. 520.

⁷⁹ Semhudî; a.g.e., C., s. 1

⁸⁰ Semhudî, Vefa, C.I, s. 562

⁸¹ Semhudî; a.g.e., C.I, s. 528.



13. Baki Sokağı⁸²
14. Hulvak Sokağı⁸³
15. Benu Leys Sokağı⁸⁴
16. Hammarin Sokağı⁸⁵
17. Kasım b. Ganem Sokağı
18. Hadarime Sokağı
19. Kunbul Sokağı⁸⁶
20. Halvet Sokağı⁸⁷
21. İbnu Habbin Sokağı⁸⁸
22. Süfyan Sokağı
23. Benu feraze Sokağ
24. Hattabın Sokağı
25. Kuddam Sokağı
26. Celladin Sokağı⁸⁹
27. İbnu Habbin Sokağı⁹⁰

82 İbn Şebbe; C.I., s. 528.

83 İbn Şebbe, C.I, s. 247.

84 İbn Şebbe; C.I., s 247.

85 İbn Şebbe; C.I, s. 247.

86 İbn Şebbe; C.I, s. 262-264.

87 Semhudî; a.g.e., C.I, s. 537.

88 Semhudî; a.g.e., C.I, s. 542.

89 İbn Şebbe; C.I, s. 268

90 İbn Şebbe; C.I, s. 570.

TABLO -IV
Medine'nin Cadde ve Sokakları

Sıra No	Cadde ve Sokak İsimleri	Düşünceler
1.	Rume Sokağı	
2.	Gaftasın Sokağı	
3.	Manasi Sokağı	
4.	Abdurrahman b. Hari Sk.	
5.	Saffarın Sokağı	
6.	İbnü Cübeyr Sokağı	Kişi ismi
7.	Habeşi Sokağı	
8.	Hulve Sokağı	Kişi İsmi almış
9.	Asım Sokağı	
10.	Savvagin Sokağı	
11.	Ömer b. Abdilaziz Sokağı	Kişi ismi almış
12.	Cemel Sokağı	Hayvan ismi almış
13.	Baki Sokağı	
14.	Hulvat Sokağı	
15.	Ebu Leys Sokağı	Kişi ismi verilmiş
16.	Hammarin Sokağı	
17.	Kasım b. Ganem Sokağı	
18.	Hadarime Sokağı	
19.	Kunbul Sokağı	
20.	Halvet Sokağı	
21.	Benu Damre Sokağı	Kabile ismi
22.	Süfyan Sokağı	Kişi ismi
23.	Kuddam Sokağı	
24.	Hattabın Sokağı	
25.	Benu feraze Sokağı	Kabile ismi
26.	Celladin Sokağı	
27.	İbnu Habbin Sokağı	Oduncular sokağı

Yukarıdaki (Tablo-IV) görüldüğü gibi Medine'nin sokak isimleri kişi adlarından (İbnu Cubeyr sokağı gibi) kabile adlarından (Benu feraze sokağı, Beni Damre.. vb.) ve içinde hizmetveren **ehl-i hiret** (esnaf) zümresinin mesleklerinden aldığı görülmektedir. Bu geleneğin daha sonraları Selçuklu ve Osmanlı mahalle adlarında da devam ettiğini görmekteyiz.

V. Cadde ve Sokakların Fizikî Özelliği

1. Cadde ve Sokakların Ölçüleri

Hz. Peygamber'in bir din kurucusu, bir devlet adamı olduğu kadar, şehrin imarı ile uğraşan bir belediyece olduğunu da görüyoruz. Hadis kitaplarında şehir ve belediyecilikle ilgili pek çok sözlerinin yer alması bunun en güzel kanıtıdır. Nitekim cadde ve yolların genişliği hakkında da birçok hadis tespit etmiş bulunuyoruz. Hicretle birlikte Medine yeni bir nüfus göçüne maruz kaldığı için yeni yeni binalara hatta mahallere ihtiyaç duyulmuştu. Böylece yeni cadde ve sokaklar da gündeme geliyordu. İşte böylesi bir ihtiyaç karşısında Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir. "Yolları yedi zira yapınız".⁹¹ Bu kesin bir ölçü değildi. Arsanın ve yerin imkanları nisbetinde bu ölçüye uyuluyordu. Nitekim Medine'de yolların genişliği 5-6 zira civarında yapılıyordu.⁹² Örneğin Dar-ül Hasan ve Darü'l-ferc arasındaki mesafe gibi. Yakın ev kümeleri arasındaki sokaklar ise daha az genişlikteydi. Takriben 3 zira civarındaydı.⁹³

Hz. Peygamber'in 7 zira gibi bir ölçü tavsiye etmesi muhtemelen yüklü ve yüksek hayvanların geçişlerinin kolay olması sokağa konacak eşyaların yolu kapatmaması için olmalıdır.⁹⁴ Bu amaca yönelik olarak yedi ziradan dar olan yollara satıcıların konaklaması da yasaklanmıştır.⁹⁵

Hz. Ömer döneminde yeni kurulan darlar (mahalleler) ana caddelerin (bulvar) 60, caddelerin 20 ve sokakların 7 zira yapılması şart koşulmuştur. Ayrıca Darlar arasındaki sınırlarda ise mezarlık ve avlu için geniş alanların bırakılması mecburi kılınmıştı.⁹⁶

Medine'de zükak denilen yolların sikkelerden fazla olması bunların çok geniş olmadığını da göstermektedir. Bunların fazla geniş tutulmamaları, muhtemelen biraz da iklimin etkisiyle olmalıdır. Zira karşılıklı yapılan evlerin duvarlarının ve ağaçların

⁹¹ İbnü'l-Mace; (Şerh ve Tercüme, Haydar Hatipoğlu), C.VI, İstanbul, 1983, s. 423. (2338 - 2339 nolu hadisler)

⁹² Semhudî, Vefa, C.I, s. 524.

⁹³ İbn Şebbe; C.I, s. 258.

⁹⁴ İbnü'l-Mace; C.VI, s. 413, 2338 nolu hadis şerhi

⁹⁵ İbnü'l-Mace; C.VI, s. 413.

⁹⁶ İmam Ebu'l-Hasan Maverdî; *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, (Çev: Ali Şafak), İstanbul, 1976, s. 201.

gölgelerinin, b sıcak iklim kuşağında birbirlerine kavuşmalarını düşünmüş olmalıdırlar. Böylece güneşin etkisinin azaltılması amaçlanmış olabilir.

2. Cadde ve Sokaklardaki Güvenlik Kapıları

İnsanlar tarihin her döneminde mal, can, ırz ve namuslarını korumak için bazı tedbirler almışlardır. Bu tedbirler günümüz için de tüm dünyada geçerlidir. Hz. Peygamber döneminde Medine'de evlerin kapısı bazılarında ya hiç yoktu, bazılarında ise, sağlam ve güvenilir değildi. Çoğunlukla ağaç ve demirden çok, basit ve çok defa da perde tabir edebileceğimiz bezden mamül örtüler bu işlevi görürdü. Bu yüzden adeta toplu bir koruma amacına yönelik olarak, menzil veya darların cümle kapıları bulunurdu. Bu kapılar genellikle cadde ve sokağın başına konurdu. Böylece yabancıların girmesi önlenmiş olurdu. Örneğin **Abbas b. Abdulmuttalibin, Beni Damre'nin, Beni Saide'nin, Beni Dayle'nin** dar'larına açılan caddelerin girişinde kapılarının olduğunu ve bu yolların tümünde duvarlar bulunduğunu kaynaklar kaydetmektedir.⁹⁷ Yine **İbni Cübey Zülkaki'nda, Beni Eslem'in Darı'nın** sikkesinde kapılar vardı ve bunlar kapatılıyordu.⁹⁸

Kısacası, önceleri tamamen güvenlik amacına yönelik bu avlu sistemi, dinî duygularla da birleşince daha kullanılır bir hal almıştır, denebilir.

3- Şehirdeki Yeraltı Geçitleri

Medine'de H.I. Yıl öncelerine uzanan yeraltı yolları (gizli geçitleri)nin olduğu kaynaklarımızda bulunmaktadır. Ancak bu gizli geçitler hakkında ayrıntılı bilgileri elde edemedik. Arapların birbirlerine sık sık baskınlar yaptığı, savaş ve talanlar yaptığı bilinen bir husustur. Muhtemelen bu yeraltı yolları, gizli geçitler bu amaca yönelik olarak inşa edilmiş olmalıdır.

Kaynaklar, Medine'de İbrahim b. Hişam, bu yeraltı yollarından "**Darü'l-Temasil**" denen evine giderek oradan diğer darlara geçtiğini rivayet etmektedir.⁹⁹ Bu dar isminden de anlaşıldığı gibi resimlerle doluydu. Geçmiş zamanlardan bir kalıntı olduğunu

⁹⁷ Semhudî; Vefa, C.I, s. 542

⁹⁸ Semhudî; Vefa, C.I., s. 542.

⁹⁹ İbn Şebbe; C. I, s. 260.

anlıyoruz. Bu geçitlerin çok eski çağlara uzandığı bazı bilgilere sahibiz. Babü's-Selam'da abdest alma yerleri yapılırken bir yeraltı yoluna rastlanmıştır. Bu gizli geçitte çok eski çağlara ait resim ve kabartmaların bulunması, bu tür yolların varlığının çok eskilere dayandığını ispatlamaktadır.¹⁰⁰

VI. Dini ve Sosyal Yapılar

I. Dinî Yapılar

H.1. yüzyılda Medine'de Dinî ve sosyal yapıyı Mescidler, Evler, Utumlar, Ucumlar ve Meşhedler oluşturuyordu.

a- Mescidler

Mescid'in islamin sosyal hayatında büyük bir etkinliği olmuştur. Sadece namaz kılınan yer olarak ele alınmamıştır. aksine o mekanlarda siyasi faaliyetler yapılmış, devletin idari kararları alınmış, savaşlar için askeri kararlar verilmiştir. Mescidlerde elçiler karşılanmış, misafirler ağırlanmış ve orada eğitimle kültür ve sanat faaliyetleri yapılmıştır. Bu nedenle peygamberin düşündüğü ilk icraat mescid yapımıdır. Peygamber Efendimiz'le Akabe biatını yapan Medineliler mahalle mescidleri oluşturmaya başlamışlardır. Peygamberimiz Kuba'da konakladığında, Kûba Mescidi'ni yaptırmıştır. Ardından Medine'ye gelmiştir. Medine'de de Mescid-i Nebi'yi yaptırmayı planlamıştır.

aa. Mescid-i Nebi

aaa.Mescid-i Nebi'nin Yerinin Tesbiti ve Hazırlanması

Peygamber Efendimiz, devesi Kasva'nın çöktüğü yere inşaallah bizim yerimiz burasıdır diyerek¹⁰¹ burayı tesbit etmiştir. (Bkz. **Harita II-III**). Burası Yetim olan Sehl ve Süheyl'e (Amir'in oğulları) aitti.¹⁰²

Arsa hurma kurutulmuş bir **mirbet** (şehir dışındaki boş alan; yazı, mezarlık vb. gibi) idi.¹⁰³ Koyunlar buraya bağlanıyor. Müşriklerin ölüleri buraya gömülüyordu.¹⁰⁴ Esat b. Zurare'nin

¹⁰⁰ Semhudî; Vefa, C.I, s. 527.

¹⁰¹ İbn-i Sad; Tabakâî, C.II, s. 609.

¹⁰² İbnî Esir; Kamvîl fit Tarih, C.II, Mısır, 1340, s. 41.

¹⁰³ İbn Hişam; C.I, s. 469; Taberi, Tarih, C.II, s. 256.

¹⁰⁴ İbn Esir; Kamil, C.II, s. 4.

evinin önündeydi.¹⁰⁵ Peygamber Efendimiz yerini beğendi, buranın kime ait olduğunu tesbit etti.¹⁰⁶ Sehl ve Süheyl denilen bu yetimler arsayı Mescid yapımı için peygamberimize hediye etmek, istediler. Peygamberimiz, hayır dedi¹⁰⁷ Yetimlerle ilgilenen Esat b. Zurare, Muaz b. Avfa ve Ebu Eyyub el Ensari, bedelini kendileri ödeyip yerini Peygamber'e hediye etmek istediler. Peygamber ona da yanaşmadı, Peygamberimizin emriyle Hz. Ebubekir, bu çocuklara on dinar ödeyerek mescidin yerini satın aldı.¹⁰⁸ Ve hemen müşriklerin kabirlerinin yıkılmasını emretti.¹⁰⁹ Sahabe faaliyete geçti. Müşrik mezarları açılarak kemikleri başka yere taşındı. Daha sonra buradaki toprak yığınları tümsekler düzeltildi. Hurma ve ağaçların kökleri çıkartılıp düz bir alan haline getirildi. ¹¹⁰ Mescid yapımı hazır hale geldi. (Bkz. **Harita - I, II, III**).

aab. Mescidin Yapımı

Mescid'in yarı hazırlandıktan sonra peygamberin emriyle kerpiç kesildi.¹¹¹ Duvarda kullanılacak çamur hazırlandıktan sonra ilk önce peygamber ilk taşı koydu. Sonra Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve diğerleri temele taşları yerleştirmeye başladılar. ¹¹²

Mescid'in temelleri taşla yükseltildi. 9 taş sırası olduğu rivayet edilir.¹¹³ Taş temel bittikten sonra üzerine kerpiçler vuruldu.¹¹⁴ Direkleri hurma kütüğünden yapılırken tavanına da hurma dalları kullanıldı.¹¹⁵

¹⁰⁵ İbn Kesir; Sire, C.I, s. 37.

¹⁰⁶ İbn Seyyid; Uyunü'l-eser, C.II, Kahire, 1356, s. 96.

¹⁰⁷ Belazuri; Futuh, 13; İbn, Hişam, C.II, s.36.

¹⁰⁸ Belazuri, Futuh, s.13; İbn Seyyid Uyun; C.I, s. 195. İbn-i Sad; Tabakat, C.I, s. 239.

¹⁰⁹ İbn Kesir; Sire, C.I, s. 400

¹¹⁰ İbn Haldun; C.II, s. 189 Müslim Şerhi II, 65; Ebi Davud, C.I, s. 107, Diyar Bekri; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan; Tarihül-Hamis fi Ahvali Enfesi-Nefis, C.II, Kahire, 1302, s. 387, Taberi, C.II, s. 256.

¹¹¹ İbn Sad; Tabakat, C.II, s. 239; Belazuri; Futuh, s. 138, Dr. Aişe Abdurrahman; Maa'l-Mustafa, Beyrut, 1983, s. 201.

¹¹² Semhudî; Vefa, C.I, s. 239, Diyarbekri, Hamis, c.I, s. 387; İbn Hacer; Metalibü'l Aliyye, C. IV. Beyrut (trz), s. 18.

¹¹³ Maal Mustafa, s. 200.

¹¹⁴ Belazuri; futuh, s. 13. Şevkani, İmam Muhammed Ali; Derairu'l-Müdiyye Şerh-i Dureril Behiyye, C.I; Beyrut, 1220, s. 250.

¹¹⁵ İbn-i Battuta; Tuhfetun Nezzar fi- Garaibu'l EMSar ve'l-Acaibül Esfar; 2. Baskı, Mısır, 1938, s. 71.

Kapı yanları taşdan örüldü. Kapı üzerlerine hurma dallarından çatı yapıldı. Mescid'in Kible tarafına mihrab yerine sıra ile hurma gövdeleri dizildi. ¹¹⁶

Böylece Mescid'de bir mihrab, dikdörtgen dört duvar ve üç kapı bulunuyordu. Kible değişince birinci kapı kapatıldı. Onun yerine Şam yönündeki duvara kapı açıldı.¹¹⁷ Hz. Ömer döneminde bu kapılar altıya çıkartılmıştır.¹¹⁸

Mescid'in genişliği yaklaşık her taraftan 100 zira idi. Hz. Osman döneminde uzunluğu 160 zira genişliği 150 zira yapıldı.¹¹⁹

aad. Mescidin Etrafında Odanın Yapılması

Peygamberimiz, Mescid'in yapımından sonra etrafına odalar halinde evler yaptırdı.¹²⁰ Önce peygamberimiz iki oda yaptı. Sonra diğer zevceleri için bu odalar dokuza çıkarıldı.¹²¹ Bunlara hurma dalları ile tavanlar yapıldı. Bazıları taştan bazıları kerpiçtendi. Bu odalar büyüklüklü küçüklü idi.¹²²

Hz. Ebubekir evini mescidin yanına yaptı. Ardından Hz. Ömer ve Hz. Osman'da evlerini Mescid'in yanına yaptılar.¹²³ Sonra da Hz. Fatıma, için Mescid'in yanına bir ev yaptırdı.¹²⁴

Görüldüğü gibi İslam Şehri'nin oluşmasında merkezde mescid yer alırken onun etrafında meskenler ve diğer yapılar yer almaktadır. Bu uygulamanın ilk örneğini de Hz. Peygamber ve halifeleri ortaya koymaktadırlar.

aad. Mescidin Yapımından Sonra Tabanına Kum ve Çakıl Serilmesi

Yağmur yağması sonucu Mescid'in tabanı akıntılardan dolayı çamur oluyordu. İlk olarak Hz. Ömer Mescid'e kum serdirdi.¹²⁵

¹¹⁶ İbn Battua; Rihle, s. 71; İbn Sad; Tabakat, C.I, s. 40.

¹¹⁷ Semhudî, Vefa, C.II, s. 240; Diyar Bekri, Hamis, C.I, s. 390.

¹¹⁸ Semhudî; Hulasa, s. 136.

¹¹⁹ İbn Esir; Kamil, C.III, s. 39.; Schavi; Tuhfe, C.II, . 22.

¹²⁰ İbn Esir; Kamil, C.III, s. 39.

¹²¹ Diyarbekri; Hamis, C.I, s. 390.

¹²² İbn Sad; Tabakat, C.I, s.500; İbn Kesir, Sire, C.I, s. 406.

¹²³ İbn-i Kesir; Sire, 1, 403-404.

¹²⁴ Schav; a.g.e., C.I, s. 23.

¹²⁵ İbn Sad; Tabakat, C.III, s. 284.

Daha sonraki dönemlerde kumla birlikte çakıl serildi.¹²⁶

Muaviye döneminde Mescid'in etrafı kaldırım yapıldı. Bu kaldırımlar hem suyu önlemiş oluyordu ve hemde buralarda abdest alınacak su yerleri yapılıyordu.¹²⁷

Bu uygulamalar, İslamın gelişmesine paralel olarak Mimarî ve İslam şehir hayatının tekamül etmeye başladığını açıkça göstermiş olmaktadır.

aae. Mescid'in Aydınlatılması

Daha önceleri mescidde kuru hurma dalı ve yapraklara yakılıyordu.¹²⁸ Hz. Peygamber döneminde ilk olarak Tamemi Dari, kandil, zeytinyağı ve fitil getirerek Mescid-i aydınlattı. Darimi, bunları Şam tarafından Medine'ye getirmişti. Hz. Ömer Döneminde ise daha düzenli aydınlanma gerçekleştirildi.¹²⁹

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İslam'ın zuhur ettiği bu yıllarda bölgede antik Anadolu kültürlerinde görülen yağ, kandil ve fitil yöntemi ile aydınlatma adeti yoktu. Anlaşıldığı kadarıyla Anadolu ve Mozopotomya'ya siyasi ve askeri olarak hakim olan Bizans Topraklarında bir vesileyle giden (veya gelen), sahabeden olan Temimî Darî tarafından Medine'ye getirilmiş olduğu görülmektedir.

aa. Mescidin Peygamberden Sonra Onarım İşleri

aa. Hz. Ebubekir ve Ömer Döneminde Mescid'in Onarımı

Peygamberden sonra Hz. Ebubekir, Mescid'e herhangi bir ek yapmadı.¹³⁰ Sadece tavanındaki ahşap olan hurma dalları yenilendi.¹³¹

Hz. Ömer Döneminde mescid dar gelince Hz. Abbas'ın evi alınıp genişletildi.¹³² ve Hz. Ömer döneminde kapılar altı tamaya olduğu görülmektedir.

¹²⁶ İbn Batuta; *Rihle*, s. 28.

¹²⁷ Samhudî; *Hülasa*, s. 186.

¹²⁸ İbn Esir; *Usdulgabe fi Marifeti's-Sahabe*, C.II, Mısır 1280, s. 263.

¹²⁹ Semhudi; *Vefa*, C.I, s. 39.

¹³⁰ Şevkanî; *Derairü'l-Mudiyye*, 250; *Subhu'l-Asa*, C.IV, s. 288.

¹³¹ Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as Sicistanî; *Sünen*, C.I, Mısır, 1950, s. 107.

¹³² *Subhu'l-Aşa*, C.IV, . 287; Belazurî. *Futuh*, s. 13, Şevkani, a.g.e., s. 250.

Bu kapılar şunlardır:

1. Babul Atika: Rahmet Kapısı
2. Babun Nisa
3. Babus Selam
4. Babun Nebi
5. Babun Cibril
6. Mescidin Arkasındaki Kapı¹³³

Hiz. Ömer, çürümüş dal ve yapraklarında değişti. Ek yapmak için Ebubekir'in İbni Abbas'ın ve Merva'nın evlerini satın alıp Mescid'e kattı.¹³⁴ Ayrıca Mescid'e çakıltaşı serib yeniden kandiller koydurdu.¹³⁵

aafb. Hiz. Osman Dönemi'nde Mescid'in Onarımı

Hiz. Ebubekir Mescid'i olduğu gibi bıraktı. Hiz. Ömer, servet bol olmasına rağmen mescidi değiştirmede, sadece ek yaptı. Hiz. Osman'a gelince o mesaidi tümüyle değiştirmeyi düşündü. Sahabeyi toplayıp istişare etti. Bir takım tartışmalar çıktı ve bazı eleştirileri cevaplandırdı. Bu konuda sahabeyi ikna etti.¹³⁶

Hiz. Osman H. 29 Rabievvul ayında Mescidi yıktırdı. Mescid'in yanında Osman es Sakafi'nin evi vardı. Ona Taifde arazi vererek evini alıp yıktı.¹³⁷

Hurma ağacından keşkere yaptırdı kireç taşıttı.¹³⁸ Çakıl ve kumları Akik deresinden getirtti.¹³⁹

Duvarlarını nakışlı taşlarla yaptırdı.¹⁴⁰ Harcında kireç kullandı.¹⁴¹ Mescidin direklerini nakışlı taşlardan süsledi.¹⁴² Tavanını saç ağacından yaptırdı.¹⁴³

Uzunluğu 160 zira, genişliğini 150 zira yaptı.¹⁴⁴

¹³³ Semhudî; Hülasa, s. 136.

¹³⁴ Semhudî, Vefa, C.1, s. 350 vd.

¹³⁵ Suyutî; Celaleddin, Tarihü'l-Hulefa, Mısır, 1952, s. 155.

¹³⁶ Semhudi; Hülasa, s. 134.

¹³⁷ Balazuri; Futuh, s. 504

¹³⁸ İbni Esir; Tarih, C.III, s. 39.

¹³⁹ Belazuri; Futuh, s. 13.

¹⁴⁰ Şevkani; Durer, C.I, s. 250; Suyutî, Tarih, s. 155, İbni Esir, C.II, s. 39.

¹⁴¹ Hamavi; Buldan, C.V, s. 86.

¹⁴² İbn-i Batuta; Rihle, 71.

¹⁴³ Suyutî; Tarih, s. 155, İbn-i Kesir, Sire, C.I, s. 400.

¹⁴⁴ Abdülhadı el Neca Ebyarı, Saudul-Metali, C.II, Mısır, 1283, s. 274.

Kapılar Hz. Ömer dönemindeki gibi altı kapıyla sınırlı, bırakıldı.¹⁴⁵ İlk olarak mescide maksure yaptırdı.¹⁴⁶

Sahabe, Hz. Osman'ın aşırı süslemeciliği, Mescid'e ilk olarak sokmasından rahatsızdı.¹⁴⁷ Herşeye rağmen Hz. Osman Mescidin yapımını H. 30 yılda bitirdi.¹⁴⁸ Hz. Osman'ın yaptığı bu mescid, İslamın gelişmesi ve devlet haline gelmesi gerçeğine uygun düşmektedir. İslamın yayılması islam ümmetinde bilgi, tecrübe ve kültür değerlerinin yükselmesine paralel olarak dinî ve sosyal yapıları dayanıksız kullanışsız ve ilkel görünümlelerinden kurtarılarak daha kullanışlı, daha dayanıklı ve zarif uygulanan mimari usuller tatbik edilen sanat objeleri bakımından gelişmişliği açıkça göstermiş olmaktadır. Ayrıca İslamın dinî ve siyasî yükselişi ile bilgi, sanat ve kültür faaliyetleriyle doğru orantılı gittiğini açıkça ortaya koymaktadır.

aafc. Muaviye Dönemi'nde Mescid'in Onarımı

Minber, Nebi zamanında üç basamaktı ve yüksekliği, iki zira 3 parmaktı. Muaviye başa gelince Medine Valisi Mervana talimat gönderdi. Minberi, 6 zira daha yükselttirdi.¹⁴⁹

Muaviye, Hz. Osman'ın Medine'de öldürüldüğünü bahane ederek, minberi şama nakletmek istedi. Halktan aşırı tepki geldi. Ayrıca güneş ve ay tutulması da olunca halk, Muaviye'nin uğursuzluğuna inanıp, minberi götürmesine engel oldular.¹⁵⁰

Aslında Muaviye Medine'de mescidin manevi etkinliğini şama çekip otorite ve ekonomik güç elde etmek istiyordu.

Muaviye, Mescidin etrafını kaldırım da yaptı.¹⁵¹

aafd. Velid b. Abdilmelik Döneminde Mescidin Onarımı

Velid, Medine mescidi'nin dar geldiğini görünce, medine Valisi Ömer b. Abdülazize mektup yazdı. Resulullah'ın hanımlarının hücrelerinin yıkılıp mescide katılmasını istedi. En ve boyunun 200

¹⁴⁵ İbn-i Esir; Tarih, C.III, s. 39

¹⁴⁶ İbn Şebbe; c.I, 57.

¹⁴⁷ Şevkani; Derair, C.I, s. 250.

¹⁴⁸ Hamavî; C.I, s. 87.

¹⁴⁹ Subhu'l-Aşa; C.IV., s. 288.

¹⁵⁰ Şehavi; Tuhfe, C.I, s. 46; İbn Battuta; Rihle, s.173.

¹⁵¹ İbn Şebbe; C.I, s. 16.

zira olmasını emretti.¹⁵² Karşı çıkanlara; "Evlerinin parasını ödeyerek razı et, Ömer ve Osman'da böyle yaptı" dedi.¹⁵³ Ömer, gelen mektubu okuyunca halk ağlaşmaya başladı. Hubeyb b. Abdillâh ayet okuyarak yıkıma karşı çıkınca su dökülüp kırbaçlanarak öldürüldü.¹⁵⁴

Velid, Bizans'tan usta ve para istedi. Rum Meliki, 100 bin altın, kırk yük süslü taş ve yüz usta gönderdi.¹⁵⁵ Velid bunları Ömer b. Abdilâzize gönderdi. Ayrıca Şam ustalarından takviye sağladı. Duvarlar yıkıldı, taştan yapıldı, sütunları kurşun ve demirle doldurdular, Mihab ve Şerafe (müezzin yeri) eklendi. Maksureyi saç ağacından yaptı.¹⁵⁶ Daha sonra Ömer b. Abdilâziz tarafından Mescid'in dört köşesine birer tane minare eklendi. Bunlardan birisi 60; ikisi 55 diğeri, minare ise 53 Zira idi.¹⁵⁷

Ömer b. Abdilâziz, Mescid'le ilgili herşeyi H. 90 yılında bitirdi.¹⁵⁸

Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi bu zamana kadar İslam mimarisi ve sanatı kendi iradesi ve kendi tabii seyri çerisinde gelişmeye devam ederken bu tarihte halifelerin keyif istek ve arzuları veya komşu kültürlerle özentilerinden dolayı Çağdaş Bizans kültüründen etkilenerek kültür alışverişinde bulunduğu görülmektedir. Bu uygulama her ne kadar salt bir kültür alışverişi gibi görülüyor ise de konuyu sadece bu açıdan değerlendirmemek gerekmektedir. Konunun çağdaş ilim teknik, mimarî faaliyetlerinden İslam ümmetinin de yararlanması zaruret ve ihtiyaç olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Kanaatimizce bu bilgi aktarması ile İslam mimarisinin ilk eseri olan **Peygamber Mescidi** zamanına göre daha hacimli, daha gösterişli, daha uzun ömürlü olarak inşa edilebilmiştir. Geniş açıdan düşünülürse bu uygulama İslam ümmetinin hayrına da olmuş demek daha doğru

¹⁵² Belazuri; s. 14. Suyutî; *Tarih*, s. 224; İbni Esir; *Kamil*, C.IV, s. 203; Ahmed Zeki Safvet; *Cemheretül-Resailil-Arab*, C.II, Beyrut, 1937, Mektup No: 274, s. 240.

¹⁵³ Ahmed b. Davud ed Dinaverî; *el-Ahbarü'l-Tıval*, Kahire, 1960, s. 326.

¹⁵⁴ Yakubî; Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb. b. İbni Vadîh; *Tarihul Yakubî*, C.II, Beyrut, (tarihsiz), s. 284.

¹⁵⁵ İbn Haldun; *Tarih*, C.III, s. 72. İbni Batuta; *Rihle*, s. 72.

¹⁵⁶ Hamaviî; C.V., s. 87.

¹⁵⁷ Semhudî; *Vefa*, C.I, s. 373.

¹⁵⁸ Yakubî; *Tarih*, c.II, s. 284.

bir ifade olarak belirtmek gerekmektedir. Bizanstan gönderilen 100 ustanın mescid inşaatında fiilen çalıştığı ifade edilmektedir. Ancak buradan üzerinde durulması gereken husus peygamberin haram saydığı bir şehre müslüman olmayan yüz ustanın nasıl getirilip çalıştırıldığı konusu ise ayrıca üzerinde durulması gereken bir konu olarak değerlendirilmelidir. Burada bu ustaları müslüman olduğu düşünülebilir, ama islamın Bizans ülkesine ve Bizans Devlet ricaline kadar ulaşmadığı da bilinmektedir. Bu mülahaza ile bu ustaların, gayri müslim olduğu kanaati kuvvetle muhtemeldir.

ab. Peygamberin Namaz Kıldığı Diğer Mescidler ve İsimleri

Peygamber efendimiz namaz kıldığı, Medine içerisinde veya Medine civarındaki, Mescidi nebevi dışındaki mescidler hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Halbuki Medine ve civarında her bölgede çok fazla sayıda mescid yapılmıştır. ¹⁵⁹Mescidler o gün siyasi sosyal, idari yapının merkezi sayılıyordu. Bütün çalışmalar mescidlerden yürütülüyordu. Bu nedenle her mevkide hatta çoğu sokaklarda mescidler oluşturulmuştur. Bunlardan isimlerinin bulabildiklerimiz aşağıda liste halinde sıralayalım.

- 1- Mescid-ü Ubey b. Kab.
- 2- Mescidul İcabe
- 3- Mescidul Israf
- 4- Mescid-ül Arac ¹⁶⁰
- 5- Mescid-ül Feth ¹⁶¹
- 6- Mescid-ül Esfel ¹⁶²
- 7- Mescid-ül Ala¹⁶³
- 8- Mescid-ül Saide
- 9- Mescidül Mahzun Mebzul
- 10- Mescidul Nabığa ¹⁶⁴
- 11- Mescidül Vakum
- 12- Mescidu Beni Muaviye

¹⁵⁹ Sehavi; Tuhfe, C.I, s. 38

¹⁶⁰ Sehavi; a.g.e. C.I, s. 38

¹⁶¹ Semhudi; Vefa, C.II, s. 58

¹⁶² Semhudi; a.g.e C.II, s. 59

¹⁶³ Semhudi; a.g.e C.II, s. 39 ve 60

¹⁶⁴ İbn-i Şebbe; C. I, s. 64

- 13- Mescidul Atıka
- 14- Mescudul Fadıh
- 15- Mescidul Ratic ¹⁶⁵
- 16- Mescidul Luheyha ¹⁶⁶
- 17- Mescidul Bağla
- 18- Mescidul Ebibekir
- 19- Mescidul Cuma
- 20- Mescidul Cenaiz
- 21- Mescidul Cedile ¹⁶⁷
- 22- Mescidul Beni Kurayza
- 23- Mescidul Vail ¹⁶⁸
- 24- Mescidul Beyade
- 25- Mescidul Harise ¹⁶⁹
- 26- Mescidul Beni Seleme ¹⁷⁰
- 27- Mescidul Beda
- 28- Mescidul Seçere ¹⁷¹
- 29- Mescidu Darulensar ¹⁷²

Bu isimleri alfabetik olarak sıraya dökerek olursak konu daha anlaşılacaktır. (Bkz. **Tablo-V**).

- 30- Mescidül Beni Haram
- 31- Mescidül Zubab
- 32- Mescidül Ebizer
- 33- Mescidü Huleyfe
- 34- Mescidül Remmat
- 35- Mescidül Beni Zerik¹⁷³
- 36- Mescidül Sad
- 37- Mescidü Sukya
- 38- Mescidü Şelman
- 39- Mescidü Şems
- 40- Mescidü Beni Zıfer

¹⁶⁵ İbn-i Şebbe; C. I, s. 67-69.

¹⁶⁶ Semhudi; Vefa; C. II, s. 63.

¹⁶⁷ Sehavi, Tuhfe ; C. II, s. 39.

¹⁶⁸ İbn-i Şebbe; C. I, s. 70-71.

¹⁶⁹ Şemhudi Vefa; C. II, s. 65.

¹⁷⁰ Taberi, Tarih; C. VII, s. 82.

¹⁷¹ İbn-i Şebbe; C. II, s. 72-73.

¹⁷² İbn-i Şebbe; a.g.e. C.II, s. 75.

¹⁷³ Sehavi; C. I, s. 39.



- 41- Mescidü Ali
- 42- Mescidül Beni Eşhel
- 43- Mescidü Beni Amr
- 44- Mescidü Ayneyn
- 45- Mescidül İd ¹⁷⁴
- 46- Mescidü Masra
- 47- Mescidül Mığraç
- 48- Mescidül Fesh
- 49- Mescidül Kibleteyn
- 50- Mescidü Fatımatu Zehra
- 51- Mescidü Musalla ¹⁷⁵

Tablo -V
Medine ve Çevresindeki Mescidlerin İsimleri

Mescid İsimleri	Düşünceler
1- Mescidü'l Araç	
2- Mescidü'l Ala	
3- Mescidü'l- Atika	
4- Mescidü'l-Ali	
5- Mescidü'l-Ayneyn	
6- Mescidü'l-Beni Amir	
7- Mescidü'l- Bayeda	
8- Mescidü'l- Bedan	
9- Mescidü'l-Bağla	
10- Mescidü'l-Cuma	
11- Mescidü'l- Cedile	
12- Mescidü'l- Cenaiz	
13- Mescidü'l- Dari'l Ensar	
14- Mescidü'l- Esfel M. Eşhel	
15- Mescidü'l- Ebi Bekir	
16- Mescidü'l- Ebi zer	
17- Mescidü'l- Feth	
18- Mescidü'l- Fadih	
19- Mescidü'l- Fesh	
20- Mescidü'l- Fatimetüz -Zehra	

¹⁷⁴ Sehavi; C. I, s. 40

¹⁷⁵ Sehavi; C. I, s. 41

21-	Mescidü'l-Beni Haram
22-	Mescidü'l-Huleyfa
23-	Mescidü'l-Harise
24-	Mescidü'l-Icabe
25-	Mescidü'l-İşrat
26-	Mescidü'l-Id
27-	Mescidü'l-Beni Kurayza
28-	Mescidü'l-Kibleteyn
29-	Mescidü'l-Luhayha
30-	Mescidü'l-Mebzul
31-	Mescidü'l-Masra
32-	Mescidü'l-Mığras
33-	Mescidü'l-Musalla
34-	Mescidü'l-Beni Muaviye
35-	Mescidü'l-Nabiğa
36-	Mescidü'l-Rammat
37-	Mescidü'l-Ratic
38-	Mescidü'l-Şems
39-	Mescidü'l-Saide
40-	Mescidü'l-Sad
41-	Mescidü'l-Sukya
42-	Mescidü'l-Salman
43-	Mescidü'l-Beni Seleme
44-	Mescidü'l-Şems
45-	Mescidü'l-Seçere
46-	Mescidü'l-Übeyb. Kab
47-	Mescidü'l-Vakum
48-	Mescidü'l-Vail
49-	Mescidü'l-Zerik
50-	Mescidü'l-Beni Zifer

(Tablo - V) de gördüğümüz gibi 1. yüzyılda Medine'de ve Medine civarında 50 civarında Mescid vardır. Bu şunu gösteriyor. Zamanında Medine'nin her mahalle ve sokağında mescid bulunmaktadır. Medine'nin sosyal hayatının mescidlerden yönetildiğini anlıyoruz. Çünkü bu kadar çok mescide ihtiyaç duyulduğuna göre, namazın dışında diğer sosyal faaliyetlerde de kullanıldığı kanaatine varırız.

b- Ravza-i Mutahhara

Mescid ve Ravza-i mutahhara dan meydana gelen harem-i şerif şehrin ortasındadır. Ravza Peygamberimiz Hz. Ebibekir ve Ömer'in katri şeriflerin içerisine alır. ¹⁷⁶

Ravza-i Mutaharra, Minber ve hücce-i şeriflere, her üçü için peygamber "cennet bahçelerindedir. Munberim havzum üzerindedir." buyurmuştur. ¹⁷⁷

Yine Peygamberimiz, Ravza, cennet bahçelerinden bir bahçedir ifadesiyle Ravzayı kutsallaştırmışdı. ¹⁷⁸

Ravza denilen yerin Menber ve Kabr-i Şerifler arasındaki bahçe olduğu ortaya çıkmaktadır. ¹⁷⁹

c- Kabirler (Meşhedler)

Meşhedler, İslamdan önce ve sonra Medinede vefat etmiş saygın kişilerin sahabenin ve peygamberin aile efradının gönümdüğü mezarlıklardır. Bunlarda tesbit edebildiğimiz isimler:

- 1- Kabru İbrahim b. Nebi (S. A. V.)
- 2- Kabru Hasan B. Ali
- 3- Kabru Osman B. Affan
- 4- Kabru Abbas ¹⁸⁰
- 5- Meşhedu Fatma b. Esed
- 6- Meşhedu Ummuhatül Muminin
- 7- Meşhedu Akil b. Ebi Talib ¹⁸¹
- 8- Meşhedu Safiyye binti Abdilmuttalib
- 9- Meşhedü Emirel müminin Osman b. Affan¹⁸²
- 10- Meşhedu Seyyidine Hamza b. Abdimuttalib
- 11- Kabru Ebi Süfyen b. Haris
- 12- Kabru Ebin-Nebi
- 13- Kabru Amine Ümmür Resul ¹⁸³
- 14- Kabru Sad b. Muaz
- 15- Kabru sad b Ebi Vakkas

¹⁷⁶ Şemscttin, Sami; *Kamus'ul -Alam*; C. VI, İstanbul, 1365, s. 4242

¹⁷⁷ İbn-i Kesir; *Sıre*, C. II, S. 405

¹⁷⁸ *Subhul-Aşa*; C. IV, 288 Sehavi, C. I, s. 24

¹⁷⁹ İbn-i Battuta; *Rihle*, s. 79

¹⁸⁰ *Subhul-Aşa*; C. IV, s. 289

¹⁸¹ Sehavi; *Tuhfe*, C. I, s. 42

¹⁸² *Semhudi: Hülasa*, s. 221

¹⁸³ İbn-i Şebbe; C. I, s. 115-118

- 16- Kabru Abdurrahman b. Avf.
 17- Kabru Fatıma binti Nebi (S. A. V.)
 18- Kabru Osman b. Mazum
 19- Kabru Rukiye binti Nebi (S. A. V.)
 20- Kabru İbni Hatice ¹⁸⁴ (Bkz. Tablo -VI)

Tablo -VI
Medine'de Kabirler (Meşhedler)

Sıra	Kabirlerin İsimleri	Düşünceler
1 -	Kabru İbrahim b. Nebi (S. A. V.)	
2-	Kabru Hasan B. Ali	
3-	Kabru Osman B. Affan	
4-	Kabru Abbas	
5 -	Meşhedu Fatma b. Esed	
6-	Meşhedu Ummuhatül Muminin	
7-	Meşhedu Akilb. Ebi Talib	
8-	Meşhedu Safyye binti Abdilmuttalib	
9-	Meşhedü Emirel müminin Osman b. Affan	
10-	Meşhedu Seyyidine Hamza b. Abdimuttalib	
11-	Kabru Ebi Süfyan b. Haris	
12-	Kabru Ebin Nebi	
13-	Kabru Amine Ümmür Resul	
14-	Kabru Sad b. Muaz	
15-	Kabru sad b Ebi Vakkas	
16-	Kabru Abdurrahman b. Avf.	
17-	Kabru Fatıma binti Nebi	
18 -	Kabru Osman b. Mazum	
19 -	Kabru Rukiye binti Nebi	
20-	Kabru İbni Hatice	

Yukarıda (Tablo -VI) de gördüğümüz gibi Medine'de vefat etmiş olan sevilen insanların kabirleri belirlenmiştir. Bu kabirlerin türbe halinde olup olmadığı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Yine kabirde bulunan bu kişilerden bazıları genelde Kureyş kabilesine mensub insanlar olmakla birlikte İslamdan önce yaşamışlardır.

¹⁸⁴ İbn-i Şebbe; C.I, s. 115-128

2 -Sivil Mimari

a -Kasırlar

1- **Tudarı Dağları Kasırları**; Kasırlar genelde bu dağda bulunmaktadır¹⁸⁵ Medineye üç mil uzaktadır.¹⁸⁶

2- Kasru Hal

3- Kasru Beni Cedile¹⁸⁷

4- Kasru Urve¹⁸⁸

5- Kasru Anmeşe

6- Kasru Abdullah b..... Osman b. Affan¹⁸⁹

7- Kasru Harise

8- Kasru Abdullah b. Amir

9- Kasru Mervan b. Hakem

10- Kasru Said b. As ¹⁹⁰

11- Kasru beni Yusuf ¹⁹¹

Yukarıdan listesini verdiğimiz kasırları alfabetik olarak bir tabloya dökerek olursak konu daha iyi anlaşılabilir olacaktır. (Bkz. Tablo VII)

(Tablo- VII)
Medine'de Kasırlar

Sıra No	Kasırların İsimleri	Düşünceler
1-	Tudarı Kasırları	
2-	Kasru Hal	
3-	Kasru Beni Cedile	
4-	Kasru Urve	
5-	Kasru Anmeşe	
6-	Kasru Abdullah b.....	
7-	Kasru Harise	
8-	Kasru Abdullah b. Amir	
9 -	Kasru Mervan b. Hakem	
10-	Kasru Said b. As	
11-	Kasru beni Yusuf	
12-	Kabab Eşref	

¹⁸⁵ İbn-i Şebbe; C. I, s. 265

¹⁸⁶ İbn-i Şebbe; C. I, S. 149

¹⁸⁷ İbn-i Şebbe; C. I, s. 271-73

¹⁸⁸ Semhudi; Vefa, C.II, s. 191

¹⁸⁹ Semhudi; Vefa C. II, s. 198

¹⁹⁰ Semhudi ; Vefa C. II, s. 199-200

¹⁹¹ İbn-i Şebbe; C. I, s. 265

Yukarıda (Tablo- VII)de gördüğümüz kasırlar bildiğimiz şatoların karşılığı olabilir. Bu kasırlar kişilerin adlarına göre isimlendirilmiştir. Genelde "Tudarı Dağları" ında bulunmaktadır. (Bkz. Harita- I. II. III)

Kasırların mimarisi hakkında herhangi bir bilgi bulamadık, isimleri ise çeşitli kaynaklarda değişik nedenlerle geçmektedir. Bu isimleri teker teker kaynaklardan toplayıp bir araya getirdik.

b- Evler

ba. Ev Planları

İslamın ilk dönemlerinde Medinedeki evlerin planı hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hadisdeki oda sayısı ve kullanılan malzemelerden hareket edipte evlerin kesin bir planını çıkarma imkanına sahip değiliz.

Peygamber Efendimizin hanımlarından Mariye'nin evi iki katlı olduğu rivayetleri vardır. Evin alt katı bir duvarla ikiye bölünmüş zarif bir merdivenle ikinci kata açılır. İkinci kat iki oda ve bir gölgelikten (çardak, balkon, sagah denilen mekan olmalıdır) meydana gelmektedir. En ve boyu ise aynı uzanlıktadır.¹⁹² Her ne kadar ev planları hakkında bazı ipuçları elde edebilsekte kafamızda çeşitli planlar oluşturamamaktayız.

Abdurrahman bin Avf'ın evinin üç cünbuzeli (kubbe) li ve üç kapılı olduğu yazılmaktadır.¹⁹³ Burdan evlerin üç veya daha fazla odalı da olabileceğini çıkarabiliriz.

Yine kaynaklarda ev kapılarının olmadığını görüyoruz; ya çadır parçası veya değişik desenli bezlerden kapıların örtüldüğü yazılıdır. Hatta Hz. Ömer, kilitli kapıların örtüldüğü kapı yapanlara müdahale etmiştir.¹⁹⁴ Hz. Ömer'den sonra yüksek evler yapılıp ve kapılar konulmuştur.¹⁹⁵ Yukarıdaki bilgilere göre Hz. Ömer'den hemen sonra ev tiplerindeki gelişme hızlanmış görülmektedir.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Hz. Ömer dönemi sonuna kadar İslam, ev mimarisinde kapı yerine geçen örtülerin

¹⁹² Nebi Bozkurt; a.g.m., s. 30.

¹⁹³ İbn-i Şebbe; s. 232.

¹⁹⁴ Bozkurt; s. 35.

¹⁹⁵ İbn-i Şebbe; C. I, s. 260-280.

¹⁹⁶ İbn-i Mace; Sünen Eşerh (Haydar Hatiboğlu), C. VII, İstanbul, 1983, s. 417; Ebî Davud; Kitabu'l-Edeb, Hadis no: 5236 C. V, s. 756.

kullanıldığı, bu dönemden sonra ise mimariye kapı koyma geleneğinin yerleştiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'in bu uygulamasını bir nassa mı dayandırdığı? Yoksa, kendi içtihadına dayanarak böyle bir uygulama mı getirdiği kesin belli değildir. Ama bu uygulama ile İslam toplumunun ahlaklı, kişi haklarına saygılı, haram ve helal kavramları gereğince şehir içerisinde soygun ve hırsızlığın olmayacağı gibi bir mesaj verilerek İslam cemaatinin psikolojik ve sosyal yapısı güçlendirilmeye çalışılmış görünmektedir. Hz. Ömer'den sonra ise İslamın gelişmesine ve yayılmasına paralel olarak müslümanların gerek bilgi ve beceri, gerekse iktisadi açıdan güçlenmeleri bu nisbette de bazı beşeri ihtiyaçların belirmesine uygun olarak mimari yapının hem kendi dinamikleri hem de başka kültürlerin mimarlık anlayışlarından etkilenecek şekilde bir gelişmenin gerçekleşmiş olmasını belirtmek gerekmektedir.

Yukarıda Peygamber Mescidinin inşasında Bizanstan usta ve inşaat malzemesi getirilerek yapılmış olması bu görüşümüzü teyid eder mahiyette görülmektedir.

bb. Ev Tipleri

Medine'de Huss, Kubbe Tipli, çadır özellikli, Utum , Ucum, Köşk tipi evler bulunuyordu. Bunlar:

bba. Seyyar Kamış ve Ahşap Evler (Huss)

Bu ev tipleri hadisi şeriflerdeki belirlemelere göre ağaç ve kamıştan meydana gelmiştir.¹⁹⁶ Ve yıkılmaması içinde direklerle bağlanmıştır. Bunlar kulube tipi evlerdi. Huss denilen bu evler sıhhatli olmakla birlikte yıkılmaya müsaitti ¹⁹⁷

Bu tip evler sökülüp bir yer depo ediliyor daha sonra kurulabiliyordu. Bu nedenle bedevi olan Arapların şartlarına çok uygun ev tipleriydi. Bu tür evlerin bugün Antakya'da Amik gölü çevresindeki köyler arasında yaygın olarak kullanıldığı tesbit etmekteyiz.

bbb. Kubbe Ortülü Evler: Kerpiç veya taşdan yapılmış yüksek evlere denmektedir. Resululah, böyle yüksek, kubbeli bir

¹⁹⁷ Corei Zeydan; İslam Medeniyeti Tarihi, (çev. Zeki Megantı) C, V, İstanbul, 1972 s. 159

evi gördüğünde kime ait olduğunu öğrenir, ev sahibine selam vermez adam Resulullah'ın hoşlanmadığını anlayınca yıklar Peygamberimiz, kendisine mutlaka lazım olan hariç her bina sahibine vabaldır¹⁹⁸ buyurmuştur.

Hadisin şerhlerinde Medine evlerinin tek veya iki katlı olduğu belirtilir. Yüksek bina yapıldığında kadınların evlerin avlusunda görülebileceği belirtilir.¹⁹⁹

Biz buradan bu tip evlerin damlarında yarı açık avluların olabileceğini çıkarabiliriz. Ancak muhteva olarak Kuran-ı kerimde ilme emreden ayetler ile Hz. Peygamberin ilim ve sanatı emreden hadisleri ile çelişen bir durumda gözlenmektedir. Bu nedenle kanaatimizce bu hadisin sıhhat derecesi yeniden gözden geçirilip durumun vucuha kavuşturulmasından yanayız.

Arapça sözlüklerden cünbüze kelimesinden yüksek ve yuvarlak kubbeli evlerin ve odaların²⁰⁰ kullanıldığını çıkarabiliriz. Bu evlerin taşdan ve kerpiçten olduğunu, İmrü'l-Kays'ın muallakasındaki şiir beyitlerinden anlarız.²⁰¹

Hadislerden bu evlerin köşkü andırdığını ve bu evlerin bazılarının üzerinde uleyye denilen dinlenme yerlerinin bulunduğunu öğreniyoruz. ²⁰²Büyük bir ihtimalle, Uleyye (Çardak olabilir) denilen kısımlar, memleketimizdeki eski yapılarda bulunan öne çıkık cumba denilen odaların benzeridir. Ayrıca Talha'nın Medine'de yaptırdığı köşk geniş ve yüksekti, aynı zamanda evin üstünde balkonlar yaptırmıştı. Kiremit kireç ve saç ağacı malzeme olarak kullanılmıştır. Aynı özelliklerde konağını yaptıran Mikdad ise, iç ve dışını kireçle sıvattı.²⁰³ Halbuki Hz. Ömer, tek katlı üç odayı geçmemek şartıyla taşdan evler yapılmasına izin veriyordu.²⁰⁴ Bundan şu anlaşılıyor; son dönemlerde Medine'de üç dört katlı kiremit kireç gibi değerli malzemelerden balkonlu saray tifi evler ortaya çıkmıştır.

¹⁹⁸ Ebi Davut; *Kitabu'l-Edeb*, Hadis no: 5237, c. V, s. 458

¹⁹⁹ Ebi Davud; a.g.e; C. V, s. 758 Bu hadis Ebu Davud'da Sıhhatli hadis olarak zikredilmektedir.

²⁰⁰ *Lisanu'l-Arab*, C. II, s. 377

²⁰¹ Şankavi Şerhi; *Muallaka* , s. 8

²⁰² Ebi Davud; *Sunen*, C. V, s. 759

²⁰³ İbni Haldun; *Tarih* , C. I, S. 126

²⁰⁴ Corci Zeydan; C. V, s. 159

Yukarıda verdiğimiz bildilerden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber döneminde evlerin tek katlı ve sade olduğu özellikle kubbeli evlerin tasvib görmediği buralarda oturanlara Hz. Peygamber'in selam vermediği, bu tür evlerin kubbelerin yıkıldığı şeklinde Ebu Davud tarafından hadis rivayet edildiği belirtilmektedir. Bu hadisin sıhhat derecesini tam olarak bilemiyoruz. Ama eğer Hz. Peygamber tarafından gerçekten vazedildi ise belirli bir zaman dilimini mi kapsıyor? Yoksa, geniş bir zaman dilimine mi? İnhisar ediyor? O tam belli değildir. Hz. Peygamberin bu hadisini tahlil ederken yeni bir İslam cemaati oluşturma cabaları, bölgede cari olan sınıf kavramını yıkarak eşit islam ümmeti oluşturma arzularından dolayı belki belirli bir süre için böyle bir yasak getirmiş olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Ancak islamın siyasi askeri kültürel açıdan gelişmesi müslümanların bilgi, teknik, sanat ve iktisadi alanda gelişmelerine paralel olarak yeni bir islam mimarisi geliştirmeleri, bu mimariyi islam toplumlarının takdim etmeleri olayının islama zıd düşmeyeceği kanaatini belirtmek gerekmektedir. Kanaatimizce bu uygulama ile Hz. Peygamber İslam şehirlerinin, islam mimarisinin islam sanatının statik hale getirilmesini ilim ve teknik açıdan gelişmeden ilkel halde kalmasını asla arzulamamıştır. Zira böyle bir arzunun varlığı kabul edilse dahi İslamın ana kaynaklarından olan Kuran-ı Kerimdeki ilme yönelmeyi emreden ayetler ile yine Hz. Peygamberin ilme ve sanata yönelmeyi emreden hadislerine ters düşmüş olurdu ki böyle bir düşünceyi de dinin peygamberinden beklemek son derece haksızlık olurdu. İslamın iman, amel, tesettür ve mahremiyet prensiblerine sadık kalınarak islam mimarlarının zamanın icabları ve ihtiyaçlara göre yeni yeni islam mimarlık tipleri geliştirmeleri ve uygulamaları mümkün olacaktır.

bbc. Çadır Tipi Evler

bbd. Çadır Evler

Bedevi Araplar, taş, kerpiç, kiremit gibi malzemelerden yapılan evlere itabar etmiyorlardı. Bedeviler, daha basit, taşınabilir, hafif barınakları tercih ediyorlardı. Bunlar ya doğrudan çadır yapıyorlar veya çadıra benzer portatif evler yapıyorlardı. Çünkü bu tür seyyar

evler basit olan sosyal yaşantılarına daha uygundu. ²⁰⁵

bbda. Yün ve Kıl Çadırlar.

Bedevilerin kıldan olan evlerine Fustat deniyordu, koyun ve deve yününden olan evlerine hıba ²⁰⁶ Deriden yapılanlara Kaş veya tırafi denirdi. Mizalle deniyordu. Yine gelin ve damatın gerdek gecesi için özel hazırlanmış evler vardı. Bunlar hacele deniyordu. Özel olarak süsleniyordu.²⁰⁷ Bu evler genelde basit taşınabilir evlerdi.*

bbdb. Türk Çadırları (Kubbe Türkiyye)

Ayrıca Kubbe Türkiye denilen çadırları Medine'de görüyoruz. Peygamberimiz, Hendek Savaşında şartlara uygun olduğu için bu Türk çadırlarını kullanmıştır.²⁰⁸

Hz. Peygamberin kullandığı bu çadırlar, ismindende anlaşıldığı gibi Türkistan kökenli, Türkmen Çadırları veya Türkmen Yurdu denilen keçe ve ahşaptan yapılan portatif çadırların olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, daha islamiyetin Türkistana ulaşmadığı bir dönemde bu çadırların Arap yarımadasına nasıl geldiği ayrı bir sorudur. Kanaatimizce Türkistan'da kuruluan Hun ve Göktürk Devletleri zamanında Roma ve Bizans ülkelerin yapılan akınların Doğu Anadolu, Halep ve Şam ve Kudüs'e kadar ulaştığını biliyoruz. Acaba bu akınlar sırasında buralarda kalan Türkmen askerlerinin getirdiği yurt (Çadır) tipi buralara yerleşmiş zamanla da **Türk Çadırı** adı ile Mekke ve Medine'ye kadar ulaşmış mıdır? Soruları akla gelmektedir.

Tarihi seyir gözönünde tutulursa bu ihtimallerin doğru kabul edilmesi akla daha uygundur.

²⁰⁵ Cübran Mesud; *Raid*, C. II, Beyrut, 1981, s. 1118 *Lisanül Arap*, C. X, s. 262; *Muncidilebcidi* s. 762

²⁰⁶ Zevzeni; *Şerhu Muallakatı Seba*, Beyrut, 1990, s. 23

²⁰⁷ *Mücemül ebcid*, s. 354

* Dipnot: Mısırda eski Kahire'nin bulunduğu Fustat şehri adını buradan almaktadır. Hz. Ömer, Mısır'ı fethettiğinde buradaki bu tür çadır evlerden dolayı buraya fustat demiş bu meskum alanın adı Fustat şehri olarak kalmıştır. Belazuri *Futuh*.

²⁰⁸ Taberi; *Tarih*, C. III, Mısır, 1326, s. 45 ; İbn Sad; *Tabakatü'l -Kebir*, C. IV, Beyrut, 1957, s. 83

bbe. Kale ve Büyük Kale Tipli Evler (Utum ve Ucumlar)

Utun kelimesi kale olarak tercüme edilmektedir. Ancak utun yüksek ve taşdan yapılmış binalar denmiştir. Çok az yerde kale olarak kullanılmıştır.²⁰⁹

Utum, kaleyi andıran demir ve taş gibi malzemeler kullanılmış, ²¹⁰ Medinedeki yüksek binalardır.²¹¹ Bunlar kare ve dikdörtgen şeklinde yapılmıştır.²¹² Bu binalarda kireçte kullanılmıştır.²¹³ Tavanları ise ağaçla döşenmiştir.²¹⁴

Bu kaleyi andırın Utumlar, gelende Medine'nin volkanik lav düzlüğü üzerinde sık sık inşa edilmiştir. Her aşiretin sınırları içerisinde kendi utumları vardır. Utumlar iki veya üç katlıydı. Erkeklere döğüşmek için dışarı çıktığında hayvanlar, birinci katta; kadın ve çocuklar ise ikinci katta sığınarlardı. ²¹⁵ Bu utumların her ne kadar Süleyman Peygamber zamanında geldiği söylenen yahudiler tarafından yapıldığı iddia edilsede²¹⁶ çok önceleri buraya yerleşen arabül arıbeden olan Amalika kavmi tarafından yapılmış olduğu kaynaklarımızda yazılmaktadır. ²¹⁷

İbni Neccara göre İslamın ilk yıllarında Medine'de müslümanların 13 utumu varken yahudilerin 59 utumu vardı. ²¹⁸

Yine Medine'de taşdan yapılmış kare ve dikdörtgen şeklinde saray ve kalemsi evler görülüyor. Bunlara Ucum diyorlardı.²¹⁹ Utumla ucumun aynı manada ve muhtevada olduğu yazılmakla beraber İmrülkays'ın şiirlerinde ucum'un utum anlamında olmadığını, ²²⁰ Ucumun büyük şaşalı saraylar olduğunu anlatılır. Bu

²⁰⁹ İbn-i Manzur; *Lisanu'l-Arab*, C. I, S. 161; *Ahter*; C. I, Beyrut (trz.), s. 49

²¹⁰ İbn-i kesir; *Sire*, C. I, s. 371

²¹¹ Zamaşeri; *Esasul belağa*, s. 7; Şeyh Mansur Ali Nasif; *Et-Tacu'l-Camiu lil-Usul fi Ehadisir-Resul*, kitabül-fiten, C.V, İstanbul, 1961, s. 312.

²¹² Firuzabadi; *Kamusu'l-Muhit* (Asımfenci tercemisi) C. III, s. 393

²¹³ Zevzeni; *Şerhu Muallakatı Seba* s. 44

²¹⁴ İbn-i Haldun; *Tarih*, C. II, s. 34

²¹⁵ Muhammed Hamidullah; *Makaleler*, İstanbul, 1986, s. 15

²¹⁶ E. z. Umeyri; *Medine Toplumu* s. 48

²¹⁷ İbn-i Haldun; *Tarih*, C. III, s. 24

²¹⁸ M. Hamudullah; *İslam Peygamberi* C. I, s. 406

²¹⁹ Firuz abadi; *Kamusu'l-Muhit*, (Asım Efendi terc) C.III, İstanbul 1305 S. 389; İbn Manzur; *Lisanu'l-Arab* C. I, Beyrut, 1988 , s. 81.

²²⁰ Mahmut ibni Telamiz et Terkizi Şankiti; *Muallakatı Seba*, Mısır, 1319, s.8; *Lisanu'l-Arab*; C. I, s. 81

ucumların taştan ve kireçten yapılmış olduğunu belirtir.²²¹

Musalla yakınında bir ucum vardır. Sonraları tam olarak yıkılır çöplük haline gelir.²²²

Araştırmamızın bu bölümünde utumların kaç kat olduğunu? Ne için kullanıldığı hakkında ipuçları bulabildiğimiz halde, Ucumlar hakkında fazla bir bilgi bulamadık. Ancak, eski Arap şiirinden ucumların varlığını öğrenebiliyoruz. Bu yapılar Cahiliyye devri Arap toplumunda sınıf kavramının olduğunu batı tipinde bir takım feodal kuvvetlerin kalkı veya kabileleri yönettiği günlük yaşayış ve eğlencelerinde haktan ayrı olarak bu müstahkem mevkilerde yaşadıklarını açıkça göstermektedir. Belki Hz. Peygamberin bu tür gösterişli binaları yasaklamasından bu feodal yapı ve sınıf kavramını yıkmaya yönelik olmalıdır.

Utumların İsimleri

Değişik kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kabilelerin kendilerine ait utumları şöyle sıralayabiliriz. Tabloya dökerek tahlil edeceğiz. (Bkz. Tablo - VIII)

da. Evs Kabilesinin Utumları

- 1- Utum Ul Vakım
- 2- Utumu Ral
- 3- Utumu Mustezil
- 4- Utumu Huceyin
- 5- Utumul Mevca
- 6- Utumul Izk
- 7- Utumu Şas
- 8- Utumu Sazaril
- 9- Utumu Macşun²²³

²²¹ Ebî Abdillâh es Hüseyin b. Ahmet Zevzenî; Şerhu Muallakat, Seba, Beyrut, 1993 s. 44.

²²² İbn-i Şebbe; C. I, S. 61.

²²³ Semhudî; Vefa, C.I, s. 134-141.

db. Hazreçin Kabilesinin Utumları

- 1- Utumu İmrulkays
- 2- Utumul Müzdelife
- 3- Utumul Gavafiy
- 4- Utumu Muzahım
- 5- Utumul Ağleb
- 6- Utumul hayı
- 7- Utumul Aşhek
- 8- Utumul Atvel
- 9- Utumun nahiye
- 10- Utumul caiş
- 11- Utumu Ahnesr
- 12- Utumul Esvedi
- 13- Utumul Akreb
- 14- Utumul liva
- 15- Utum Sakife
- 16- Utum fi dari
- 17- Utumu Damri
- 18- Utumul fari
- 19- Utumu Maşat
- 20- Utumul Vasif
- 21- Utumul Munif
- 22- Utumul Zahiriyye²²⁴

²²⁴ Semhudî, a.g.e., C.I, s. 135-151.

Tablo - VIII
Evs ve Hazreç'e Ait Utumlar

Sıra No	Evs Kabilesinin Utumlarının İsimleri	Düşünceler
1	Utumu'l Vakum	
2	Utumu Ral	
3	Utumu Mustezil	
4	Utumu Huceym	
5	Utumu Mevca	
6	Utumu'l Izk	
7	Utumu Şas	
8	Utumu Şazaril	
9	Utumu Macşun	
	Hazrec Kabilesinin Utumlarının İsimleri	
1	Utumu İmriu'l-Kays	
2	Utumu'l-Müzdelife	
3	Utumu'l-Gavafil	
4	Utumu'l Müzahim	
5	Utumu'l-Ağleb	
6	Utumu'l-Hayt	
7	Utumu'l-Aşnek	
8	Utumu'l-Atvel	
9	Utumu'n-Nahiye	
10	Utumu'l-caliş	
11	Utumu Ahnes	
12	Utumu'l-Asvedi	
13	Utumu'l-Akreb	
14	Utumu'l-liva	
15	Utumu'l-Sakife	
16	Utumu fidari Ebi Ducane	
17	Utumu Damrî	
18	Utumu'l-farî	
19	Utumu Maşat	
20	Utumu'l-Vasit	
21	Utumu'l-Münif	
22	Utumu'l-Zahiriyye	

(Tablo -VIII)'de görüldüğü gibi Evs Kabilesi'ne ait 9 utum, Hazreç kabilesine ait 22 utum kalabilmiştir. Medine'deki bu utumların kale veya kale nitelikli evler olduğunu utum kelimesinden çıkarıyoruz. Utumların isimleri, ya kişi adlarına veya yer adlarına nisbeten verilmiştir.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

MEDİNE'NİN ETNİK VE DEMOĞRAFİK YAPISI

I. Şehirde Yaşayan Etnik Gruplar

1. Arap Amalika Kabilesi

Yesrib'in ilk sakinlerinin Amalika kavmi olduğu üzerinde tarihçiler görüş birliğine varmıştır. ¹ Ancak Hz. Nuh'a ulaşan neseb zincirinde tarihçiler ihtilaf etmişlerdir. Araplar'ın Nuhu'un oğlu Sam'dan geldiğini ve sonra bazı tarihçiler İmlik'in Sam'ın oğlu Lavez'in oğlu olduğunu ² savunurken, diğer tarihçiler Sam'ın Arfaşad soyundan geldiğini iddia ederler. ³ Hatta Amalika'nın Ham'dan geldiğini dahi savunanlar vardır. ⁴ Bu bilgiler Tevrat'tan alınmıştır. Tevrat'ta ise İsrailiyyat çoktur. ⁵ Yine İsrailoğulları Amalika'ya karşı aşırı kindardır. Sebebi ise Mısır'dan Filistin'e gelen İbraniler'e karşı onların Filistin'e girmesini engellemek için savaştan tek milletin Amalika olmasıdır. ⁶ İbraniler Rablerinin Amalika'ya karşı savaş ilan edip çocuklarını, yaşlılarını, ineklerin, kuşlarını, koyunlarını, deve ve eşeklerini öldürmelerini emrettiğini iddia ediyorlardı. Bu kinle onları Sami neslinden bile çıkardılar. Onları Hami soyuna bağladılar. ⁷

Amalika'nın en büyük ve ilk Ceddi imliktir. Babil'den ayrıldıktan sonra Arapça'yı konuşan ilk kişidir denir⁸. Ailesi ile birlikte Hicaz bölgesine yerleşip güçlendi.⁹ Amalika'nın bir kısmı Yesrib'e gitti, orada bulunan Ubeyl kavmini oradan çıkardı.¹⁰

¹ Taberi; Tarih C.I, s. 197; Dr. Cevad Ali ; Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam C. I. Bağdat 1379, s. 262; İbn Mesud ; Murcuz-Zeheb, C.II s. 155; Dineveri; s.3.

² İbn-i Haldun; Tarih, C. II, s. 33; Taberi; Tarih, C. I, s. 192 v.d; Subhu'l-Aşa, C. IV, s. 293.

³ İbn-i esir; Kamil, C.I., s. 28; Hamevi; Buldan; C. V, s. 85.

⁴ Cevdet Ali ; a.g.e, C. I, s. 264.

⁵ Cevdet Ali ; a.g.e, C. I, s. 264.

⁶ Cevdet Ali ; C. I, s. 264.

⁷ Cevdet Ali ; C. I, s. 264.

⁸ Tabari; Tarih, C. I, s. 192.

⁹ Dineveri; Tıval; s. 3; Mesudi ; Muruc, C. II, s. 53.

¹⁰ Taberi; Tarih C. I. s. 197; İbn-i Esir; Kamil, c. I, s. 28; Taberi; C. I., s. 195.

Daha sonra **Umman**, **Bahreyn**, **Şam**, **Hicaz** ve **Mısır'a** yayıldı. **Mısır** Fravunları dahi Amalikalıdır. ¹¹ Hatta yeni Arap tarihçilerinin iddialarına göre, Millattan önce 20. yıl da Mezopotanya ve diğeri Mısır'da olmak üzere iki büyük devleti bile Amalikalılar kurmuştur. Bu iki devlet Irakta ki **Hammurabi** Devleti; Mısır'daki ise **Hiksoslar** Devletidir. ¹² Medine halkından olan **Benü Hafı**, **Benü Mitraveyl**, ¹³ **Benü Erzak**, **Sad b.Hazzan** kabileleri de Amalika'dandır. ¹⁴ **Amalikanın** son lideri **Arkam b. Arkam'dı** ve başkentleri **Teymaydı**. ¹⁵

Amalika'dan **Yesrib b. Mehlayil b. Avs b. İmlik** Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe bölgesinde, yerleşir. O zamanlarda bugünkü Medine'nin planını yapar ¹⁶ ve Medine'ye iner. ¹⁷

Rivayetlere göre, Amalika kavmi **Yesrib'de** ilk olarak ziraat yaptı. ¹⁸ **Amalika** döneminde Yesrib'de tarlalar vardı, ekinler çoğaltıldı. ¹⁹ Malikhane ve çiftlikler kuruldu. ²⁰ İlk olarak Yesrib **Amalika** tarafından imar edildi. ²¹ Amalika kabilesi, Medine ve Hicaz bölgesinde, kale tipinde **köşk** ve **utumlar** yaptılar²². Bu yüksek taş binaların tavanları ağaçla döşendi²³.

Amalikalılardan Yesrib, ilk Arap yazısını da kullandı.²⁴ Bunlar Hz. İsmail'e inanırlardı. Büyük bir inanç medeniyeti kurmuşlardı. Az zamanda **Hicaz**, **Şam**, **Bahreyn** ve **Umman'a** hakim oldular ²⁵ Bu nimetler Amalikalıları azdırdı. **Sakı** ve **Falih** gibi Medinedeki

¹¹ Cevad Ali; **Kable'l-İslam**, C. I, s. 264; İbnü Haldun; **Tarih**, C. II., s. 33.

¹² M. Şemsettin; **İslam Tarihi**, C. I, istanbul, 1341, s. 59.

¹³ Semhudi; **Vefa**, C.I.s.110.

¹⁴ Dr. Cevad Ali ; a.g.e. c.I, s. 264; Hamavi; **Buldan**; c.V, s. 84

¹⁵ **Şubhu'l -Aşa**, C.IV, s. 293.

¹⁶ İbn-i Haldun; **Tarih**, c.II., s. 28; Himyeri; **Mitar**, s. 617.

¹⁷ Mesudî; **Muruc**, c.I., s. 542.

¹⁸ Hamavi; **Buldan**, C. V, s. 84.

¹⁹ İbn-i Haldun; **Tarih**, C. II, s. 332.

²⁰ Hamavi; a.g.e. C. V, s. 82.

²¹ Semhuali; **Vefa** C. I, s, 110.

²² İbn-i Haldun; a.g.e. C. II, s. 24.

²³ İbn-i Haldun; a.g.e. C. II, s. 34.

²⁴ İbn-i Haldun; C. II., S. 28.

²⁵ Eyüb Sabri Paşa; **Mırat-ı Medine**, s, 294.

diğer kavimlerde azdılar ve küfre daldılar. ²⁶ Yöneticileri çok zalim ve gaddar oldular²⁷

Amalikalıların iri vücutlu, çok uzun boylu ve 400 sene yaşadıkları rivayet edilir, hatta tarihi esatirler, onların hane-i çeşmanlarında ahu yavrusu beslediklerini anlatır ²⁸

Amalika, bu iyi özellik ve nimetlerini, servet ve ihtişamlarını halka zulmetmede kullandılar, çok aşırı gidince zulüm gören halk ²⁹ Hz. Davud'dan yardım istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Hz. Davud Medine'ye müdahale etti, ³⁰ ve 1000 kadar bakire kızı esir aldı. Erkekleri öldürdü. Çocuk ve bazı kadınları zincire vurdu. Sağ kalanlar ise boyunlarından kurt hastalığı alarak Allah'ın cezasına uğradığı,³¹ rivayet edilmektedir. Burada Davud Peygamberin, kadınları ve çocukları savaş felaketine maruz bırakma iddiası akla uygun düşmemektedir. Bir peygamberin böyle bir zulmü yapması pek inandırıcı değildir.

Amalika azgınlık yapınca, Allah'ın da onların üzerine yeryüzünün krallarını musallat edip onları helâk ettiği ³² anlatılır.

Rivayete göre, Hz. Davud'dan sonra Amalika güçlenip tekrar azdı. M. Ö. 11. yüzyılda ibranileri Filistin'e sokmak istemediler. Onlarla savaştılar. ³³ Bunun üzerine Hz. Musa, Fravun meselesinden sonra Medine Amalikalılarının üzerine bir ordu gönderdi.³⁴ Son lideleri Arkam ile büyük bir savaştan sonra Amalika'yı hezimete uğrattı. Amalika'nın tümü kılıçtan geçirildi ve bu aşamadan sonra bir daha bellerini doğrultamadılar ³⁵ Bu rivayetlerin doğruluk derecesi açıklanmaya, arkeolojik araştırmalarla ispatlanmaya muhtaç gözükmemektedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler kaynaklarda bu şekilde belirtilmektedir. Ancak bunların yaşadığı yerler ve dönemleri ile

²⁶ Mırat-ı Medine, s. 294.

²⁷ Dineveri; Tıval, s. 3.

²⁸ Mırat-ı Medine, C. 295.

²⁹ Mırat-ı Medine, s. 296.

³⁰ Cevad ali; a.g.e, C, I s. 350; Semhudi; Vefa, C. I, s. 110.

³¹ Mırat-ı Medine, s. 296 .

³² Mesudi; Muruc, C. III, 153; c. II, s. 52.

³³ Cevad Ali; a.g.e, C. II, s. 352.

³⁴ Mırat-ı Medine, s. 296.

³⁵ Semhudi; Vefa, C.I, s. 115; Hamavi, C. V, s. 83 v.d; M. Seligsohn, "Amalika Maddesi, " İslam Ansiklopedisi, MEB., C.I, İstanbul, 1993, s. 392

ilgili olarak bir Kuran-ı Kerim Arkeolojisi geliştirilmediği için, bu ve benzeri kavimler hakkında ayrıntılı bilgi bulmak oldukça zor gözükmetedir. Eğer Hz. İbrahim'in Hz. Peygamberin 21. cediti olduğu tezi kabul edilerek bir tahminde bulunmak gerekirse Hz. Peygamberin doğumu olan 571 den miladi takvimin başı olan sıfır tarihine kadar altı asır geriye gidilir. Sıfır noktasında onbeş asır geriye gidilecek olursa Hz. İbrahim ve Hz. İsmail dönemlerinin tahminen miladdan önce 15. veya 400 yıl gibi yaş uzunlukları hesaba katılırsa 20-25. yüzyılda yaşadıklarını, bu peygamberlere ümmet olan Amalika kabilesinin de 15. veya 25. yüzyılda yaşadıklarına hükmetmek mümkündür.

2- Yahudiler

a- Yahudiler Medine'ye Gelişlerindeki Çeşitli İddialar

Amalika kavminin Medine'de yaşadığı dönemde oraya gelen Yahudilerin, ne zaman geldikleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Hatta Yahudilerin, yahudileşmiş Arap boyları olduklarını iddia eden tarihçiler de vardır. Yahudilerin Medine'ye ne zaman geldiği hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Bunlar:

aa- Hz. Musa Döneminde Yahudilerin Medine'ye Gelişleri

Amalika'nın M. Ö. 11. yüzyılda İbranilerin Filistine girmelerini engellemek için savaştığını tarihçiler yazmaktadır.³⁶ Musa b. İmran, Fravunla meselesini halledince, değişik bölgelere ordular gönderir. Yesrib'e de Amalika'yla savaşmak için bir ordu gönderir.³⁷ ve kendi dinine girmeyen herkesin öldürülmesini ister, İsrail ordusu, Yesrib bölgesinde Amalika'yı mağlub eder, Amalika'nın son lideri Arkam b. Arkamı da öldürür. Oğlunu çok güzel olduğundan öldürmeye kıyamazlar Hz. Musa'ya getirmeyi düşünürler.³⁸ Hz. Musa'nın yanına vardıklarında o vefat etmişti. Kendilerini karşılayan İsrail oğullarının ileri gelenlerine durumu anlattılar. Ama onlar ordu komutanlarına çok kızdılar. Peygambere isyan ettiklerin söylediler ve tekrar geldikleri yere gitmelerini istediler.³⁹ Muzaffer ordu tekrar Yesrib bölgesine geri döndü.

³⁶ Cevad Ali; , Kable't-İslam, C. II, s. 349;

³⁷ Hamavi; Buldan, C.V, S. 84

³⁸ Ağani, CXI X, S. 94

³⁹ İbn-i Haldun; C. II, S. 332; Sembudi, Vefa, C. İ, S. 111 Subhul Aşa C. IV, S. 294

Medine'nin **Safile** bölgesine yerleşti

Medine'ye yerleşen ilk Yahudiler, İsrail oğulları oldu. ⁴⁰ Orada yerleştiler, sonra evler ve kalalar yaptılar. Bir müddet sonra Rumlar, İsrail oğullarını Şam'da sıkıştırdınca **Kurayza ve Nadir oğulları** da kaçıp Yesrib'e geldiler.⁴¹

Bu anlatılan menkibelerin tarihi değerinin olmadığı da ifade edilmektedir.⁴² Miladi 1. yüzyılına kadar Yesrib'de Yahudi varlığına dair hiçbir tarihi belgeye rastlanmıyor. Yukarıda anlatılanlar Yahudi uydurmalarıdır; sebebi ise, Arabistan'a 12 asır önce yerleştiklerini anlatmak istiyorlar. Arapları kandırmak için bu hikâyeyi uyduran Yahudiler, tarihi belgelerle bu iddialarını ispatlayamamışlardır.⁴³

ab.Buhtennassar Döneminde Yahudilerin Medine'ye Gelişleri

Keldani Melik'i **Buhtennasser M. 5874de**, Yahudilerin Peygamberlerini haps edip, sonra da Mısır'a kaçmalarına kızdı, önce Mısır'a girdi, onları oradan sürgün etti.⁴⁴ Sonra Beytullmakdis'e girdi. ⁴⁵ Orayı yıkıp yıktı⁴⁶ Yahudilerin bir kısmını Babile götürdü ⁴⁷ Buhtennassar Yahudilerden Dınard isminde bir kadınla evlenince onların geri dönmesine izin verdi⁴⁸

Bu iddiaların da tarihi bir dayanağı olmadığı ifade edilmektedir Muhtemelen Yahudilerin kadim bir millet olduklarını ispatlamak için uydurdıkları bir hikâyedir, deniliyor.⁴⁹

Bu bilgilerden şu sonuca ulaşabiliriz; Yahudiler kendilerini bu toprakların ilk sahipleri olarak gösterip bu topraklarda hak iddia etmek için bunları ispatlamaya çalıştıkları siyasi tezlerinin bir

⁴⁰ İbn-i Haldun; **Tarih**, C.II, S. 332; Hamevi a.g.e, C. V, S. 84

⁴¹ İbn-i Haldun, a.g.e, C.II, S. 332; **Mırat-Medine**, S. 294

⁴² M. Şemsettin; **İslam Tarihi**, C. I. S. 406

⁴³ Ebul A'lâ el- Mevdûdi; **Tefhimul Kuran** (terc. Kurul) C. VI, İstanbul, 1987, S. 173-174

⁴⁴ Taberi; **Tarih**, C. II, s. 10 (Bu peygamberin kim olduğu tesbit edilemedi)

⁴⁵ Mustafa Sadık er Rafîî; **Tarihü'l-Edabi'l-Arap**, c. 1, Beyrut, 1974, s. 74

⁴⁶ Belazuri; **Futuh**, S. 24.

⁴⁷ Ali b. Ahmed ibni Haz Me'l Zahiri ; **el-Fasıl Fi'l Millel ve'l - Ehvai ve'l-Nihal**, C. I, Beyrut, (1977?), S. 293; Yaşar kutluay; **İslam ve Yahudi Mezhepler**, Ankara, 1965, S. 4

⁴⁸ İbn-i Kesir; **Sıre**, C. I, S. 409 ud. i Mesudi; **Muruc**, C. II, S. 82 Taberi; **Tarih**, C. II, S. 10; **Şehzade Haşiyesi**, C. IV, S. 469 M. Şemsettin; a.g.e C. I, S. 410 Hamavi; a.g.e C. V, S. 84

⁴⁹ Ebul-ala Mevdûdi; **Tefhimül-Kuranı** C. V. İstanbul,1986, S. 174 -176

uzantısı olarak mutala edilmelidir. ilmen ispatları oldukça zor iddialar olarak, görülmektedir.

ac. Roma Döneminde Gelişleri

İmparator Titus'a karşı M.S. 70 yılında Yahudilerin yaptıkları direniş⁵⁰ zayıfladı. Yahudilerin direnişi zayıplayınca Hicaz'a göçler artmaya başlar. M.S. 132-135 yılları arasında imparator Hadriana karşı devrim hareketine girişen yahudiler başaramayınca Yesrib'e kadar kaçmak zorunda kaldılar⁵¹ **Benu Nadir, Kurayza Benu Kaynuka ve Benu Behdal**, bunlar arasında **Yesribe** geldiler. Tarihi dayanağı olan tez, bundan başkası olamadığı ve M, 1. yüzyılda Yesribde Yahudi izleri görüldüğü ifade edilmektedir.⁵²

Bazı tarihçilere göre, Yahudiler Peygamber şehrinin sıfatlarını Tevrat'ta okudular. Hz. Peygamberin iki hurmalık arasında yerleşeceğini öğrenip, Şam'dan kalkıp geldiler, **Teyma**, hurmalık olduğu için önce oraya yerleşir, sonra da Yesrib'e geçerler.

Yahudilerin kitapları Peygamberlerin hicret yerin müjdelemiştir. **Şehristaniye** göre de Yahudiler Şam'dan kalkıp Medine'ye peygambere yardıma gelmişlerdir. Fakat Peygamber Medine'ye geldiğinde ona karşı çıkmışlardır. ⁵³

ad. Yerli Arapların Yahudileştiği İddiaları

Yesrib Yahudilerinin dışardan gelme yabancı Musevi olduklarını olduğunu söyleyenlerle beraber,⁵⁴ onların yahudileşmiş arap olduğunu iddia eden tarihçilerde vardır. Yakubi'ye göre; **Benu Nadir, Cüzzam** kabilesinin bir boyudur. Yahudileşmişler ve **Nadr** denilen bir dağa yerleştikleri için Nadiroğuları denmiştir.⁵⁵ **Beni Kurayza Cüzzam** kabilesini bir boyudur. **Nadir**'in kardeşidir. **Samuel** adıyla zamanında Yahudileştiler; **Kurayza** denilen bir dağa yerleştiler, dedelerinin ismidle Kurayzadır. Bu nedenle **Kurayza** oğulları denmiştir.⁵⁶

Hamidullah ise, kelimelerin etimolojik yapısından hareket

⁵⁰ İsrail Welfeson (Ebu Zueyb) ;Tarihü'l-Yahud fi biladil- Arab fil-cahiliyye ve sadri'l-İslam-Kahire, 1927, S. 9

⁵¹ E. Umeyn; **Medine Toplum**, S. 48

⁵² Mevdudi; **Tefhim**, C. VI S. 173-174

⁵³ Şehristani; Muhammed b. Abdilkerim b. Ebibekir Ahmed; **el-Mile ve'l Nihal**, C. II. Kahire, 1976 S. 210

⁵⁴ **Meal-Mustafa**, 142, ; Cevad Ali ; 515 S. 120; **Tarihu'l-Yehud**, s. 13

⁵⁵ Yahubi ;**Tarih**, C. II S. 49

⁵⁶ Yakubi; **Tarih** C. II, S. 53

ederek, **Kaynuka'nın** kuyumcu **Nadir'in** ziraatçi, **Kurayza'nın** derici anlamlarına geldiğini ve bunların isimlerin mesleklerinden aldıklarını iddia ederler⁵⁷ Bu nedenle bunların yahudileşmiş arap olmadığı ortaya çıkar.

Medine vesikasında **Benü Neccar, Beni Avf Beni Sa'ide** yahudileri gibi ifadeler geçiyor.⁵⁸ Buradan, bu kabilerin yahudileşmiş Arap olacağı sonucuna çıkamayız. Bu yerli arapların yahudilere bağımsız bir topluluk halinde yaşamalarına imkan vermedikleri biçimde yorumlanabilir.⁵⁹ Yahudilerin bağlı buldukları Arap kabileleriyle anıldıkları akla daha yakındır.

Kaynuka yahudilerinin ; yahudileşmiş araplar mı? Yoksa hicret etmiş Araplar mı ? olduğu tartışılmalıdır. Ayrıca **İkrime, Muhammer, Zevara, Şatibe, Cuşem, Behdel, Avf, Muavif, Murid, Kıssis ve Salebe oğullarının** da durumu tartışılmalıdır.⁶⁰

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Yahudilerin ne zaman nereden geldikleri hakkında değişik görüşleri sıraladık. En kuvvetli görüş Milattan sonra birinci asırda⁶¹ Roma'nın Suriye ve Mısır hakimiyetlerinin ardından Şam'dan ayrılmaya başladıkları yolundadır. Roma'nın yaptığı zulüm, Yahudileri Roma hakimiyetinden uzak Arap yarımadasına göçe zorlamıştır.

b- Yahudilerin Araplarla Ticarî-Meslekî ve Kültürel İlişkileri

Yahudiler, önce Yesrib'in kenar bölgelerine yerleşmişlerdir, sonra Amalika'lılarla savaşarak kontrolü ele geçirmişlerdir.⁶² **Kurayza, Nadir, Zöhre, Muzeyneb ve Mahzure** ovalarına yayılıp⁶³ en bereketli bölge olan **Vaküm** arazisini ele geçirerek⁶⁴

⁵⁷ Hamidullah; **İslam Peygamberi** C. I, S. 137

⁵⁸ **Vesaik**, S. 59-60

⁵⁹ Hamidullah; **a.g.e** C. I. S. 407

⁶⁰ Semhudi; **Vefa**, C. I. S. 112 ; ibn Hişam; **Sire**, C. I. S. 259

⁶¹ E. Z. Umeyri; **Medine Toplumu**, S. 47; Ebul- Hasen en-Nedvi; **Rahmet Peygamberi**, İstanbul, 1992 S. 141 vd; Süleyman Ateş ; **Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri**, C. I, İstanbul, 1989, S, 174.

⁶² Himyerî; **Mitar**, s.617, Belazurî; **Futuh**, 24, Mahmut Şükri Alusî; **Buluğü'l-Ereb fi Marifeti Ahvali'l-Arab**, C.I, Beyrut (trz) S.179 vd.

⁶³ Semhudi; **Vefa**, C.I, s. 216; Ağanî, C.XIX, s. 95.

⁶⁴ Ahmet İbrahim Şerif; **Mekke ve Medine fi'l Cahiliyye ve Ahdi'l-Resul**, Beyrut, (trz) S.288.

tarlalara ve hurmalıklara da el koydular⁶⁵ ve sahipleri üzerinde hakimiyet sağladılar⁶⁶ ziraat, ticaret, demircilik, silah yapımıcılığı, dokumacılık ve kuyumculuk gibi para getiren meslekleri ele geçiren Yahudiler, zengin oldular.⁶⁷ Kaynuka ve Nadir'in kendi adlarıyla anılan çarşıları vardı.⁶⁸ İhracat, ithalat ve bankerlikle uğraşıyorlardı⁶⁹ Bütün iktisadî alanlardan söz sahibi olurken kendilerini Araplara karşı koruyabilmek için yüksek ev ve kaleler (utunlar) yaptılar⁷⁰ faiz vererek Arapların ev ve işyerlerine el koydular.⁷¹

Yahudiler ekonomik yönden etkin olmalarına rağmen siyasi, sosyal ve kültürel yönden Arapların etkisindeydiler. En önemli konu olan İbranice bilmelerine rağmen, dilde Araplara uymuşlardır.⁷² Kabile isimleri ve kendi isimleri bile Arapçadır. Hatta şiirlerini bile Arapça yazmışlardır.⁷³ Yine Yahudilerde kabile taassubu, şiir kerem, silah eğitimi gibi sosyal davranışlarda Arapların etkileriydi.⁷⁴

Eski Arap şiirlerinde bazı Amalika liderlerinin, evlenecek kızla ilk gece yatma adeti olduğunu görüyoruz.⁷⁵ Ancak bu olayların olmasının ardından kızın sahipleri tarafından bu liderler öldürülüyordu.⁷⁶

Yahudilerin, Arabları etkilediği en büyük düşünce: **Son peygamberin** çıkacağı yerin Yesrib olacağı⁷⁷ iddiasıdır.

65 Belazurî; *Futuh*, s. 24.

66 Hadramî; C.I, s. 13.

67 Şevki Dayf; *El Asrû'l-Cahili*, Mısır, (trç), s. 98

68 İbn-i Esir; *Kamil*, C.I, s. 240.

69 Hamidullah; *İslam Peygamberi*, C.I, s. 137.

70 *Maa'l-Mustafa*, 201.

71 Hamidullah; a.g.e., C.I, s. 137.

72 Carl Brockelman; *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Terc. Neşet Çağatay), Ankara, 1954, s. 10-11.

73 Dayf; *Asrû'l Cahiliyye*; s. 98.

74 *Medine Toplumu*; s. 49.

75 Dinaverî; *Tıval*, s. 15.

76 Dinever; a.g.e., s.15. Muhammed Ebulfadl İbrahim; *Eyyamü'l-Arap fi'l-Cahiliyye*, Beyrut, s. 62; Neşet Çağatay; *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, T.T.K. Ankara, 1989, s. 95.

77 Dr. Seyyid Cafer Şehidî; *Bir İslam Tarihi Tahlili*, (Terc: Hasan Elmas), C.I, Ankara, 1992, s. 98.

c- Yahudilerin Müslümanlarla Olan ilişkileri
ca. Yahudi Beni Kaynuka Kabilesinin Müslümanlarla Olan İlişkileri

Medine'de yaşayan üç yahudi kabilesinden olup da şehir merkezinde yaşayan tek yahudi kabilesidir.⁷⁸ Medine'de kendi adlarını taşıyan pazarları vardı.⁷⁹

Beni Kaynuka Yahudileri peygambere Bedir savaşı'ndan sonra isyan etmişlerdi. Anlaşmayı bozmuşlardı.⁸⁰ Halbuki kaynaklara göre, Medine'de peygamberle anlaşması olan üç yahudi kabilesinden biriydiler.⁸¹ Peygamber, ahidlerini bozduktan sonra onları Beni Kaynuk çarşısında topladı, onları şöyle ikaz etti: "Ey Yahudi Topluluğu Allah'dan korkunuz. Kureyşin başına gelen sizinde başınıza gelmeden müslüman olunuz. Siz benim Allah'ın Resulu olduğumu biliyorsunuz, kitabınızda bunu okuyorsunuz," buyurmasına karşılık, Yahudiler, senin savaştığın Kureyşlilere bizi benzetme, bizimle savaş da görürsün nasıl savaştığımızı"⁸² diyerek tepki ve başkaldırıışlarını ortaya koydular.

Peygamberin bu uyarısından dokuz ay gibi bir zaman olaysız geçti. Ensardan **Rabia** kabilesine mensup bir kadın Beni Kaynuka kuyumcularından birisinin dükkanına girdi. Kadın dükkanda işini bitirdikten sonra dışarı çıkmak istediğinde, eteği aşağı düşürüldü. Yahudi kuyumcular bunu yapmıştı. Kadının bağırması üzerine oradan geçen bir müslüman dükkandaki Yahudiyi öldürür. Yahudiler de o müslümanı öldürürler. Böylece kadının eteğinin açılması savaş nedeni olur.⁸³

Peygamber bu olaydan çok rahatsız olmuştu. Bu olayın

⁷⁸ İbn-i Sad; C.I, s. 240.

⁷⁹ İbn-i Esir; **Kamil**, C.I, s. 240.

⁸⁰ İmam İbni Kayyim el-Cevzîyye; **Zadülmead**, C.I, Mısır, 1379, S.378; Vakıfî; C.I, s. 176; Belazurî; **Ensab**, C.I, s. 308.

⁸¹ Hamid Mahmud Muhammed b. Mansur; **Münteka'l-Nugul fi Sireti Azami Resul**, Mekke, 1982, s. 273.

⁸² Muhammed b. İshak b. Yesar; (İbn-i İshak), **El-Müsemmad bi Kitabil-Mübtada ve'l-Mebasi ve'l-Meğazi**, Konya, 1981, s.294; Dr. Aişe Abdurrahman; **Maal Mustafa**, Beyrut, 1983, s. 265.; Takyiddün el-Makrizî; **İmtaü'l-Esma-lir-Resulmine'l Enbaî ve'l-Ahvalî ve'l-Hafadeti ve'l-Meta**, C.I, Kahire, 1941, s. 103.

⁸³ Abdurrahman es-Süheylî; **er-Ravdu'l-Unf fi-Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li İbn-i Hişam**, C.IV, Kahire, 1967, s. 392; İbnül Esir; **el-Kamil**, II, 138; Makrizî; **İmta**, s. 103-105; İbni İsak; **Sire**, s. 295; Vakidi; C.I, s. 177; İbn-i Hişam, c.III, s. 51. Belazurî, **Ensab**, C.I, s. 309, **Maal - Mustafa**, s. 265.

ardından, ihanet edenlere karşı antlaşmanın bozulması gerektiği⁸⁴ ayeti gelince hemen harekete geçti. 15 gün **Kaynuka Oğullarını** şiddetli bir şekilde kuşattı.⁸⁵ Peygambere teslim olmayı kabul ettiler. Hz. Peygamber erkeklerin öldürülmesini, kadın ve çocukların ise esir edilmesini⁸⁶ emrettik. Ancak **Abdullah b. Übey**, (Yahudi asıllı ve münafıkları'da) müdahale edince hayatlarını bağışlamış,⁸⁷ fakat mallarını bırakıp, Medine'yi terketmelerini istemiştir.⁸⁸

Peygamber onlara alıp vereceklerini hemen gerçekleştirip 3 gün içinde Medine'yi terketmelerini ister.⁸⁹ Benu Kaynuka kuyumculuk ve ticaretle uğraşıyordu. Bunlar, birçok silah ve kuyumcu aleti bırakarak Ezrat'a doğru gittiler.⁹⁰

Beni Kaynuka 700 kişi civarındaydı⁹¹ Kaynuka içerisinde aşırı derecede islam düşmanlığı yapanlar vardı. Beni Kaynuka dan islam düşmanlığı yapanların listesi:

- | | |
|---------------------|-----------------------|
| 1- Abdullah b. Sayf | 16- Adî b. Zeyd |
| 2- Uzayz b. Ubeyy | 17- Numan b. Ebi Evfa |
| 3- Suveyd b. Haris | 18- Ebu Enes |
| 4. Rifaa b. Kays | 19- Mahmut b. Duhye |
| 5- Finhas | 20- Malik b. Sayl |
| 6- Eşya | 21- Kab b. Reşid |
| 7- Numan b. Eda | 22- Raşid |
| 8- Bahri b. Amr | 23- Aviz |
| 9- Şe's b. adiyy | 24- Rafi b. Rafi |
| 10- Şe's b. Kays | 25- Ezar b. Ebi Ezer |
| 11- Zeyd b. Haris | 26- Rafi b. Harise |
| 12- Numan b. Amr | 27- Rafi b. Hureymile |

⁸⁴ Enfal; 58.

⁸⁵ Dr. Ahmet Şe'lbî; *Mevsuatü't-Tarihi'l İslamiyye*, C.I, Kahire, 1983, s. 433. İbn Sad, C.II, s. 29; Taberi, C.II, s. 481; Suheyfî; C.V, s. 394.; Vakidî, c.I, s. 180.

⁸⁶ Vahidi; C.I, s. 179; İbn-Esir; *Kamil*, C.II, s. 138; Taberî, C.II, s. 480.

⁸⁷ İbn Kesir; *Sire*, C.I, s. 538; İsmail b. Kesire'd *Dınaskîl İbn-i Kesir*); *Muhtesar'ül-Tefsir-i İbn-i Kesir*, (İhtisar ve Tahkiki Ali Sabunî, C.I, Dersaadet (?) , s. 526.

⁸⁸ Muhammed b. Ahmed; *Şerhu Kitabi's-Siyeri'l-Kebr*, C.V, Beyrut, 1971, s. 1423.

⁸⁹ Muhammed b. Ahmed; *age*, C.V, s. 1423.

⁹⁰ *Zadül-Mead*, C.I, s. 348; *Munteka'l-Nukul*, s. 273, İbn Sad; C.II, s. 529.

⁹¹ Şe'lbî; *Mevsua*, C.I, s. 433, Nedvî; S.192;

- 13- Sukeyn b. eb. Sukeyn 28- Rafi b. Harice
 14- Reyd b. Salid 29- Sad b. Hüneyf
 15- Mahmut b. Seyhan 30- Malik b. Avf⁹²

Bunlardan müslüman olanlar vardır.

cb. Yahudi Beni Nadir Kabilesinin Müslümanlarla İlişkileri

Ben-i Nadir Yahudileri Müzeyne'ye yerleşmiş Evslilerle müttefik bir kabileydi.⁹³ Kendilerinin Harun zürriyetinden olduklarını iddia ediyorlardı.⁹⁴

Uhud savaşında Peygambere ihanet edip⁹⁵, antlaşması bozdular. ⁹⁶ Liderleri **Kab b. Eşref**'de öldürüldü. Çünkü, O'da uhud savaşından sonra kırk kişilik bir grubla Mekke'ye gidip Ebu Sufyan'la gizli anlaşma yapmıştı.⁹⁷

Bu arada Damirî, yanlışlıkla Benu Amir'den iki kişiyi öldürmüştü. Bu Peygamber iki kişinin diyetine Beni Nadir'in ortak olmalarını söylemek için, onların bulunduğu yere gitti.⁹⁸ Yahudiler peygamberi öldürme tuzakları kurmak üzereyken Cebrail durumu peygambere haber verdi.⁹⁹ Peygamberimiz olduğu yeri terketti. Peygamber, Beni Nadire on gün içerisinde kaleyi terketmesini söyledi, **Abdullah b. Ubey'in**, sözüne uyarak yerlerinden ayrılmayan **Beni Nadirlileri**, kuşatma altına aldı.¹⁰⁰ Peygamber 15 günlük kuşatma sırasında hurmalıklarını keserek¹⁰¹ onları antlaşmaya zorladı. Peygamber, onların şartını kabul etti. Silah

⁹² Belazurî; Ensabü'l Eşraf, C.I, s. 285-287; İbn Hişan; Sire, C.II, s. 156.

⁹³ Vakidi; C. I s. 180; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, c 1, s. 54

⁹⁴ Şehzade Haşiyesi , c. IV, s. 419

⁹⁵ Yakubi ; Tarib, C. II, s. 49

⁹⁶ İbn-i Abbas (Tefsir); Tenviru'l-Mikyas min'l-Tefsirü'l İbn-i Abbas, Beyrut (tarihsiz) s. 347; Et Tusi ; Muhammed b. Hasan el Tusi, Tibyan fi Tefsiril Kuran c. IX, Beyrut, s.347

⁹⁷ Beydavi; Tefsir, C.IV, , 470; Ali b. Ahmet el Vahidî; Esba'bu'l-Nuzul, Mısır, 1968, s.237.; Mahmut b. Ömer ez Zemahşerhi; Keşşaf An Hakaik il Tenzil ve'lUyun'ul-Akavil fi Vucuhi'l-Tevil, C.IV, Beyrut, (trz), s. 79.

⁹⁸ İbn-i Hişan; C.III, s. 200; İbnü'l Esir; C.II, s. 173; Belazuri, Futuh, s. 27.

⁹⁹ Maide: 11.

¹⁰⁰ Vahidî; C.I, S. 366; Yakubi; Tarih, c.II, s. 49, Şeyh Abdulhadi Ehyari; Saudül Metali, C.II, Mısır, (Bulak), 1283, s. 75.

¹⁰¹ Mesudi; Muruc, C.II, s. 295; Belazurî, Futuh, s. 32; İbni Esir; C.II, s. 173.; Ahmed b. Ali Razi Cessas; Ahkamü'l-Kuran, IV, Beyrut, 1985, s. 317. Muhammed Ali Sabunî; Safvetü't-Tefasir, C.III, Dersaadet, s. 349. Salebî, Mevsua; I, s. 435.

hariç her üç kişi, bir deveye mallarını yükleyib gidebileceklerdi.¹⁰² Altın gurusu silah dışarı çıkaramadılar.¹⁰³ **Nadıroğulları**, evlerini yıkarak **Şama**, **Hayber'e** ve **Hire'ye** çekip gittiler.¹⁰⁴ Peygamber ganimetleri Ensardan izin alarak Muhacirlere dağıttı. Ensar'dan **Ebi Ducane** ve **Sehl b. Hüneyf'e** fakır olduklarından dolayı onlara ganimet verdi.¹⁰⁵

Peygamberimize düşmalık yapan **Beni Nadir** Yahudileri

- 1- Huyay b. Ahtas
- 2- Ebu Yesir b. Ahtap
- 3- Cuday b. Ahtap
- 4- Sellam b Miskem,
- 5- Kinane b. er-Rabî
- 6- Selam b Hukayk
- 7- Rabî b. Hukayk
- 8- Amr b. Cahhas
- 9- Kab b. Eşraf
- 10- Haccac b. Amr
- 11- Kab b. Eşraf¹⁰⁶
- 12- Kardem b. Kays

cc. **Yahudî Beni Kurayza Kabilesinin Müslümanlarla Olan İlişkileri**

Kurayza Kabilesi, Medine'nin alt tarafındaki **Mahzurvadisine** yerleşmiş, Evs kabilesinin müttefiki olan bir Yahudî grubuydu.¹⁰⁷ Peygamberlerle aralarında antlaşma yapmışlardı.¹⁰⁸ Hendek savaşında, Nadir oğulları Kureyşlilerin sözlerine kanarak antlaşmayı¹⁰⁹ kişilik birlikleri Kurayza oğullarının mahallelerinde

¹⁰² Serahsî; C.I, s. 53; İbni Esir; C.II, s. 173, Belazurî; *futuh*, s. 30.

¹⁰³ Yakubî; *Tarih*, C.II, s. 49.

¹⁰⁴ *Münteka'l nukul*, s. 283; *Beydavî*; C.IV, s. 469; *Safvetut Tefasır*, C.III, s. 349; İbni Kesir; *Sire*, C.I, s. 601.

¹⁰⁵ Cessas; *Ahkam*, C.V, s. 317; *Safve't-Tefasır*, C.III, s. 349. Belazurî; *futuh*, s. 30 vd; Yakubî, *Tarih*, C.II, s. 49.; *Şehzade Çerhi*, C.IV, s. 475; Belazurî; *Ensab*, C.I, s. 518; Serahsi; C.II, s. 69.

¹⁰⁶ İbn Hişam; *Sire*, c. II, s. 155; Belazuri; *Ensab*, C.II, s. 283-84.

¹⁰⁷ Semhudî; *Vefa*, C.II, s. 216; Şelbî; *Mevsua*, C.I, s. 437; Yakubî; *Tarih*, C.II, s. 52.

¹⁰⁸ Yakubî; a.g.e.; C.II, s. 52; Taberî, *Tarih*, C.III, s. 179; *Maa'l-Mustafa* s.69.

¹⁰⁹ Ehyari; C.I., s. 437; İbn Esir; C.II., s. 52; Şelbi; age, s. 437; Vakdi; C.II, s. 441; İbn Hişam, C.III. , s. 231; İbn Sad; C.II, s. 265

bırakmak zorunda kaldı.¹¹⁰ Savaş bitince Cebrail (A.S.)'in getirdiği vahiyle, Kurayza kaleleri kuşatıldı ve bu kuşatma 15 gün sürdü.¹¹¹ Kurayza kabilesi, kuşatmanın son günlerinde bu isteği kabul etmeleri üzerine, kendilerinin isteği ile Sadı yargılama yaptı Tevrat'a göre erkeklerin öldürülmesi, kadın ve çocukların esir edilmesi ve malların ise müslümanlar arasında bölüşülmesi hükmüne vardı* ve Peygamberde bu kararı onayladı.¹¹²

Bu karar verildikten sonra peygamber Kurayza kabilesi'nin olduğu sokaklarda hendek kazdırıp 600-700 arasında erkeğin boynunu vurdurdu.¹¹³ Kadınlardan sadece bir, kişi sahabeyi öldürdüğü için öldürüldü.¹¹⁴ Reyhane binti Zeyd'i peygamberimiz kendisine ayırdı. 17 cariye Haşimoğulları'nın fakirlerine dağıtıldı.¹¹⁵ Diğer kadınlar ise Hz. Peygamberin emriyle Necid ve Şam'a gönderildi, oralarda satılıp, parasıyla at ve silah satın aldı.¹¹⁶ Bu ceza, Yahudilerin yaptığı insanlık dışı ihanetler karşısına çok basittir. Ayrıca bu ceza Tevrat'a da uygundur.

Kanaatimizce, Peygamberin Tevrat'ta bu cezaya Yahudi liderlerine sorarak vermiş olması kuvvetle muhtemel gözölmektedir. Yoksa bir peygamberin böyle bir cezayı vermesi mümkün değildir.

Beni Kurayza'nın malları ganimet olarak dağıtıldı. Atlıya iki pay, yayaya bir pay verildi. Atlı sayısı 38 kadardı.¹¹⁷

¹¹⁰ Vakidî; C.II, s. 458; Taberî; C.III, s. 180.

¹¹¹ Yakubî; Tarih, C.II, s. 52; Ebyarî; Metali, C.II, s. 75; Maal Mustafa, s. 269, Belazurî; Futuh, s. 32. (Taberî kuşatmanın 25 gün sürdüğünü söylüyor. Taberî, C.III, s. 180 vd.)

* Bu ceza, Yahudilerin isteği üzerine Tevrat'tan çıkarılarak ihanetin karşılığında verildiği rivayet edilir. Yahudiler Sad b. Muazın Tevrat'a göre yargılanmasını istemişlerdi.

¹¹² Belazurî; futuh, s. 32, İbnil Esir, C.II, s. 52; Yakubî; C.II, s. 52, Vakidî; Muhammed b. Ömer, Kitabü'l Meğazi, Beyrut, 1965, s. 510; Muhammed b. Abdilbakî (ez-Zurkanî; Şerhu Mevahibi'l-Ledüniyye lil-İmam'il-Kastalanî, C.II, Mısır, 1292, s. 155.

¹¹³ İbn'l Esir; Kamil, C.II, s. 70; Ebyarî, C.II, s. 75; Maa'l Mustafa s.264; Yakubî, Tarih C.II, s. 52; Taberî, Tarih C.II, s. 181; Serahsî, C.IV,s. 592

¹¹⁴ Vakidî, C.II, s. 517.

¹¹⁵ Yakubî, Tarih, C.II, s. 52; Taberî; Tarih, C.II, s. 250; Selbî, Mevsua tarih, C.I, s. 437.

¹¹⁶ İbn Sad; C.II, s. 75; Yakubî; Tarih, C.II, s. 53; Belazurî, Futuh s. 135

¹¹⁷ Yakubî; Tarih, C.II, s. 53.



Beni Kurayza'dan Peygambere Düşmanlık Edenler:

1. Zubeyr b. Bafa
2. Azzal b. Samuel
3. Kab b. Esed
4. Samuel b. ibni Zeyd
- 5- Cebel b. Amr
- 6- Nehham b. Zeyd
7. Kardem b. Kab
8. Vehb b. Zeyd
9. Nafi b. Ebi Nafi
10. Adiy b. Zeyd
11. Haris b. Avf
12. Kardem b. Zeyd
13. Usame b. Hubeyb
14. Rafi b. Ramile
15. Cebel b. Ebi fuseyr
16. Vehb b. Yahuda¹¹⁸

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber davetmelerine rağmen İslamı kabul etmeyen Yahudileri, kendi hallerinde serbest bırakmıştır. Ancak İslamın siyasi ve askeri bakımından gelişmesine paralel olarak, Medine Yahudi Kabileleri (**Beni Nadır, Beni Kurayza ve Beni Kaynuka**), ile siyasî ve iktisadi anlaşma yaparak iç sukumeti sağlamaya çalışmıştır. Ancak Peygamberin bütün bu yapıcı davranışlarına rağmen belki de psikolojik olarak muharref Tevrat'ta, zikredilen peygamberin kendilerinden gelmeyib Arap kavminden gelmesi nedeni ile ırkçı bir tavır sergileyerek İslam'a girmeme de direnmelerine paralel olarak birde ırkçı bir husumet besleme cihetine gitmiş gözükmektedirler. İşte bu nedenle sık sık Hz. Peygamberle olan ikili anlaşmaları bozarak müslümanlara ihanet ederek kendi siyasi ve hakimiyet telakkilerini güçlendirmeye çalışmış gözükmektedirler. Bu nedenle Hz. Peygamber'in savaş şartlarında bu kavme İslama girmelerini ve barış yapmalarını teklif ettiği halde bunu kabul etmedikleri, müslümanları zayıf düşüğü anlarda hep arkadan vurmaya itiyad haline getirmelerinden dolayı Hz. Peygamber'in bunlara karşı savaş hukuku uygulayarak İslam ordularına direnen erkeklerini öldürtüp kadın ve çocuklarını esir ettiği daha sonra da bunlara köle ve cariye hukuku uyguladığı görülmektedir. Ancak, burada şu mülahazayı da belirtmekde fayda var. Yukarıda zikrettiğimiz kaynaklardan Yahudi erkekleri kılıçtan geçirildiği kadın ve çocukları cariye ve köle yapıldığı ifade edilmektedir.

¹¹⁸ İbn-i Hişam; Sire, C.II, s.157

Faydalandığımız kaynakların verdiği bu bilgiler tam olarak doğru mudur? Yahudi erkekleri savaş sırasında cephede mi ölmüştür? Yoksa bunlar, esir edildikten sonra kılıçtan mı geçirilmiştir? Orası açık değildir. Kanaatimizce bu insanları İslam Orduları ile savaşırken cephede ölmeleri kuvvetle muhtemeldir. Esir edilen insanların bir peygamber tarafından kılıçtan geçirilme emrinin verilmesi son derece zayıf bir ihtimal olarak telakki edilmelidir. Yine kadın ve çocukların esir edildikten sonra, köle ve cariye olarak satılıp paralarıyla silah alınması iddiası da bir peygamber için, çok tutarlı gözükmemektedir. Çünkü kadın ve çocuklara savaş hukukuna göre esirlik muamelesi yapılması, imkanı olanları fidye karşılığı kurtulmaları gibi bir fırsat dururken bunları köle ve cariye olarak satılması pek akla yatkın düşmemektedir. Yukarıdaki bilgileri nakleden müelliflerin ortaya koyduğu bu iddiaların eksik, hatalı ve ispatlanmamış rivayetlere dayanmalarından dolayı böyle bir sonucun çıktığı kanaatini belirtmekte fayda vardır.

d- Yahudilerin Medine'den Çıkartılması

Peygamber Efendimiz, Medine'ye geldiğinde Yahudiler, onu iyi karşılamamışlardı. Onlar Abdullah b. Ubey'i Medine'ye başkan seçip otorite sağlamayı düşünüyorlardı.¹¹⁹ Aynı zamanda son peygamber beklentileri yahudilerdendi, Araplardan bir peygamberin gelmesini içlerine sindiremediler.¹²⁰ Bu nedenle de İslama çok az yahudi girdi Sadece Abdullah b. Selam ve Arkadaşları İslamı kabul etti.¹²¹

Yahudiler, peygambere devamlı kin duydular ve fırsat kolladılar. Uhud, Bedir ve Hendek savaşlarında ihanetlerini kustular.¹²² Müslümanlara karşı ihanet politikalarıyla beraber, peygambere zaman zaman suikast teşebbüslerinde¹²³ bulundular. Peygamberde bunun karşılığında onları Medine'den temizlemeye başladı. Peygamber sağlığında Nadir, Kaynuka ve Kurayza yahudilerini Medine'den temizledi. Bunların temizlenme

¹¹⁹ ANN. K.S. LAMBTON ve Bernard LEVİS; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti (Çeviri: Kurul), C.I., İstanbul, 1988, s.58.

¹²⁰ Miratü'l- Medine, S.311; İslam Tarihi, C.II, s.68.

¹²¹ Hadari Beg; C.I, s. 140.

¹²² Ebyarî; C.II, s. 74.

¹²³ Zemahşarî; Keşaf, C.I, s. 326.

aşamalarında, antlaşmaları ilk ihlal eden yahudiler oldu.¹²⁴ Peygamber önce barışçı yolları denedi. Sonra temizleme hareketine girişti. Ancak savaşımayan Kaynukalılar, Medine'de ticaretlerine devam ediyorlardı.

Peygamberimiz, Yahudilerin ihanetlerine sağlığında şahid oldu ve kendisinden son nefeslerinde "Allah yahudileri katletsin. Onlar peygamberlerinin kabirlerini mescid edindiler. Arap topraklarında iki din bir araya gelmez."¹²⁵ Hadis-i şerifini rivayet ettiler, Hz. Ömer bu hadisin doğruluk derecesini araştırdıktan sonra, Yahudileri, Hicaz'dan çıkarmaya karar verdi.¹²⁶ Zaten içteki birliği sağlamadan dışarıya ordu göndermeyi de uygun görmüyordu. Bu birliği de Yahudilerin Medine'den temizlenmesiyle sağlayacağına inanmıştı.¹²⁷ Bundan başkası olamazdı.

Hz. Ömer Hayber yahudilerini Medine'den çıkardı. Hayber yahudileri çıkarken hurma ve toprak hakları yoktu.¹²⁸ Fedek Yahudilerine gelince ürün ve toprağın yarısı onlarındı. Hz. Ömer, onlara gelirlerin ve toprağın yarısı karşılığında kıymetini altın, para ve deve olarak takdir etti.¹²⁹ Değerini Yahudilere ödedi. Ömer, yahudilerin taşıyabildikleri mallarını onların elinden almadı.¹³⁰ Ömer Yahudileri Medine'den çıkararak arazilerini müslümanlar arasında bölüştürdü.¹³¹

3.Arap Kabileleri

a. Evs ve Hazreç Kabilesinin Nesebî ve Kolları

Kayle oğulları olarak anılan Evs ve Hazreç neseb olarak Yemen'deki Ezd kabilesine uzanmaktadır. Neseb zincirinde bir iki şüphe olmakla beraber İslam tarihçileri, şu sırayı kabul etmiştir.

Ensar, Benu'l Evs ve Hazreç, İbne'y-Harise b. Salebe b. Amr b. Amir b. Harise b. Salebe b. Amr b. Amir b. Harise¹³² b. İmriü'lkays

¹²⁴ Şelbi; Mevsuatüt-Tarih, C.I, 430-440; Ebyarî, C.II, s. 74.

¹²⁵ İmam Malik; Muvatta, C.III, s. 88

¹²⁶ İmam Malik; (Suyuti Şerhi), C.III, s.89; Belazurî, Futuh, s. 39.

¹²⁷ Şelbî; Mevsua, C.I, s. 441

¹²⁸ Belazurî; Futuh, s.40; Ebu Ubeyd, Emval, s. 9.

¹²⁹ İmam Malik; Muvatta, (Suyutî Şerhî), C.III, s. 89.

¹³⁰ Şelbi; Mevsua, C.I, s. 441.

¹³¹ İbn-i Şebbe; C.I, s. 185.

¹³² Mesudî; Muruc, C.IV., s. 161; Buluğul-Ereb, C.III, s. 286. Yakubî; Tarih, C.II, s. 37; Henna Fahurî; Tarihü'l-edebil-Arabî, Beyrut, 1987, s. 13; İbn Haldun; C.II, s. 231.

b. Salebe b Mazin b. Ezd b. Gavs.¹³³ Evs ve Hazreç'in anneleri ise **Kayle**, Kahil b. Uzre b. Sad b. Zeyd b. Leys b. Seved b. Eslem b. Haf b. Kudara¹³⁴

Başka bir rivayette ise Kayle, Arsam b. Amr b. Sufne'nin kızıdır.¹³⁵ Hangi rivayet doğru olursa olsun ortadaki durum, Evs ve Hazreç'e **Kayle**'nin çocukları denmesidir. Onlar Harise'nin oğulları olarak çağrılmıyorlardı. Kayle, Evs ve Hazreç'in ilk nineleri oluyordu.

İbn-i Esir ise neseb zincirini Kahtan'a kadar götürür. Evs Hazreç İbney Harise b. Salebe Unka b. Amr müzeyka b. Amr Mausema b. Harise el gitrif b. imriulkays b. Salebe b. Mazin b. Ezd b. Gavs b. Nabt Malik b. Kehlan b. Sedeb Yeşcup b. Yarub b. Kahtan¹³⁶.

Evs ve Hazreç'in nesebi Arabü'l-Arife'nin dedesi olan Kahtan'a dayandığını ve Kehtan'ın ilk Arapçayı konuşan kişi olduğunu iddia ederler.¹³⁷

Benu Kayle kabilesi önce Evs ve Hazreç olarak ki kabileye ayrılır. Evs ve Hazreç'te kendi aralarında batın denilen küçük kabilelere ayrılır.¹³⁸ Medine'de kalanlar "**Ensar**" ismini alır, Şam'a veya diğer şehirlere gidenler ise ensar olma şerefine eremezler.¹³⁹

Evs'in Malik isminde bir oğlu olur. Malik'ten ise, Amr, Avs ve Murre denilen üç erkek çocuk olur.¹⁴⁰ Bu çocuklardan Evs'in nesli çoğaldı. Bir çok grublar türedi.¹⁴¹ Evs oğullarının tümü Malik b. Evs dendi. Hatme b. Ceşm b. Malik, Salebe, Levzan ve Avf hepsi Amr b. Avf b. Malik oğullarındandır. Avf b. Ömer, Heneş, Malik ve Kelfe oğullarının hepsi Avf oğullarındandır. Malik Avf'dan Muaviye ve Zeyd oldu. Kufe'den, Cehceban b. Kuffe¹⁴² ;Yine Malik b. Avsdan; Haris ve Kab ibni Hazreç b. Amr b. Malik Kab'dan Beni Zufr oğulları; Haris'den Havis ve ceşm oğulları;¹⁴³ Ceşm'den Abdüleşhel oğulları;

¹³³ İbn-i Hişam; Sire, C.I, s. 24; Hamavî; **Buldan**, C.V., s. 36.

¹³⁴ Hamavî, a.g.e., C.V, s. 85; İbn-i Hişam; Sire, C.I, s. 24.

¹³⁵ Hamavî; a.g.e., C.I, s. 85; İbn Haldun; Tarih, C.II, s. 333.

¹³⁶ İbn-i Esir; C.I, s. 240.

¹³⁷ Semhudî; Vefa, C.I, s. 122-124.

¹³⁸ **Mirat-ı Medine**, s. 309.

¹³⁹ Semhudî, Vefa, C.I, s. 125.

¹⁴⁰ **Mirat-ı Medine**, s. 309.

¹⁴¹ İbn-i Haldun; C.II, s. 333.

¹⁴² İbn-i Haldun; C.II, s. 333.

¹⁴³ İbn-i Haldun; C.II, s. 333.

Yine Malik b. Evs'den şu batınlar türemiştir: Sad ve Amır oğulları, Murre b. Malik'ten gelir; Benu Sad'dan Ceadire turedi; Amir oğullarından, Atıyye; Umeyye ve Vail türemiştir. Bunların hepsi, Zeyd b. Kays b. Amir oğullarıdır; Yine Malik b. Avs'dan şu batınlar: Eslem ve Vakıf, İmri ulkays b. Malik oğullarıdır.¹⁴⁴

Hazreç Kabilesine gelince önce beş batın ortaya çıktı.¹⁴⁵ Bunlar; Kab Amr, Avf, Ceşm ve Haris;¹⁴⁶ Kab b. Hazreç'ten; Saide b. Kab oğulları,¹⁴⁷ Amr b. Hazreç'ten; Naccar oğulları, bunlar Teynullah b. Salebe b. Amr'dır ve bunlar birçok toplumlara ayrılmıştır.¹⁴⁸ Bunlar:

Malik oğulları, Adiy oğulları, Maun oğulları, Dinar oğulları

Yukarıdaki kolların hepsi Neccar oğullarından türemiştir.¹⁴⁹

Malik b. Neccar oğullarından Amir, Ganem ve Amr oğulları gelişir. Amr, Adiy, Muaviye ve Avfdan; Salim ve Gavagıloğulları;¹⁵⁰ Salim b. Avf'dan; Beni Aclan b. Zeyd b. Asem bin Salim oğulları ve Salim b. Avf oğulları; Ceşm b. Hazreç den, Gadh b. Ceşm ve Tezid b. Ceşm; Gadab b. Ceşm'den; Beyada, Zürayk oğulları; Tezid b. Ceşm'den; Seleme b. Sad b. Ali b. Raşid b. Saride b. Tezid oğulları; Haris b. Hazreç'den; Hadre Hiram (Avf b. Haris b. Hazreç'in oğullarıdır) den türemiştir.¹⁵¹

b- Evs ve Hazreç Kabilesinin Medine'ye Gelişi

Lokman b. Adi b. Adiya tarafından yapıldığı iddia edilen **Yemen Barajı (Sedü'l-Marib)** nedeniyle¹⁵² halk bolluk içerisinde yaşıyordu. Kur'an-ı Kerim'de bu kavmin ismine sebe (Saba)¹⁵³ deniyordu. Bu kavmin azdığı ve bu nedenle de "Allah'ın onları helak ettiğini ülkelerini ise parça parça dağıttığını"¹⁵⁴ Kuran-ı Kerim bildirmektedir.

Bu kabilelerin kökü olan **Ezd Kabilesi'nin** Yemen'den göçüş

¹⁴⁴ İbn-i Haldun; Tarih, C.II, s. 333.

¹⁴⁵ Sembudî; Vefa, C.I, s.125.

¹⁴⁶ Mirat-ı Medine, s. 309.

¹⁴⁷ İbn-i Haldun; C.II, s. 333.

¹⁴⁸ İbn-i Haldun; C.II, s. 333.

¹⁴⁹ İbn-i Haldun; C.II, s. 333.

¹⁵⁰ İbn-i Haldun; C.II, s. 333.

¹⁵¹ İbn-i Haldun; C.II, s. 334.

¹⁵² Mesudî; Muruc, C.IV., s. 149.

¹⁵³ Duhan 37.

¹⁵⁴ İbn-i Kesir; Tefsir, C.III, s. 304.

sebebi üzerinde çeşitli tartışmalar olmakla birlikte¹⁵⁵ barajın yıkılması, ekonomik krizin başlaması¹⁵⁶ siyasi sarsıntılar ve Ronam'nın kızıldenize hakim olması¹⁵⁷ göçün gerçekleşmesinin ortak sebepleridir. **Ezd** kabilesinin ekonomik sıkıntılar ve ülkedeki rahatsızlıklar nedeniyle seddin yıkılmasından önce ülkelerini terk ettiklerini¹⁵⁸ yazan tarihçiler de vardır.

Ezd (Evs ve Hazreç'in dedesi) kabilesinin **Yemen'den** ne zaman göçtüğü hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yemen'den göç tarihini milattan öne **115 tarihleri** olarak iddia edenler olduğu gibi, Milattan sonra ikinci ve beşinci asır arasında tahmin edenler de vardır.¹⁵⁹

Burada zikredilen Baraj kavramı bugünkü manada çok büyük hacimle yapılmış ve arkasında metre küp su biriktiren mücessem bir yapı mıdır? Yoksa, jeolojik ve tabii şartlarda oluşan, sulama ve içmede kullanılmaya müsait bir **Kreter** gölü müdür? Orası mevcut bilgilerimizle pek aydınlatılmış değildir. O asırda günümüz imkalarıyla yapılan mücessem ve büyük bir barajın yapıldığı, içme ve sulama amacıyla kullanıldığı, bir felaket sonucu bu barajın bendini yıkarak, bölgeyi helak etmesi tezi pek akla yatkın düşmemektedir. Öyle sanıyoruz ki bu, bugünkü manada beşer tarafından inşa edilmiş büyük bir baraj olmayıp tabii şekilde zuhur eden bir göl (veya kreter gölü) olmalıdır. Jeolojik oluşumlar sonunda gölün çevresindeki dağların parçalanmasıyla bölgeyi sel felaketinin helak etmiş olması görüşü de akla yatkın düşmektedir. Zira bazı araştırmacıların, bölge insanlarının su felaketi yerine kıtlık felaketinden dolayı göç ettiklerini iddia etmelerine bakılırsa bizim bu görüşlerimiz daha inandırıcı gibi gözükmektedir.

Evs ve Hazreç kabilesinin dedesi **Kehlan b. Sebe'nin** oğlu **Amr**, Yemenin lideriydi. **Amr** öldüğünde liderlik **Umran b. Kahin'e** geçti.¹⁶⁰ Şartların kötülüğü ve lider olamayışının

¹⁵⁵ Hadamî Beg; C.I, s. 13.

¹⁵⁶ Hamavî; **Buldan**, C.V, s. 36; **Mirat-ı Medine**, s. 308; **Mesudî Murue**, C.III, s. 206; **Bulugul Ereb**, C.III, s. 28; İbn-i Habib; **Muhabber**, s. 372.

¹⁵⁷ E.Z. Umerî; s. 49.

¹⁵⁸ Hamavî; **Buldan**, C.V, s. 36 vd.; İbn-i Hişam, C.I, s. 29.

¹⁵⁹ E.Z. Umerî; **Medine Toplum**, s. 49; **Mevdudî**; **Tefhim**, C.VI, s. 174; İbn Habib; **Muhabber**, s. 372

¹⁶⁰ **Buluğ'ul- Ereb**, C.III, s. 286; **Yakubî**; C.II, s. 37; **Hadramî Beg**; C.I, s. 12.

kızgınlığıyla **Harise b. Salebe** malını sattı.¹⁶¹ **Avf. b. Amr**; "Olduğu yerden rızıklanıp yükselmek isteyen, refah içinde yaşamak isteyen hurmalıkların olduğu **Yesrib'e gitsin**" tavsiyesiyle¹⁶² **Hicaz'a** yönelen, **Harise b. Salebe**, önce **Salebe** ve **Zikar** arasına yerleşti. Bu nedenle buraya **Salebiye** dendi.¹⁶³ **Kayle oğulları**, çoğalınca **Salebe'ye** sığmadılar. **Medine'ye** doğru geldiler.¹⁶⁴ **Hayber**, **Yahudilerinden** eman dilediler, onlardan yerleşmek için izin istediler.¹⁶⁵ **Yahudiler** de **Kayle oğullarına** **Yesrib'e** yerleşmek için izin verdiler. **Kayla oğullarının** geldiği günlerde **Yesrib'de** şu gruplar vardı. **Medine'nin** ilk sakinlerinden **Amalika'nın** kalıntıları olan kabileler: ve **Benu Nuayf**, **Benu Sad**, **Benu Azrak**, **Benu Nazrun**; bunların ekin ve hurmalıkları vardı. **Yahudi gruplarından** **Beni Nadir**, **Kurayza**, **Kaynuka**, **Benu Sakma**, **Beni Salebe**, **Beni Zura**, **Beni Yezid**, **Beni Yehdal**, **Beni Avf** ve **Beni Ases**.¹⁶⁶ Bu **Yahudi kabilelerinin** **Yesrib'de** taşdan bina ve kaleleri evleri menzilleri ve malları vardı.¹⁶⁷

Evs, **Kurayza** ve **Nadir** **Yahudilerinin** çevresinde, **Avali** bölgesine; **Hazreç**, **Medine'nin** **Safile** bölgesinde yerleşip **Beni Kaynuka** **Yahudilerine** komşu oldular. **Evs'in** yerleştiği bölge, **Hazreç'e** göre daha verimli bölgeydi.¹⁶⁸ **Kayle oğulları** **Yesrib'e** yerleştikten sonra onlarda mallar, utumlar, kaleler edildi.¹⁶⁹ **Hurmalıklar** diktiler,¹⁷⁰ **Malikaneler** kurdular¹⁷¹ **Bütün** bunlardan **Arapların** menfaatine işleyen ekonomik nedenler ve **Arapların** çoğalması **Yesrib'e** hakimiyet sağlamalarının ilk aşamalarını oluşturuyordu.¹⁷² **Kayle oğulları**, ilk anlarda

161 Hamavî; C.V, s. 36; Miratı Medine, s. 310.

162 Semhudî; Vefa, s. 118-120; Mesudî; Muruc, c.IV, s. 161.

163 Hadramî Beg; C.I, s. 12; Vefa, C.I, s. 121; Hamavî; C.V, s. 36.

164 Hanna Fahuri, s.13; Buluğu'l Ereb, C.III, s. 286; Mesudî; a.g.e., C.III, s. 206.

165 İbni Kesir; Sire, C.I, s. 409-410; Hadramî Beg; C.I, s. 12.

166 İbni Haldun; a.g.e c. II s. 330-33

167 İbn-i Esir; Kamil, c. II, s. 240

168 E. Z. Umeri; Medine Toplum , 49

169 İbn-i Esir; C. I, s. 240

170 Hamavi; c. V, s. 36

171 Ömer Garemetül Ümre; El-Mucem-el Coğrafiyye lil-Bilad I. Arabiyyetüs -Suudiyye, Riyad, 1389, s. 12.

172 E. Z. Umeri; s. 49; Hadrami Beğ, c. I, s. 12

Yahudileri **Hayber** ve **Fedek'e** aşamalı olarak sürdüler¹⁷³ ise de hakimiyet Yahudiler elindeydi.¹⁷⁴

Medine'deki İslam öncesi **Kayle oğullarından** olan halkın toprak ilişkisini incelediğimizde Yahudilerin ekonomik baskısını görürüz.

Medine ve **Tihame'** de "**Mezruban**" denilen kişiler tayin ediliyordu. Bunlar toprakların ve Malikhanelerin sahibiydi. o bölgenin **haracını** (vergisini) toplarlardı. Ensar'da Yahudilere haraç vermeyi kabul etmişlerdi. çünkü Yahudiler, Yesrib'in melikleriydi.¹⁷⁵ Eski Arap şiirine baktığımızda Kayleoğulları şöyle derlerdi:

"Nadır ve Kurayza oğullarına verdik haracı
Kisra'ya ödediğimiz haractan sonra"¹⁷⁶

Bu şiirlerden daha önce, **İran Kisralarına** haraç verdiklerini çıkarıyoruz. Belkide İran Yönetimi bu bölgeye **Nadır** ve **Kurayza'dan Merzuban** atayıb onlar yoluyla vergiyi topluyordu.

Zaten "**Mezruban**" kelimesi farsça **Merz** ve Arapça'ya geçmiş bir kelimedir. Farsça **Merz** ve **Ban** kelimelerinden oluşmuş, sınır bölgelerindeki **Vali** veya "**Sınır Beyleri**" için kullanılan bir terimdir.¹⁷⁷

Farsça'dan geçen bu kelime, bu toprak sisteminin İran'dan Medine'ye geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aynı zamanda benzer bir toprak rejiminin Mezopotanya'da Asur ve Babil döneminde uygulandığı hatta bu uygulamayı "**İkta**" ve "**Tımar**" rejimine benzetenler dahi çıkmaktadır. Siyasi hakimiyetle beraber bu toprak rejiminin Pers, Asur ve Babil kökenli olarak bu bölgelere ulaşmış olması mümkündür.

C- Evs ve Hazreç Kabilesinin Şehre Hakim Oluşu (Tahminen M.Ö. 11,10, 8 YY)

Suleyman Peygamber'den sonra Esad b. Amir b. Rabia b.

¹⁷³ Hamavi; c. V, s. 36

¹⁷⁴ İbnül Esir; Kamil, c. I, s. 240

¹⁷⁵ Hamavi; c. V, s. 36

¹⁷⁶ Hamavi; c. V, s. 83

¹⁷⁷ Al Sayyid Addi-Sihra; Mucemül'El fazil-Farisiyyeti'l- Muarrabe, Lübnan, 1990, s. 14; İbni Manzur; Lisanü'l -Arab, c. XIII, s. 77; Mesudi; Muruc, c. II, s. 82

Malik Yemen'de saltanat kurar. Amcası oğlu Fityan b. Sad'ı Hicaza ve Tihame'ye gönderdiği¹⁷⁸ söylenir. **Fityon** kötü huylu bir insandır.¹⁷⁹ **Fityon** **Yesrib'de** evlenen her kızla ilk olarak kendisinin **Zifafa** gireceğine dair bir kanun yapmıştı.¹⁸⁰ Bunu Yahudiler ve Ensar'a uyguluyordu. **Malik b. Aclan'ın** kız kardeşinin evlendiği gün¹⁸¹ **Malik** kadın elbisesi giyerek kız kardeşiyle birlikte Fityonun odasına girer. ve fityonu kılıç darbeleriyle öldürerek **Gassan** Meliki **İbnu Cübeyle'nin**¹⁸² yanına kaçar. **Malik b. Aclan**, Gassan Melikine artık ülkesine dönemiyeceğini anlatır. Melik ibn Cübeyle ise Medine'ye askeri hareket yapmaya karar verir.¹⁸³ Büyük bir gizlilik içerisinde Medine'ye giren İbni Cübeyle, Yahudileri ziyafete davet eder, onları gafil yakalayarak hepsini kılıçtan geçirir.¹⁸⁴ İbnü Cübeyle, Medine'deki Yahudi hakimiyetini tam olarak kırdıktan sonra Şam'a döner. Böylece **Kayle oğulları** Medine'de hakimiyeti ellerine alırlar. Yahudilerin kalelerine, mallarına ortak olurlar. Evs ve Hazreçte her aile beğendiği yerlere yerleşmeye başlarlar.¹⁸⁵ Sonra Evs ve Hazreç, sonraları Medine'de kaleler, malikhaneler ve çiftlikler kurdular.¹⁸⁶ Böylece Kayle oğulları Medine'nin Yahudiler karşısında tek hakimi oldular.

Evs ve Hazreç, Medine'de hakimiyet sağladıktan sonra kendi aralarında kardeş olmalarına rağmen anlaşamadılar, kılıçlara sarıldılar. Yıllarca savaştılar. Bu savaflara "**Eyyamül-Arap**"

¹⁷⁸ Dınaveri; *Tıval*, s. 41

¹⁷⁹ İbn-i Esir; C.I, s. 241.

¹⁸⁰ *Mırat-Medine*, s.312; Semhudî; *Vefa*, C.I, s. 126; Dınaverî; *Tıval*, s. 15; Hamavî; C.V., s. 85.

¹⁸¹ Ağani; c.II, s. 170; Taberi; *Tarih*,C.II, s. 100; İbn-i Kesir, *Sire*, C.II, s. 12; Mesudî; *Muruç*, C.IV. s. 54.

¹⁸² Hamavî C.V, s. 85; (Bazı Tarihçiler Yemen Tubbası, Ebu Kerbin yanına gittiğini söyler. Ama Yemen Tubbasının yalnız Yahudilerle değil Evs ve Hazreçlede savaştığı yazılıdır. Bu nedenle Yemen Tubbasının Medine'ye gelişinin başka bir zaman olması ihtimali vardır.İbn İshak; *Sire*, s. 29; İkdü'l ferid, C. 3, s. 334; Mesudî; *Muruç*, C.2 s. 77; Yine İbn Kuteybe, Malik b. Aclan'ın İbni Cübeyle zamanında olduğunu belirterek Yemen Tubbasıyla zaman farkı olduğunu söyler. İbn Haldun; C.II, s. 335)

¹⁸³ İbn Haldun; C.II, s. 63; Ağani, C.II, s. 171; Semhudî; *Vefa*, C.I, s. 129. K. Broctelman; s. 42.

¹⁸⁴ Dınaverî; *Tıval*, s. 41; *Buluğulereb*, C.II, s. 240.

¹⁸⁵ İbnül- Esir, C.I, s. 241; K. Brokelman; S.42; İbn-i Kesir; *Sire*, C.I, s. 10; *Mırat-ı Medine*, s. 312.

¹⁸⁶ Hamavî; C.V, s. 85.

denirdi. Tarih kitaplarımızda bu konu için özel bölümler ayrılmıştır.¹⁸⁷

Yahudiler de hakimiyeti kaybettiği için bunları birbirine düşürüyordu. Nadir ve Kurayza kabileleri bu çatışmalarda Evs'in müttefiki oluyor. Kaynuka Kabilesi de Hazreçle beraber oluyordu.¹⁸⁸

Evs ve Hazreç arasındaki yüzyıllar süren savaşların en sonuncusu hicretten 5 yıl önce yapılan Buas savaşıdır.¹⁸⁹ Evs kabilesi, Nadir ve Kurayza Yahudilerinin'de desteğini alarak Hazreç kabilesini mağlub etti.¹⁹⁰ Bununla beraber her iki kabile de savaşlardan usanmışdı, huzur içerisinde yaşamak istiyorlardı. Ensar bir arayış içerisine girmişti. Sanki İslama girmeleri için bir zemin hazırlanıyordu. Böylece İslamın onları tek görüş üzerine ve islama yardım noktasında birleştirme¹⁹¹ zamanı gelmişti.

d.Evs ve Hazreç Kabilelerinin İslama Girişleri

Evs ve Hazreç, savaşlardan usanmakla beraber asıl büyük düşmanları olan Yahudilere karşı da destek bekliyorlardı.

Yahudiler, kitap sahibiydi. Onlar Tevrat'tan bir şeyler öğreniyordu. Evs ve Hazreç ise putperest ve cahil insanlardı. Yahudiler Evs ve Hazreç'e tepeden bakıyor, zaman zaman peygamberin geleceği hakkında bilgi veriyorlardı.¹⁹² Yahudiler, Evs ve Hazreç'i tehdit ediyor, "bu beldede bir peygamber bekleniyor o peygamber gelince sizi Ad ve İrem'in öldürüldüğü gibi öldüreceğiz"¹⁹³ diyorlardı.

Yahudilerin bu davranışları, Evs ve Hazreç'in kafasında bir peygamber fikri uyandırıyor ve Yahudilerin tehditlerinden korkuyorlardı, gelecek peygambere önce kendileri inanıp Yahudilere üstün gelmeyi hayal ediyorlardı.

Nitekim altı kişilik bir Hazreç grubu Hz. peygamberle Mekke'de

¹⁸⁷ Yakubî; Tarih, C.II, s. 37; Ebyarî; C.II, s. 79; Aganî, C.II, s. 164.; İbn-i Esir; C.I, s. 250; Mirat-ı Medine, s. 311.

¹⁸⁸ İbn-i Esir; C.I- s. 250; Agani, C.II, s. 164.

¹⁸⁹ İbn Sad; C.III, s. 604; İbn Esir; C.I, s. 250; Yakubî, Tarih, C.II, s. 37.

¹⁹⁰ Ebyarî; C.II, s. 79; Aganî, C.II, s. 165; Semhudî; Vefa, C.I, s. 152.

¹⁹¹ İbn-i Esir, C.I, s. 251.

¹⁹² İbn-i Hişam; Sire, C.I, s. 234.

¹⁹³ İbn-i Hişam; Sire, C.I, s. 234-236.

görüştü İslamı kabul etti.¹⁹⁴ Aynı zamanda Peygamberin dedesi **Haşim**, Medine'ye ticarete gittiğinde **Neccaroğulları** koluna bağlı **Amr**'ın kızı **Selma**'yı görüb onunla evlenir, ondan Peygamberin dedesi **Abdumuttalib** olur, Haşim, Şam dönüşünde ölünce **Abdumuttalib**'in amcası onu Mekke'ye getirir.¹⁹⁵ **Hazreç** kabilesi peygamberin dayıları olduğu gibi, aynı zamanda dedesinin de soyu oluyordu. Bu şartlar Hazreç ve Evs'in İslamı kabul etmesi için gerekli ortamı oluşturuyordu.

İslam'a giren bu altı kişi, **Ensar**'a "Yahudilerin sizi korkuttuğu peygamber budur, ona ulaşmada gecikmeyin" ¹⁹⁶ diyorlardı.

Bu sayı ikinci yıl 12 oldu; dokuzu Hareçli üçüde Evsliydi.¹⁹⁷ Peygamberle Akabe'de "Birinci Akabe Biati" için görüşen Evs ve Hazreç "Zina etmeme, çocuklarını öldürmeme, peygambere itaat etme" gibi bazı kuralları da kabul ederek döndüler. **Evs** ve **Hazreç** geri dönerken peygamber onlara **Musab b. Umeyri** öğretmen olarak tayin ettiler. **Esad b. Züvare**'nin evinde **Ensar** çalışmalarını yürütmeye devam etti.¹⁹⁸

Ensar, Peygamberimizle ikinci yıl **Akabe** denilen yerde görüşmek üzere sözleşerek ayrılmışlardı. İkinci yıl olduğunda Akabe'de 71 erkek ve 2 kadından oluşan bir grup Peygamberle gece yarısı görüşerek onu Medine'ye davet ettiler.¹⁹⁹ Her türlü fedakarlığı peygambere göstereceklerine yemin eden **Ensar**, ayrılmak ister. Peygamberimiz ise 12 kabileden herbiri için bir başkan seçer. 3 **Evs** ve 9 **Hazreç**'den olmak üzere 12 başkan içerisinde **Esat b. Züvare**'yi genelbaşkan seçer. Medine'deki müslümanların lideri olur.²⁰⁰ Bütün emirler, genelbaşkana gelir, O başkanlara; başkanlarda kabilelere iletirdi.²⁰¹ İlk cuma namazıda genelbaşkan liderliğinde Medine'de kılındı.

Böylece Medine'de kurulan ilk islam Devleti'nin temeli

¹⁹⁴ İbn-i Hişam; Sire, C.II, s. 82 vd.

¹⁹⁵ Taberî, C.II, s. 332-36.

¹⁹⁶ Yakubî, C.II, s. 37. vd.

¹⁹⁷ Hamidullah; İslam Peygamberi, C.I, s. 117.

¹⁹⁸ İbn-i Hişam; Sire, C.II, s. 85 vd.; İbn Seyyidinnas; Uyunu'leser, C.I, Kahire, 1356, s. 161.

¹⁹⁹ İbn-i Hişam; Sire, C.II, s. 86.

²⁰⁰ İbn-i Hişam; Sire, C.II, s. 90.

²⁰¹ Taberî; Tarih, C.II, s.326; İbn-i Hişam; Sire, C.II, s. 92.

atılıyordu.²⁰² Yine peygamber Mekke'de iken, dışarıda yani Medin'de devletini kurmuş oluyordu.

II- Şehrin Demografik Yapısı

Peygamberin ilk hicret yıllarında yaptırdığı nüfus sayımında 1500 müslüman tesbit edilmişti. Şehrin genel nüfusu ise 10.000 civarındaydı. Bu sayının 4.500'ü Yahudi gruplarıydı. Diğer 4.000'e yakın kişi ise putperest ve diğer dinî cemaatlere aitti.²⁰³

Peygamberin vefatına yakın dönemlerde şehrin dinî, siyasi iktisadi ve askeri bir boyut kazanmasından²⁰⁴ dolayı cazibe merkezi haline gelmiş ve nüfusu 30.000 rakamına ulaşmıştı. Hz. Ali'nin (H.40) hilafeti döneminde ise nüfus 100.000 gibi²⁰⁵ o gün için çok büyük rakamlara ulaşmıştı.

Medine'de nüfusun bir anda yükselmesinin sebebine baktığımızda; şehir İslam öncesi büyük ve eski bir köyü andırıyordu. Hicretten sonra "**Başkente**" dönüşüyor ve aynı zamanda "**Peygamber Şehri**" oluyordu. Peygamberin sağlığında onun yanında olmak isteyen müslümanlar da vardı. Bu sebepler, hicret sonrası göçü hızlandırdı. Peygamberin vefatına kadar geçen on yılda şehrin nüfusu, üç kat yükselmişti. H. 40. yılda ise şehir nüfusu, on katına varmıştı. Hülafa-i Raşidin döneminde göçlerin hızının devam edişinin sebebi ise ilk neslin Medine'de yaşaması, sünnetin ve hadisin anavatanı olmasıdır. Hz. Ali döneminde şehirde bazı karışıklıkların olması, Hz. Ali'nin başkenti Kufe'ye taşıması nüfusda düşüşe sebep olmuştur. Ancak Emeviler döneminde, Emevi siyaseti, şehiri siyasetten uzaklaştırıp dinî, ilmî ve huzur merkezi haline getirmektir. Aynı zamanda halkın lüks, refah ve eğlence içerisinde yaşamalarını gerçekleştirip hilafet isteğinden halkın uzaklaşmasını başardılar. Bu nedenle de Emeviler döneminde Medine'nin nüfusu yükselmiştir.

202 Hayrettin Karaman; **Mukayeseli İslam Hukuku**, C.I, İstanbul, 1978, s. 44.

203 Hamidullah; **İslam Peygamberi**, C.II, s. 136.

204 Schavf; **Fethü-l -Muğis**, C.III, Beyrut, 1983, s. 122.

205 Abdulhalık Bakır; **H. Ali Dönemi**, Ankara, 1991, s. 205.



D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M MEDİNE'NİN İDARİ YAPISI

I. Medine'deki ilk idari uygulamalara Geçiş

1. Şehir Halkını Kardeş Kılma Harekatı (Muahat)

Peygamberin, hicretinden sonra Medine ilk anda şehir devleti görünümünde oldu. Sonra genişleyen ilk islam devletinin başkenti oldu. Bu nedenle, Medine'deki idari yapının genelde islam toplumunun ve devletinin idari yapısından ayrılması, ve yine şehrin kendine has kurumlarının; görev taksimatının ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Peygamber Efendimiz, Medine'ye geldiğinde idari yapıyı oluşturmada önce bu yapının hazırlık aşamasını gerçekleştirdi; toplumun idaresindeki alt yapıyı oluşturmak için bazı yenilikleri uygulama alanına koymuştur.

2- Evs ve Hazreç Kabilesinin Kardeşlik Anlayışı

Medinede yaşayan Evs ve Hazreç kabilelerinden oluşan Ensarın güzel özellikleri, cömertlikleri ve misafirperverlikleri tarihin derinliklerine kadar uzanır. Arap şiirlerinden öğrendiğimize göre; onlar, Kaylenin çocuklarıdır, aralarında yaşayan bir kimse onlarda kusur bulamaz Ensar kahraman, cömert ve bağışlamaktan zevk duyardı. ¹

Tarih kitaplarımız, **Yemen Tubbası** (Tübbâ Yemen'deki yöneticilerin ismi) **Ebi Kerb'in**, Medine baskınında, Evs ve Hacreç kabilelerinin **Ebi Kerb**'le gündüz savaşıp gece onlara yemek gönderecek kadar cömert olduklarını yazar. ² Ebi Kerb, "Böyle asil ve cömert bir kavim görmedim" ³ demiştir.

Ensar, bu cömertliğini İslamdan sonra Peygambere ve müslümanlara da yaptı. Peygambere bütün mallarını teklif eden Ensar, Muhacirleri kendilerine tercih ettiler. Hatta bazı rivayetlerde; Ensar'dan birisinin, Abdurrahman b. Avf'a hanımlarından birini boşayıp vermeyi teklif ettiği ama, Peygamber,

¹ İbn Hişam; Sire, C. I, s. 233

² İbn İshak; Sire, C. I, s. 29

³ İkdü'l Ferid; C. III, s. 334-5

buna izin vermediği anlatılır. Peygamber, Ensarın evinde ve aralarında yaşadı. Onlardan her türlü fedakarlığı gördü. 4

Medine'ye göçeden Muhacirler ise, mallarını paralarını tarlalarını ve işyerlerini hatta aile ve çocuklarını da Mekke'de bırakarak, Medine'ye gelmişlerdi. Muhacirler, perişan bir haldeydiler.

Peygamber, cömert Ensarla, perişan Muhaciri kardeş yaparak meseleye çözüm getirdi. Peygamber, Muhciri Ensara yük oluyoruz psikolojisinden uzaklaştırıcı bir uygulamayı, gerçekleştirdi.5

Peygamber Efendimiz, kardeşlik ilanını yaklaşık hicretten 5 ay sonra, 6 Enes b. Malik'in evinde gerçekleştirdi. Her Muhacirle bir ensarı ikişer ikişer kardeş yaptı. 7

Muhacirlerle, Ensar'dan kaç kişinin kardeş yapıldığı hakkında rivayetler farklıdır. Muhacir ve Ensar'dan toplam 44 ile 112 kişi arasında değişik rakamlar ve isimler verilmektedir. 8

Ensar, Muhacire bahçelerini ve tarlaların vermek ister. Onlar, Medine'de genellikle hurma bahçeleriyle uğraşıyorlardı. Paygamberimiz ise, Muhaciri hurma bahçesiyle uğraştırmak istemiyordu. Muhacir, ziraatı bilmediği gibi.9 Peygamber, onları cihad için hazır kuvvet olarak tutmak istiyordu. Ziraata dalıp islami yaymayı terkedebileceklerinden Peygamber muhacirin bu işle uğraşmasını tasvib etmedi. Onlara hurmadan pay verilmesini söylemişti. İslamı öğrenme tebliğ etme gerekirse hazır kuvvet olarak cihad etmek üzere elde tutulmalarını arzuluyordu. Bu nedenle onları ortak etmeyerine hisse almaları biçiminde bir yardımlaşma usulüne tabi tuttu.

Peygamberin muahat hareketi, kardeşler arasında hukuki sonuçlar doğurdu. Kardeşlikle sınırlı kalmadı. İrsi yakınlıkları

4 Alusi; *Buluğ ül-Ereb*, C. I, s. 190; İbn Seyyidünnas; *Uyun'ı Eser*, C. I, s. 200 ; İbn Kesir; *Sıre*, C. II, s. 328 ; Belazuri, *Ensab*, C. I, s. 290

5 Ekrem Ziya Umeri; *Medine Toplumu*, (Cev; Nurettin Yıldız), İstanbul, 1988, s. 59

6 İbn Abdülber; *El-İstiab*, C. I, Kahire, (tarihsiz), s. 42

7 İbn Sad; *Tabakat*, C. I, s. 238 ; İbn Kayyım; *Zadü'l-Mead*, C. II, s. 79; Seyyidün Nas; *Uyunül-Eser*, C. I, s. 200; İbn Hişam; C. II, s. 146; İbn Kesir; *Sıre*, C. I, s. 412; Ahmed Şelebi; *el-Muctemaül-İslami*, Mısır, 1938, s. 58

8 Kardeş kılınaların isim ve sayıları hakkında birçok esere bakmak mümkündür; (Bkz. İbn. Hişam; C. II, s. 146; İbn Kesir, C. I, s. 414 ; İbn sad; *Tabakat*, C. III, s. 23-600 Belazuri *Ensab*, C. I, s. 270; İbn Seyyid; *Uyun C. I*, s. 201 ; *Zadül-Mead*, C. II, s. 79

9 Buhari; C. V, s. 39

olmayan Ensar ve Muhacir birbirine mirasçı oldular. ¹⁰

3- Ensar ve Muhacir Arasındaki Veraset

Müslümanlar ekonomik yönden güçlenip, "Allah'ın kitabına göre, akrabalar Mirasa daha yakındır." ¹¹Mealindeki ayetler gelince Ensarla muhacir arasında varis (kardeş yapılanların birbirine mirasçı olması) olma hükmü kaldırıldı. Bu ayetler tevarüsü neshetmiştir. Artık, mirasçı olmak akrabalık temeline dayanmıştır. Kardeş kılınanlar arasında geçerli değildir. ¹²

Tavarüsün kaldırılması ve bu konudaki ayetin inmesi; H. 3. Yılında(M.S.625) Şevval ayında yapılan Uhud savaşından sonra olduğu, ¹³ kaydedilmektedir.

Peygamber Efendimiz, müahat hareketiyle toplumun sosyal ve ekonomik problemlerine çözüm getirmeye çalışmıştır. Bundan sonra. Hz. Peygamberin yaptığı dini hukuki idari, iktisadi, askeri ve sosyal uygulamalar ileriki yıllarda tekamüle kavuşmuş olacak. İslam dini ve İslam devletinin temellerin teşkil etmiş olacaktır.

II- Medine Sözleşmesi (Anayasa)

Hz. Peygamber, Medine'ye geldikten sonra hazırlanan bu vesikaya "Anayasa, sözleşme, Antlaşma, Birlikte Yaşama Projesi gibi bazı isimler verilmiştir. Aslında vesika, bu isimlerin tümünün muhtevasını içerisine almaktadır. Çünkü değişik, din, ırk ve grubların varlığını kabul etmiş, onların haklarını tanımış onların beraber yaşamaları için bir sözleşme ortaya koymuştur. Vesika, sosyologların ortaya koyduğu "İçtimai Mukavele" idealinin ilk örneği olma şansına sahiptir.

1- Sözleşmenin Yazılışı

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde düzenli bir teşkilat yoktu; Medine'de kanun ve devletde yoktu. Kabileler arasındaki geleneğe dayalı yazılı olmayan bazı kurallar, onların uydukları kanunları

¹⁰ Belazuri; Ensab, C. I, 270 ; Zadül-Mead, C. II, s.879 İbn Seyyid; Uyun, C. I, s. 200

¹¹ Enfal; 75 ; Nisa; 32

¹² İbn Cevzi; Zadül-Mead, C. II, s. 79; Müslim, Sahih, IV, 196; Belazuri; Ensab, C. I, s. 270; Taberi; Tefsir, C. V, s. 53

¹³ C. Suyuti; Lubabün Nukul fi. Esbabın Nuzul, Kahire, 1955 s. 260

meydana getiriyordu.

Hız Peygamber, Medine'ye geldikten sonra Mekke müşrikleri, müslümanları koruyan Medinelileri tehdit ettikleri gibi Yahudileri de tehdit etmeye başladılar.¹⁴ Bu olaylar Medine'deki müslüman, müşrik ve yahudilerin bir araya gelmesini zorlar. Bir saldırı halinde Medine'nin kendini savunacak ordusu, devleti, lideri ve uyacakları kuralları yoktu.

Peygamber Efendimiz, Müslim ve Gayrimüslimlere danıştı.¹⁵ Sonra, Enes'in evinde toplanarak ¹⁶ Vesikanın maddeleri resmen bir kağıda yazıldı.¹⁷ Vesikanın bütün grublar ve özellikle Yahudiler tarafından benimsenmesi, onların antlaşmaya bizzat katıldıklarının ispatıdır.

Vesikanın yazıldığı tarih üzerinde tartışma vardır. Vesikanın değişik tarihlerde yazıldığına iddia edilmesi, vesikanın değişik parçalardan meydana geldiğini göstermektedir,¹⁸ deniyor. Ancak tarihçiler iki ayrı vesikaya birleştirerek bize kadar ulaştırmışlardır.¹⁹ Bu vesikanın Yahudilerle ilgili bölümü Bedir'den önce; Muhacir ve Ensarın haklarını beliryen bölümün ise Bedir'den sonra yazıldığı da²⁰ rivayet edilmektedir.

Yine Vesikanın tam metninin hadis kitaplarında bulunmadığı iddia edilmektedir. Vesika'nın ravilerinde mevcut olmadığını söylenmektedir. Ancak, maddeler hadis kitapların değişik yerlerinde zaman zaman rivayet edilmiştir. ²¹Uslub aynıdır. Cümleler kısadır. ve peygamber döneminin kullanılan kelime ve deyimleridir.²² Bu nedenle vesikanın uydurulmuş olduğu söylenemez.

¹⁴ Ebi Davud; Sünen, C. II, s. 140

¹⁵ Muhammed Hamidullah; İslam Peygamberi, C.I, s. 140 ; *İslam Anayasası Huku*

¹⁶ İbn Kesir; el-Bidaye ve Nihaye, C. II, s. 140; İbn Sad; Tabakat, C. I, s. ^{ku, s. 73} 238; İbn Kesir; Sire, C. I, s. 411

¹⁷ Hamidullah; İslam Peygamberi, C. I, s. 140

¹⁸ E. Z. Umeri; a.g.e, s. 80-90

¹⁹ Umeri; a.g.e, s. 81

²⁰ Umeri; a.g.e, s. 81

²¹ Umeri; a.g.e, s. 81

²² Münir Muhammed Gadban, İslamda Siyasi Antlaşma, (Çev: Asım Konar), İstanbul, 1993, s. 127



2- Sözleşmenin Metni*

Besmele

1- Bu kitap (Yazı) Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve müslümanlar ve bunlara tabi olanlarla yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihad edenler için (olmak üzere) tanzim edilmiştir.

2- İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (camia) teşkil ederler.

3- Kureyş'den olan Muhacirler, kendi aralarında adet olduğu ve çhile kan diyetlerin ödemeye iştirak ederler. ve onların harp esirlerinin fidye-ı necatını müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet ümdelerine göre ödemeye iştirak edeceklerdir.

4- **Benu Avflar** kendi aralarında adet olduğu ve çhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye iştirak edeceklerdir. ve (müslümanların teşkil ettiği) her zumre (taife) harp esirlerinin fidyei necatını müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet ümdelerine göre tediyeeye iştirak edeceklerdir.

5- **Benu Harisler** kendi aralarında adet olduğu ve çhile evvelki şekiller altında kan diyetlerine ödemeye ve her bir zumre, harp esirlerinin fidyei necatını müminler arasında iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet ümdelerine göre tediyeeye iştirak edeceklerdir.

6- **Ben Saide'ler** kendi aralarında adet olduğu ve çhile evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zumre, harp esirlerinin fidyei necatını müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet ümdelaine göre tediyeeye iştirak edeceklerdir.

7- **Benu Cuşem'ler**, kendi aralarında adet olduğunu ve çhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zumre, harp esirlerinin kurtuluş fidyelerini müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara adalet ümdelerine göre tediyeeye iştirak edeceklerdir.

* Metnin tercümesi; Salih Tuğ'a aittir. (Bkz. M. Hamidullah; **İslam Peygamberi**, C.I, İstanbul, 1991, s. 206-210; Salih Tuğ; **İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, İstanbul, 1969, s. 35-40. Aynı metni Arapça'sından bende tircüme edip, Salih Tuğ'un tercümesiyle karşılaştırdım ve aynı sonuca umı belirtmek isterim.

8- **Benu'n-Neccarlar**, kendi aralarında adet olduğunu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necatını müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara adalet ümdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

9- **Benu Amr ibn Avflar** kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerin ödemeye ve her bir zümre harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara adalet ümdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

10- **Benün Nebitler** kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerin ödemey ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyeyi necatını müminler arasındaki iyi ve makul bilenen esaslara adalet ümdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

11- **Benü-Evsler**, kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara, ve adalet ümdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

12- **Müminler** kendi aralarında ağır mali mesuliyetler altında bulunana hiç kimseyi (bu halde) bırakmayacaklar, fidyei necat veya kan diyeti gibi borçlarını iyi ve makul bilinen esaslara göre vereceklerdir.

12/ B- Hiçbir mümin, diğer müminin mevlasına (kendisi ile akdi kardeşlik rabıtası kurulmuş kimse) mûmâna'at edemez. (Diğer bir okunuşa göre; Hiçbir mümin diğer bir müminin mevlası ile onun aleyhine olmak üzere bir anlaşma yapamayacaktır.)

13- Takva sahibi müminler, kendi aralarında mütecevize ve haksız bir fiil ikamı tasarlayan yahut bir cürüm yahut bir hakka tecavüz ve yahut da müminler arasında bir karışıklık çıkarma kasdını taşıyan kimseye karşı olacaklar ve bu kimse onlardan birinin evladı bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

14- Hiçbir zaman mümin bir kafır için, bir mümini öldüremez ve bir mümin aleyhine kafire yardım edemez.

15- Allah'ın zimmeti (himaye ve teminatı) bir tekdir (müminlerin en ehemmiyetsizlerinden birinin tanıdığı himaye) onların hepsi için hüküm ifade eder. Zira müminler diğer

insanlardan ayrı olarak birbirinin mevlası (kardeşi) durumundadırlar.

16- Yahudilerden bize tabi olanlar, zulme uğramaksızın ve onlara muarız olanlarla yardımlaşmaksızın yardım ve muzaharetimize hak kazanacaklardır.

17- Sulh, müminler arasında bir tekdir, Hiçbir mümin Allah yolunda girişilen bir harbde, diğer müminleri hariç tutarak, bir sulh antlaşması akdedemez bu sulh, ancak onlar (müminler) arasında umumiyet ve **adelet esasları** üzere yapılacaktır.

18- Bizimle beraber harbe iştirak eden bütün (askeri) birlikler, birbirleriyle münavebe edeceklerdir.

19- Müminler, birbirlerinin Allah yolunda (uğrunda) akan kanlarının intikamını alacaklardır.

20- Takva sahibi mü'minler, en iyi ve endoğru yol üzerinde bulunurlar.

20/b- Hiçbir müşrik, bir Kurişlinin mal ve canını himayesi altına alamaz. ve hiçbir mümine bu husuta engel olamaz(yani Kureyşli'ye hucum etmesine mani olamaz.)

21- Herhangi bir kimsenin, bir müminin ölümüne sebep olduğuna kati delillerle sabit olur da maktulun velis (hakkını müdafaa eden) rıza göstermezse, kısas hükümlerine tabi olur; bu halde bütün müminler ona karşı olurlar. Ancak bunlara sadece (bu kaidenin) tatbiki için hareket etmek helal (doğru) olur.

22- Bu sahife (yazı)nın muhteviyatını kabul eden Allah'a ve Ahiret Gününe inanan bir müminin bir katile yardım etmesi ve ona sığınacak bir yer temin etmesi helal (doğru) değildir ona yardım eden veya sığınacak bir yer gösteren kıyamet günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ki o zaman artık kendisinden ne bir para tediyesi ve ne de bir taviz alınacaktır.

23- Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürecektir.

24- Yahudiler müminler gibi muharebeye devam ettiği müddetçe (kendi harp) masrafların karşılamak mecburiyetindedirler.

25- **Benu Avf** Yahudileri müminlerle birlikte [İbni Hişam'da bu, maa" (= ile) olarak Ebu Ubeyd'de ise "Min"(=den) olarak zikredilir] bir ümmet (cami'a) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek

mevlaları ve gerekse bizzat kendileri dahildirler.

25/ B- Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikab eder veya bir cürüm ika eder o sadece kendisine ve aile efradına zarar (vermiş)olacaktır.

26- **Ben'ün Neccar** Yahudileri de Benu Avf Yahudileri gibi aynı (haklara sahip olacaklardır)

27- **Benu'l Haris** yahudileri de Benu Avf yahudiler gibi (aynı haklara sahip olacaklardır.)

28- **Benu Saide** Yahudileri de Benu Avf Yahudileri gibi (aynı haklara sahip olacaklardır)

29- **Benu Cuşem** Yahudileri de Benu Avf yahudileri gibi aynı (haklara sahip olacaklardır)

30- **Benu'l Evs** Yahudileri de Benu Avf Yahudileri gbi aynı (haklara sahip olacaktır)

31- **Benu Sa'lebe** Yahudileri de Benu Avf Yahudileri gibi aynı (haklara sahip olacaklardır. Yalnız kimki haksız bir fiil irtikab eder veya bir cürüm ika eder, o sadece kendini ve alie efradını zarar dide etmiş olacaktır.)

32- **Cefne** (ailesi) sa'lebenin bir kolu (batın) dur; bu bakımdan Sa'lebeler gibi mülhaza olunacaktır.

33- **Benu's Şuteybe** de Benu Avf yahudileri gibi aynı (haklara sahip olacaklardır) Kaideler muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareket olmayacaktır.

34- **Sa'lebe'nin** mevlaları, bizzat sa'lebeler gibi mülhaza olacaklardır.

35- Yahudilere sığınmış olan kimseler (Bitanet) bizzat Yahudiler gibi mülhaza olunacaktır.

36- Bunlar (Yahudiler)'dan hiçbir kimse (müslümanlarla birlikte bir akseri sefere) Muhammed'in müsaadesi olmadan çıkmayacaktır.

36/B- Bir yaralamanın intikamını almak yasak edilemeyecektir. Muhakkak ki bir kimse bir adam öldürecek olursa neticede kendini ve aile efradını mesuliyet altına sokar; aksi halde haksızlık olacaktır. (yani bir kaideye riayet etmeyen bir kimse haksız vaziyette olacaktır) Allah bu yazıya en iyi rivayet edenlerle beraberdir.

37- (bir harb vukumunda) Yahudilerin masrafları kendi üzerine ve müslümanların masrafları kendi üzerinedir. Muhakkak

ki bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler harp açanlara karşı onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Onlar arasında hayı hahlık ve iyi davranış bulunacaktır. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareketler olmayacaktır.

37/ B- Hiçbir kimse müttefikine karşı bir cürüm ika edemez; Muhakkak ki zulmedilene yardım edilecektir.

38- Yahudiler Müslümanlarla birlikte, beraberce harb ettikleri müddetçe masrafda bulunacaklardır.

39- Bu sahifenin(yazının) gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi dahil, (cevf), haram (mukaddes) bir yerdir.

40- Himaye altındaki kimse (cari) bizzat himaye eden kimse gibidir, ne zulmedilir ve ne de kendisi **cürüm ika edecektir.**

41- Himaye verme hakkına sahip kimsenin izni müstesn, bir himaye hakkı verilemez.

42- Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vak'alarının Allah'a ve Resulullah Muhammed'e götürülmeleri gerekmektedir. Allah bu sahifeye en iyi riayet edenlerle beraberdir.

43- Ne Kureyşliler ne de onlara yardım edecek olanlar, himaye altına alınmayacaklardır.

44- Onlar Müslümanlar ve Yahudiler arasında Yesrib'e hucum edecek kimselere karşı yardımlaşma yapılacaktır.

45- Şeyet onlar (Yahudiler), Müslümanlar tarafından bir sulh akdetmeye veya bir sulh akdine iştiraka davet olunurlarsa bunu doğrudan doğruya akdedecekler veya ona iştirak edeceklerdir. Şayet onlar (Yahudiler), Müslümanlara aynı şeyleri teklif edecek olursa Yahudileri de Benu Avf Yahudileri gibi aynı haklara sahip olacaklardır.Din mevzuunda girişilecek harb vakaları müstesnadır.

45/B- Herbir zumre, kendilerine ait muntıkadan gerek müdafaa ve gerekse sair ihtiyaçları hususunda mesuldur.

46- Bu sahifede gösterilen kimseler için ihdas edilen şartlar, aynı şekilde Evs Yahudilerine, yani onların mevlalarına ve bizzat kendi şahıslarına, bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler tarafından sıkı ve tam bir muhazakarlık ile tatbik olunur. (kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bazılarına aykırı hareket olmayacaktır. ve haksız şekilde kazanç temin edenler sadece kendi nefsine zarar vermiş olurlar Allah bu sahifede (yazıda gösterilen) maddelere en doğru ve mukemmel riayet edenlerle beraberdir.

47- Bu kitap (yazı) bir haksız fiil ika eden veya cürüm işleyen (ile ceza) arasına engel olarak giremez. Kim ki bir harbe çıkar emniyette olur veya kim ki Medine de kalırsa yine emniyet içerisindedir. Haksız bir fiil ve cürüm ika halleri müstesnadır. Allah ve Resulullah Muhammed himayelerini, (bu saifeyi tam bir sadakat ve dikkat içinde muhafaza eden kimseler üzerinde tutacaklardır²³.

3- Sözleşmenin Tahlili

Vesika, Kureyşli ve Yesribli mümin, müslüman ve onlarla beraber olan herkesi kapsamına alıyor. Değişik din ve ırklardan yeni ve farklı bir ümmet meydana getiriyor. Hatta onların safında savaşanları da bu toplum içerisine dahil ediliyor. Böylece sadece bir inanca bağlı insanlar dan oluşmuş bir ümmet anlayışı yerine bir çok inanç ve ırktan meydana gelen bir ümmet anlayışı ortaya koyuyor. (Madde-1) vebu ümmet bütün dünya toplumları karşısında apayrı bir varlık ve toplum kabul edili'yordu. (Madde-2)

Müslüman kabileler ve fertler arasında sosyal sigorta sistemi geliyordu (Madde-12) Kabileler yoksul olan kişilerin kan diyetlerini bu medde nedeniyle ortak ödeyeceklerdir. Böylece fakir kişiler korunmuş olacaktı (Madde-16-17.18).de Yahudi; Mümin ve Medine'de olupta müslümanlara katılanların hiç birisi diğeri aleyhinde bir iş yapamayacak, zulmetmeyecekler ve birbirlerine yardım etmek zorunda olacaklar. Aksine, kureyşlilere yardım edilmeyecekti

(Madde-23) e göre , tek otorite Allah ve Resülü olacaktır. son söz ve kararı peygamber verecektir. Otorite hakkının yahudilere verilmediğini; insiyatifin son din, son peygamber ve kitapta olduğu prensibi kabul ediliyordu. Bu anlayış her dinin ve her devletin vazgeçmeyeceği hakimiyet ve hükümdarlık haklarının sözleşmeye bir yansıma şeklidir. Eman hakkını (Madde 15) müminleri tanıyor. Ancak müminin yine bir mümini dost edinmesini tavsiye ediyor.

²³ Medine vesikasının orijinali için (Bkz; İbn Hişam; Siretün Nebeviye, II ,Beyrut , 1993, 5. 143;. ; İbn kesir, Sire, C, I, 5410 - 11; Hamidullah; Vesika, 5,59-60 Cemheretü'l- Resail, C.I, 5,34; Maal- Mustafa ,5,213-16; Sühey'l Zekkar; Tarihü'l- Arabü'l- İslam ve Min Makabli'l- İslam ve Hatta 'l- Karne's-Sabi Li'l-Hiere, Dımeşk, 1991,5,39; Salih Tuğ ; İslam Ülkelerinde Anayasa hareketleri, 5.31)

(Madde 17) Harb ve barış ilan etme hakkını fertlere tanıtmıyor. Bu hakkı peygambere tanıyor peygamber savaş ilan edince, müminlere ve müttefiklerine ancak nöbetleşerek savaşmak düşer. (Madde-18)

Kureyş'in, Ticaretini zayıflatmak isteyen peygamberimiz , Medineli müşriklerin bile Kureyşlilere yardım edemeyeceklerini ve Kureyşe vurulacak darbenin önüne geçemeyeceklerini belirtiyordu (Madde-20) Yine müminlerinin siyasetinin, aldatma arkadan vurma olmayacağı ortaya konuyor. (Medde-16)

(Madde 25-35) Bu maddeler yahudileri ; Evs ve Hazreç kabilelerine nisbet ederek metnin kapsamına alıyor onları müminlerle beraber kabul etmekle birlikte kendi dinlerinde de serbest bırakıyor.

Ancak, yahudilere tanınan hürriyet, suçluyu cezadan kurtaramaz.

(Madde-36) daMedine bölgesinde harem sınırları belirleniyor. halkın yaşayacağı vatan sınırları çiziliyor ve bir vatan anlayışı ortaya çıkıyor.

(Madde-45) de anlaşma, diğer müslüman kabilelerle Yahudilerin müttefikleri olan kabileleri kapsıyordu.

Savaş masrafları (Madde-24-37-38) müslüman ve yahüdi cemaatleri tarafından karşılanacaktır. Yabancı esirlerin kurtarılması için fidye verme ve kan diyeti verme usülü eski adetlere göre devam ettirilecektir. (Madde31-40)

Bu vesika yalnızca ilk İslam Anayasası değil, dünyada ilk yazılı anayasadır. Aristo,Konfiçyus, Kautilyanın çalışmaları hükümdarlar tarafından konulmuş anayasa değil, bunlar sadece eğitim yapanlar için bir malzemedir. Aristo'nun "Atina anayasası" bu site devletinin bir tasviridir.²⁴

Medine vesikasının, yazıya döküldüğü dönemde, dünyada bütün kurallar şifahi idi; bu Anayasa o dönem için bir inkılaptı Yine insanların birbirini boğazladığı; etnik arındırmaların ve soykırımların olduğu bir dönemde değişik ırk ve dinlere mensub insanlar için "Birlikte yaşamın Projesi " sunulmuştu.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Bugünkü "İnsan Hakları Evrensel Beyannemesi" ne imza atmış, kadın çocuk demeden

²⁴ (Hamidullah; İslam Peygamberi, CI,5.140.

insanları katleden şu hür dünyaya Medine vesikasının önerilmesi zorunludur, şu dünyaya birlikte yaşamının kuralını öğretmek gerekmektedir.

III- Nüfus Sayımının Yapılması ve Nüfus Oranı

Peygamber efendimiz, Medine'de İslam Devletinin kurulduğu sırada; kardeş kılma hareketını gerçekleştirir ve hicretin ilk yılında nüfus sayımı²⁵ yapılmasını emreder.

İslama girenlerin sayımı yapılır ve sonuç, 1500 kişidir Müslümanların dışında, müşrik araplar, Yahudiler araplar, Yahudiler vardı. Hicretin ilk yılında yaklaşık onbin kişilik bir toplum, Medinede yaşıyordu

Bu nüfus sayımı ilk olarak resmi, kanuni ve düzenli bir şekilde devlet tarafından bir uygulama olduğu söylenir Yüz yılda böyle bir uygulamayı önemli saymak gerekir. Çünkü o dönemde devletler insanları saymadan tahmini olarak hesaplandığı; bu hesaplara göre idari ve iktisadi uygulamalar getirdiği zikredilmektedir. Bazı araştırmalarda tahmini olarak yapılan bu hesaplamaların resmi bir nüfus tahriri olmadığı kanaatleride yaygındı. Zira bu konunun o dönemde çağdaş devlet olan Roma, Bizans, Pers, Çin ve Türk Devletlerinde nüfus tahrirleri yapıp yapılmadığı? Uygulamanın nasıl olduğu? gibi soruların ayrıca incelemeye tabi tutulması gerektiği kanısını belirtmek lazımdır. Bu konu islam araştırmacılarının halletmesi gereken ilmi bir mesele olarak önlerinde durduğu görüşünü ifade etmek gerekmektedir.

IV- Hz. Muhammed'in Ortaya Koyduğu İdari Taksimat ve Tayin Ettiği Ehl-Örf ve Ehl-i İlim Mensubları

1- Peygamberin Medine'ye Vali ve Kadı Tayini

Peygamberler, Medine'de İslam Devletini kuruf toplumunu olmuştur, Medine sınırları içerisinde idari işlerin tümünü kendisi yürütmüştür. Peygaberler sağlığında, Medine dışında fethedilen şehirlere valiler tayin etti. Ama Medine'ye ne vali ne de bağımsız

²⁵ Muhammed Hamidullah; *Mecmuatül-Vesaiküssiyyasiyye li ahdin Nebeviyye ve'l-Hilafetir-Raşıde* Beyrut, 1985, Vesika No; 1/b; Müslim (Nevevi Şerhi) C. II, s, 18

bir kadı tayin etmiştir.²⁶ Medine'deki emir, vezir, kumandanlık görevlerinde kendisi yerine getirmiştir.²⁷

Ancak, Peygamber şehrin nüfusu çoğaldığında zaman zaman etrafındaki ehil kişilere kadılık görevi veriyordu.

Medine'de dört kadı vardı. Bunlar Ömer, Ali, Zeyd b. Sabit ve Ebu Musa'l-Eşaridir.²⁸ Bu isimlere bazı yazarlarımız İbn-i Mesud ve Ubey b. Kabı da ekler.²⁹ O dönemde hakimlere müftü kelimesinin kullanıldığı söylenir.³⁰ Bu nedenle bu kişileri, Medine kadılara dendiği gibi Medine müftüleri de denmektedir. Peygamber, sadece savaş veya hac için Medine'den ayrılırken oray vekaleten vali tayin ederdi.³¹ Ve yine, Müslüman olan taşra valilerini de yerinde bırakır, görevinden almazdı.³²

2- Hz. Peygamberin Tayin Ettiği Diğer Görevliler

Peygamber, her ne kadar Medine'de bütün kadı ve valilik işlerini kendisi yaptı ise de bazı işlerde geçici veya devamlı görevlendirmeler yaptı.

a- Arifler; Kabilesinin işleriyle ilgilenen kişilerdir. Bunlar, kabileler hakkında bilgileri ve kabilelerinin problemlerini yöneticilere bildirirler.³³ Peygamberimiz, Havazin kabilelerinden bir iş için gelenlere, "Durumunuzu arifleriniz bize haber versin, siz geri dönünüz" diyordu.³⁴ Bu hadis peygamber döneminde ariflerin varlığını göstermektedir. Peygamber, Cendüb Müslüman olunca kavmine arif yapılmıştır.³⁵

²⁶ Sehavi; C. I, s. 48; Şemseddin Serahsi; Mabsut, XVIII, Mısır, 1324, s. 86

²⁷ Corci Zeydan, C. I, s. 223

²⁸ Terablusi; Müinü'l-Hükkam, Mısır, 1310, s. 8; İbn Ferhun; Tabrisatül-Hukkam, C. I; Kahire 1320, s.9 ; Vaki, Ahbarül Kudat, C.I, Kahire, 1947 s. 104; İbn. Kayyim ; el-İlam, C.I, Mısır, s. 13; Makrizi;Imta, s. 900; Suyutı; Tarih, s. 204

²⁹ Kettani; Teratib C. I, s. 258

³⁰ Serahsi; a.g.e. C. XVI, s. 109 (İslam ansiklopedisi Kadı maddesi)

³¹ (Bkz; Peygamberin Medine'de vekaleten tayin ettiği valiler Hüseyin Algül; Asr-ı Saadette İdari Hayat (Editor; Vecdi Akyuz; Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam), C. II, İstanbul 1994 s. 166

³² Hamidullah; İslam peygamberi, C. I, s. 462.

³³ İbn Esir; En Nihaye fi Garibi'l-Hadis, C.III, Kahire 1383 s. 218

³⁴ Kettani; a.g.e C. I, s. 307

³⁵ İbn Hacer;el-Isabe, C. I, s. 251

b- Amiller

Amil kelimesi, devlet tarafından görevlendirilen bütün memurlar için kullanılmıştır. Amil, sözü vali, emir,yönetici anlamına gelmektedir.³⁶ Kuran-ı Kerimde zekat memurları³⁷ için kullanılmıştır. Peygamber Efendimiz, ehil ve şartları uygun olan birçok kişiyi zekat toplamak için görevlendirmiştir.

Ayrıca zekat toplamakla görevli, **Arif musaddık Sai, Hazin, Emin, Cabi, Asir**, gibi isimlerin peygamber döneminde var olduğunu kaynaklarımız yazmaktadır.³⁸

c- Sahibül-Ases-Şurta ve Haris

Peygamber Efendimiz bir gün korunmayı hisseder, korkar; o sırada ³⁹Sad b. ebi Vakkas gelir Peygamber onu koruması ve beklemesi için görevlendirir. Son zamanlarda emniyeti sağlayanlara **Şurta** ismi verilir. ⁴⁰

Resulullah'ın Evs b. Sabit, Evs b. Arafe, Rafi b. Hudeyc ve Büdeyl b. Verkayı Medine'de bekçi olarak görevlendirdiğini görüyoruz.⁴¹

d-Ölçüm Memurları

Peygamber döneminde ölçüm mallarını tesbit eden tahılları ölçen görevliler vardı.⁴² Huneyn vadisinde **Bilal Habeşi** ve diğer tartıcılara, Müellefe-i Kulub'a dağıtmak için gümüş tarttırılmıştır.⁴³ Bazı kişilerin bu iş için görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

e- Katipler

Resulullah, her konuda yazışmalar ve kayıtların yapımı için katipler kullanmıştır. Resulullah katiplerine her türlü yazışmalarda besmele başlık, tarih ve katiblerin isimlerini yazdırmıştır.⁴⁴

³⁶ Suphi Salih; **İslam Mezhepleri ve Muesseseleri** (Çev; İbrahim Sarmış), İstanbul, 1981 s. 236

³⁷ Tevbe ; 60

³⁸ Celal Yeniçeri; **Asr-ı Saadette Devlet Bütçesi**, C. II, s. 298

³⁹ Müslim; **Sahih, Fedailü's-Sahabe**, s. 40

⁴⁰ Markizî; **Hitat**, C. II, s. 223

⁴¹ İbn Hacer; **el-İsabe**, C. I, s. 134; Mevlana Şibli, **Asr-ı Saadet Büyük İslam Tarihi** Çev; Ömer Rıza Doğrul C. I, İstanbul, 1977, s. 454

⁴² Keltani a.g.e, C. II, s. 53

⁴³ Makriz; **Imta** C. II, s. 3

⁴⁴ Suyutî; **Eş-Şimarih fi İlmit-Tarih** (Hint Baskısı) tarihsiz s. 50; İbn

f- Mühür Görevlisi : Peygamberin mühür görevlisi onun mührünü saklar, lazım olduğunda çıkarır Peygambere verir. Resulullah'ın mührünü koruyub taşıyan görevlisinin Muaykib b. Fatma olduğunu⁴⁶ kaynaklar yazmaktadır. Yine Resulullah'ın mührünü, Hanzala b. Rabi b Murakka b. Sayfının yanına bıraktığı⁴⁷ da söylenir.

g- Peygamberin Medine Muhtesibleri

Peygamber, Abdullah b.⁴⁸ Said, Ömer b. Hattab,⁴⁹ Semra b. Nukeyki Medine muhtesibi olarak görevlendirmişti. ⁵⁰H. Ömer ve Semra'nın ellerinde kırbaç taşıdığını ve hak edenlere bununla vurduklarını kaynaklarımız rivayet eder. H. Ömer'le Semra'nın bu şekilde davranabilmeleri Peygamberin onları bu işle resmen görevlendirdiğine işaret etmektedir. Yoksa halk onların davranışlarına karşı çıkardı ve enazından Peygamber şikayet ederlerdi.

h- Peygamberin Tercüman Görevlendirmesi

Peygamberimiz, mahkemelerde ve devlet idaresinde karşılaşılan dil ve tercüme konusunda gayri müslimlere güvenmediği için müslümanlardan bazılarını çok kullanılan yabancı dilleri öğrenmeleri için emirler verdi. Mesela Zeyd b. Sabit'e İbranice öğrenmesini emretti. Zeyd, kısa zamanda İbranice'yi öğrenip Peygamberin mahkemelerinde tercümanlık görevini üstlendi. ⁵¹ Peygamber bütün dilleri bilemezdi. Bu nedenle dil bilen insanlara ihtiyaç doğdu. Peygamberimiz ortaya çıkan bu problemde bu şekilde çözmüştür.

Medine sınırları içerisinde tesbit edebildiğimiz memurlar

Hacer; el-Isabe, C. II, s. 431; Hamidullah; Vesaik, Belge No: 31-44

⁴⁵ Hamidullah; İslam Peygamberi, C.II, s. 267

⁴⁶ İbn Hacer-il Askalanî; El-İsabe, C. II, s. 431; İkdül Ferid, C. II, s. 254

⁴⁷ İkdül-Ferid, C. II, s. 122

⁴⁸ İbnul Uhuve, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el, Kureşi; Mealimu'l-Kurbe fi Ahkamil-Hisbe, Kahire, 1976, s. 36

⁴⁹ Subhu'l-Aşa, C. V, s. 452

⁵⁰ İbn Abdilber; el-İstiab, C. IV s. 335; Subhu'l-Aşa, C. V, s. 452

⁵¹ İmam Serahsi, Mebsut, C. XVI, s. 89; Alâuddin Ebibekir b. Mesud; Bedaiis-Sanaifi tertibil-Şerai, C. VII, Beyrut, 1983, s. 102; Ebi'l-Hasan Ali b. Ebibekir b. Abdî'l-celil ele Merginânî; el-Hıdaye fi Bidayeti'l-Mübtedi C. II, İstanbul, 1986, s. 103

bunlardır. Ayrıca, Peygamber Medine dışına, hakim, öğretmen, kumandan, vali zekat memurları ve emirler görevlendirmiştir. Konumuz dışında kaldığı için ayrıca üzerinde durulması gereken, ayrı bir konu olarak değerlendirilmesinde fayda vardır.

3- Peygamberin Devlet Memurları için Takdir Ettiği Ücretler (Geçim Seviyesi)

Peygamber Efendimiz devlet içinde çalışan insanlar için hayatlarını rahat bir şekilde sürdürmeleri için dört temel basamak bırakmıştır. Bu basamağın daha yukarısına çıkılmasını yasaklamıştır. Bunlar ;

- 1- Eş edinme
- 2- Ev edinme
- 3- Binek
- 4- Hizmetçi tutma

Peygamberimizini, bir memur için çizdiği hayat standardını aşağıdaki hadis-i şerif şöyle ifade eder; "Bizim bir işimizde çalışan kimselerin; hanımı yoksa evlenmesin; kimin evi yoksa kendine bir ev edinsin; bineği olmayan bir binek edensin, hizmetçisi olmayan hizmetçi tutsun; Kim bunlardan başka bir şey edinirse o kimse yığma yapmıştır. Allah onu kayamet günü bir hain veya hırsız olarak getirir"⁵²

V- Hulafa-i Raşidin Döneminde Medine'ye Tayin Edilen Ehl-Örf ve Ehl-i İlim Mensubları

1- Hz. Ebubekir Döneminde Tayin Edilen Görevliler

Hz. Ebubekir döneminde Medine, ülkenin başkenti idi. Ebubekir, Medine sınırları içerisinde vali ataması yapmadı. Çünkü şehir sınırları içerisinde valinin görevini kendisi yapıyordu.

Ebubekir, şehir içerisindeki Resulullah'ın tayin ettiği memurları yerinde bırakmayı kendisi için bir görev saymıştır. Ve kimseye dokunmamıştır. ⁵³

Halkın arasındaki anlaşmazlıkları genelde kendisi çözerdi. Bununla beraber Hz. Ömer'i Medine kadılığına getirdi. Bir sene

⁵² Bağavi; Ebu Muhammed b. Hüseyin b. Mesud el-ferra; "Mesabihü'l Sünnæ, C. II, Kahire, 1318, s. 50; Ebu Ubeyd Emval, No: 265

⁵³ Suphi Salih; Müesseseler, s. 235

içerisinde Hz. Ömer'e kimse dava getirmedi.⁵⁴ Bu görevlendirmenin gayri resmi ve kadılık kadrosu oluşturmadan yapılmış olması ihtimali vardır. Çünkü ilk halifeler döneminde Medine'nin resmi kadısının olduğunu kaynaklarımızda bulamadık. Böylece yürütme ve yargı organlarının birbirinden ayrılmamış olduğunu da çıkarabiliriz.

Hz. Ebubekir, Ebu Ubeyde'yi beytümal de görevlendirdi.
⁵⁵ Zaten o Ebubekir'e "mala ben kefil olabilirim" ⁵⁶ demişti.

Hz. Ali'ye fetva işlerini ve olağüstü hallerde ortaay çıkan meselelerle ilgili işler verdi. ⁵⁷ Yine Hz. Ali ve Zeyd b. Sabit'e katıblık görevlerini de verdi.⁵⁸

Hz. Ebubekir, şehrin güvenliğini sağlamak için ilk anda **Hz. Ali, Talha ve Zubeyri** görevlendirdi. Onlara, "Herbiriniz şehrin bir geçitinde durup orayı kontrol edeceksiniz"⁵⁹ diye emir vermişti. Yine Hz. Ebubekir **Abdullah b. Mesud'a** şehir gözetleme, gece bekçiliği⁶⁰ yapma görevi vermişti. Bu gözetleyicilere ases deniyordu. O gün "Ases" kurumu zamanımızdaki "Emniyet Teşkilatı"na yaklaşık olduğunu ifade etmek mümkündür.

Hz. Ebubekir döneminde idari taksimat Resulullah döneminden çok daha farklı olmadı. Her iki dönemde de yaklaşık aynı memurlar kullanıldı. memur maaşları dağıtıldıktan sonra kalan mal halka dağıtıldı.

Hz. Peygamberin gelirleri, evliye iki, bekara bir pay olmak üzere halka dağıttığı rivayet edilir. Hz. Ebubekir ise herkese eşit miktarda "ata" denilen bir maaş dağıtırdı. Bu atanın gelir kaynağı; Ganimetlerin 1/5 i(4/5 ü akser maaşıydı); Zimmilerin cizyesi ve müslümanların sadakati; ⁶¹ Haraç ve feydır ⁶² Memur ve halka dağıtılan maaş miktarında halkın geçim seviyesinin gözetildiğini çıkarabiliriz. Peygamber ve Hz. Ebubekir, bu insanlara rahat

⁵⁴ İbni Esir; Kamil, C. II, s. 161; Vekî; C. I, s.4

⁵⁵ Veki; C. I, s. 4 ; Taberi, C. IV, s. 246

⁵⁶ İbn-i Esir; Kamil, C. II, s. 161

⁵⁷ Suphi Salih; a.g.e, s. 236

⁵⁸ İbn-i Esir; C. II, s. 161

⁵⁹ Kettani; Muhammed Abdilhay, **Hz. Peygamberin Yönetimi** C. II, İstanbul, 1993 s. 297 Kettani; C. II, s. 51

⁶⁰ Kettani; C. II, s. 297

⁶¹ Hadrami Beğ; C. I, s. 191; Abdulvelhab Neccar; **Hülafaürraşidun**, Beyrut, 1982, s. 116

⁶² Ö. Rıza Doğrul; **Asr-ı Saadet**, S. 455

yaşayabilecekleri kadar bir imkan sağlamak istemiştir.

Hz. Ömer dönemin de ise, maaş dağıtımını Medine de sistemleştirdi, birçok yeni idari memurluklar ihdas edildi. Hz. Ömer, memurların yapacağı işleri ve halka davranış biçimlerini belli kurallara bağladı, ⁶³ Gelir seviyesine göre maaşlarını ayarladı.

2. Hz. Ömer Dömende Tayin Edilen Görevliler

a. Hz. Ömer'in Kurduğu Divanlar ve Divan Üyeleri

Hz. Ömer, ülkeyi Hicaz, Mısır, Irak, şam, İran ve Filistin olarak idari bölgelere ayırdı. ⁶⁴ Hicazda şu uygulamaları yaptı:

aa. Vali ve Kadı Tayinleri

Hz. Ömer, Hicaz bölgesinden Mekke ve Taife vali tayini yaptı Medine'ye selefleri gibi vali tayini yapmadı. Medine dışındaki şehirlere kadı tayini yapıp yürütme ile yargı organlarını birbirinden ayırdı. ⁶⁵ Medine de yürütme organı tümüyle kendisine ait oldu. Yargı organının işlerini de kendisi yapmakla birlikte zaman zaman kadılar görevlendirmeyi ihmal etmedi. ⁶⁶ Çünkü kendisi halife olarak birçok işlerle meşgul olmak zorunda kalınca yargı işlerinin bir bölümünü başkalarına aktardı. ⁶⁷

Medine'de yargı ne tama olarak kadıların ne de devlet başkanının uhdesinde kaldı. Hz. Ömer, çoğu zaman kadı işlerinde Hz. Ali'ye görev verirdi. Hz. Ali için Ebulhasen'siz bir yargılamadan Allah'a sığınırım, ⁶⁸diyordu. Ancak Hz. Ali, resmi görevli Medine kadısı da değildi.

Hz. Ömer'in, Zeyd b. Sabit⁶⁹ ve Ebu Derda'yı kadı işlerine kendisine yardım etmeleri için görevlendirdiği de⁷⁰oluyordu. Yine Ömer, kıymet itibariyle belirli ölçüyü geçmeyen davalar için Yezid

⁶³ Hadari Beğ; Muhammed Muhadaratül-Tarihi'l-Umemil-İslamiyye ved-Devletü'l- Emeviyye, C. II, Mısır (trz.) s.192.; İbn Haldun; C. I, 33-234

⁶⁴ Hüseyin Algül; İslam Tarihi, C. I, s. 318

⁶⁵ Hadari beğ; C. II, s. 8

⁶⁶ Suyuti; Tarih, s. 171; Sehavi, C. I, s. 48, İbn. Sad; C. II, s. 115 Taberi; C. V, s.240

⁶⁷İbn Haldun; Mukaddime, C. I, s. 563.

⁶⁸ Suyuti; Tarih, s. 171; Sehavi, C. I, s. 48.

⁶⁹ İbn Haldun; Mukaddime, C. I, s. 183 .

⁷⁰ İbn Sad; C. II, s. 115 ; İbn Haldun; C. I, s. 233

b. Uhdennemri bazı rivayetlerde Hz. Ali'yi görevlendiriyordu.⁷¹

Hz. Ömer'in yargılamada metodu şöyledir. Önce Allah'ın kitabında arar sonra sunnete başvurur sonra Hz. Ebubekir'in uygulamasına başvurur.⁷² En son sahabenin ileri gelenlerinin görüşünü alır daha sonra hükmederdi. Ömer, böyle uygulamalarıyla kadılara yargı metodunu öğretiyor ve onlara örnek oluyordu.

Hz. Ömer, Medine'de Ali, Osman, Muaz eki Hureyre, Abdurrahman b. Avf ve Eki Derda gibilerini kendisine ehl-ı fetva edinmiş, onlardan fetva kuruluna oluşturmuştur.⁷³

ab. Güvenlik Görevlisi (Şurta, Ahdes) Tayinleri

Hz. Ömer, döneminde bekçilik ve geçeleri emniyetin yapacağı görevi, bizzat kendisi yapıyordu. Ömer, bazen azatlısı eslemi bazende Abdulrahman b. Avf'ı yanında gezdiriyordu. Hz. Ömer yanında devamı değnek gezdirir. Onunla hak edenleri terbiye ederdi.⁷⁴ Hz. Ömer'in bu ferdi davranışı takdire şayan bir uygulama olarak belirtilmekle beraber bu görevleri fiilen yürütecek sorumlu bir güverlik teşkilatını kurdurup bu görevleri sorumlu olarak onların deruhte etmesine yönelik kararlar alması daha uygundur. Hz. Ömer, Şurta görevini kendisi yaptığı için bu makama atama yaptığına dair kaynaklarımızda herhangi bir bilgi bulamadık.

ac- Çarşı ve Pazar Görevlileri (Amilüs-Suk)

Hz. Ömer, pazarları kendisi kırbacıyla geziyor, devamlı kontrol ediyordu.⁷⁵ Ayrıca, Şifa b. Abdillahi pazarı kontrol etmesi için görevlendirmiştir. Şifa, elinde değnek pazarlarda görev yapıyordu. Şifa kadın olduğu için bazı müfessirler buna karşı çıkmaktadır. ⁷⁷ **İbni Saib b. Yezid, Hz. Ömer döneminde pazarın**

⁷¹ Veki; C.I, s. 108; Ali Dede Alaaddin b. Mustafa; *Muhadaratü'l-Evail*, Mısır, 1311, s. 95.

⁷² Suyuti; *Tarih*, s. 42.

⁷³ H. Algül; C. I, s. 20.

⁷⁴ İbn Sad; C. III, s. 281; Suyuti; *Tarih*, s. 129.

⁷⁵ *Subhul-Aşa*, C. VII, s. 452.

⁷⁶ Kattani; C. II, s. 45

⁷⁷ İbn Arabî, Ebibekir; *Ahkamül-Kuran*, C. III, Kahire, 1974, s. 1457; İbni Hazm, *Endülüs; Cemheretül-Ensabil-Arap*, Beyrut, 1985, s. 150

sorumlusu olduğunu anlatırdı. Pazarda Nabadilerden binde bir vergi aldığını söylerdi. 78

ad- Müfettiş (Tahkikat) Memurları Tayini

Hz. Ömer ilk olarak şikayet edilen memurlar için tahkik kurulu oluşturdu. Ve kurul başkanı olarak, Muhammed b. Mesleme'yi tayin etti.79

ae. Ordu Görevlileri

Hz. Ömer, Orduya hazine memuru, **muhasib, kadı (Askeri Hakim) tercüman** tayini yapmıştır. Mesala Hilal Hicri tercüman **Abdurrahman b. Rabia Kadı Ziyad Muhasebeciydi.**80

af. Beytü'l-Mal Divanı ve Görevleri

Peygamberden sonra herşey çok değişti. İslam Devletinin, sabit ordusu oldu. Paralı memurlar görevlendirildi. Devletin sabit gelir ve giderleri harcama yerleri 81oluştüğundan düzenli devlet kurumlarının (**divanların**)82 oluşması da zorunlu oldu.

Hz. Ömer, divanları sistemli bir şekilde ilk ortaya koyan kişi oldu.83 Hz. Ömer döneminde devletin gelirleri arttı. Hz. Ömer, sahabeyi toplar, onlarla bu gelirleri sistemli bir şekilde dağıtmak için iştişara eder Hz. Ali "Beytulmalde birşey bırıkma dağıt" der. **Hz. Osman,"mal çok, kime ne dağıtılacağı yazılmalı, çünkü bazısı alamaz" dedi. Velid b. Hişam b. Muğire** ise "Şam da Meliklerin defterler tutup divanlar oluşturduğunu" söyler. **Hz. Ömer Velidin** söylediğini beğenir ve **Akil b. Ebi Talibi, Mahreme b. Nevfel ve Cubayr b. Mutamı** bu işle görevlendirir. Peygambere yakınlık

78 Schavi; C. I, s. 48; Ebu Ubeyd; **Emval**, s.507; Ebi Yala; s. 158 Ağani; C. I, s. 381.

79 Şibli Numani; **Bütün Yönleriye Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, Çev; Talip Yaşar, C. II, İstanbul, 1979. s. 51-55

80 Şikli Hz. Ömer, C. II, s. 160

81 Ahmet Şelebi; **Es Siyasetu fi'l-Fikril-İslam**; Kahire, 1983 s. 209 vel

82 Divan kelimesinin nereden alındığı hakkında iki görüş ortaya çıkmıştır.

1- İran Kralı katiplerin odasına girer onlara divane (deliler) der, bundan sonra devlet dairelerine divan denir.

2- Farsçada Divan, Şeytana deniyor. Katiplerde devletin bütün sırlarını bildiği için onlara da divan kelimesi kullanılmıştır. Divan ordu mensublarının ve maaş alan herkesin kayıt olduğu deftere, evrak dairesine denir. (İbni Haldun; C. I, s. 256 maverdi; **Ahkam** s. 175, Taberi;

C. V, s. 203

83 Suyuti; **Tarih**, s. 23; İbni Esir, C. II, s. 194 Belazuri; **Futuh** s. 436; Yakubi; **Tarih**, C. II, s. 142 , Taberi; C. V, s. 203

derecesine ⁸⁴ göre yazılıp divan oluşturulmasını emreder.

Ayrıca Hz. Ömer döneminde **Cunud, Haraç, Berid, Hatem, Zimam Resail** ⁸⁵ divanları oluşturuldu.

Burada görüldüğü gibi islam hem din hemde siyasi teşekkül olarak Bizans sınırına dayandıktan sonra karşılıklı kültür alışveriş sonucunda Bizans Kırallarının Haleb, Şam gibi şehirlerde uyguladığı idari modeli islami bir kimlikle kabul ederek Ömer tarafından uygulattırılmış, gözükmetedir. Ancak, bu ve diğer islam Devlet kurumlarının dini, tarihi ve kültürel menşeleri ayrı ayrı incelenmeye muhtaç gözükmetedir.

Hz. Ömer **beytülmal'a Abdullah b. Erkan'ı** görevlendirdi. Çünkü peygamber ona çok güveniyordu. ⁸⁶

Hz. Ömer, **Amr b. As'ın** Medine'ye gönderdiği 20 gemi (herbiri 3000 irdeb(7.550 ton))in yiyeceği bir saray yaptırarak orada korudu. ⁸⁷ **Zeyd b. Sabit'e** insanların evlerine yazı göndermesini emretti. İlk olarak burada altları mühürlü makbuz fiş ve karne usulü kullanıldı. Bu karne ve fişlerin altları Hz. Ömer imzaladı.⁸⁸ Bu uygulama, o dönem için büyük bir inkılapı.

ag. Maaş (Ata) Divanı ve Görevleri

Hz. Ömer, yazımdan sonra Resulullah'a yakın olanlardan başlayıp herkese maaş (ata) dağıttı. Peygamberin amcası **Abbas ve Hasan Hüseyin** senede **7000 dirhem**; Resulullah'ın ailelerine **10.000 dirhem**; **Hz. Aişe'ye 12.000 dirhem**; Mekke fethinden önce **hicret edenlere 3.000 dirhem**, fetihden sonra müslüman olan **erkeklerle 2.000 dirhem**, Muhacir ve Ensarın genç erkeklerle **2000 dirhem**, **Ömer b. Eli Seleme'ye 4.000 dirhem** verildi. Şamlı, Iraklı ve Yemenlilere **300 ile 2000 dirhem** arasında verildi. Herkese, erkek kadın köle her ay 2 cerip (37) kilo ekmek verildi.⁸⁹

⁸⁴ Suyuti; Tarih, S. 143 vd; Taberi; C. V, s. 203; Maverdi; Ahkam, s. 175; Belazuri; Futih s. 436.; Yakubi; C. II, s. 237; Hasan, İbrahim Hasan; en Nuzumil-İslamiyye, Kahire, 1939, s. 51

⁸⁵ Remziye Abdulvehhad el-Hayrav, "Hicri Birinci Yüzyılda Divanlar" (Çev; Abdulhakkı Bakır) Din öğretmeni Dergisi, Sayı 10 Eylül, 1989 s. 125-126

⁸⁶ Sehavi; C. I, s. 48

⁸⁷ Yakubi; C. II, s. 154

⁸⁸ Yakubi; C, II, s. 154

⁸⁹ Taberi; C, IV, s. 446; İbn Esir; Kamil, C. II, s. 194; Maverdi; s. 190, Suyuti;

ah. Diğer Görevliler

Hayber ganimetlerinde Hz. Ömer'in muhasibi Yezid b. Sabit ve Cebbar b. Sahr idi.⁹⁰ Öşür memurları Ziyad b. Hudayır ve Saib b. Yezid⁹¹ ordu komutanı Ebu Ubeyd,⁹² Başkatipliğine Zeyd b. sabit, Abdullah b. Arkamı⁹³ getirdi.

ai. Hz. Ömer'in Memurlara "Mal Bildirimi uygulaması" Getirmesi

Hz. Ömer memurlarına Mal bildirimi uygulaması gibi mallarını yazardı. Sad b. Vakkas gibi bazı valilerin mallarının yarısına el koyup beytülmal aktardı.⁹⁴ Zaten tayin ettiği memurlarından şu vaadleri çok pahalı olduğu için alırdı. Türk atına binmeyeceğine (o dönemde Türk atları dünyanın en gözde binek ve savaş hayvanlarıydı.) ince zarif elbise giymeyeceğine, elenmiş un yemeyeceğine kendisine muhtaç olanlara kapısını her zaman ardına kadar açık tutacağına dair söz vermelerin istiyordu.⁹⁵

3- Hz. Osman Döneminde Tayin Edilen Görevliler

Hz. Osman döneminde Hz. Ömer'in oluşturduğu teşkilatlar devam etti. Sadece Hz. Osman kendi yakın akrabalarını kurumların başına getirdi.

Hz. Osman da selefleri gibi Medine'ye vali tayini yapmadı. Valinin işlerini kendisi yaptı.⁹⁶ Hz. Osman Medine'de Zeyd b. Sabiti Ebi Derda Uteybe b. Nehhas'ı⁹⁷ kadı olarak görevlendirdi. Ancak kendisi de davalara baktı.⁹⁸ Yine cezalandırmada fetvayı genellikle Hz. Ali'den alıyordu. Velid'in içki davasında Hz. Ali hadd cezası uygulanmasına fetva vardı. Hz. Osman'da Velid'e ceza olarak had

Tarih, s. 143

⁹⁰ İbn-i Şebbe; C. I, s. 185

⁹¹ Ebu Ubeyd; Emval, s. 507

⁹² Numani; C. II, s. 47

⁹³ Numani; C. II, s. 261; Numani; C. II, s. 44

⁹⁴ Suyuti; Tarih, s. 141; Belazuri; Fuh, s. 219

⁹⁵ Numani; C. II, s. 46

⁹⁶ Veki; C. I, s. 110; İbn-i Esir; C. III Taberi; C. III, s. 446

⁹⁷ İbn Esir; Kamil, C. II, s. 73

⁹⁸ Veki; C. I, s. 110; İbn-i Esir; C. III, s. 95

uyguladı.⁹⁹

H. Osman'ın kendine "**Şahibü" Şurta**" Emniyet Müdürü" edindiği¹⁰⁰ rivayet edilir. H. Osman, **beytül male Utbe b. Amiri**¹⁰¹ bazı kaynaklar ise **Abdullah b. Erkam'** görevlendirdiğini¹⁰² yazar .

H. Osman döneminin "**Medine Divanı**" katibliğine **Abdilmelik b. Mervan** getirildi. ¹⁰³

H. Osman'ın başkatibi ve sırkatibi **Mervan** H. Osman'ın başını yemiştir. Yine H. Osman Medine Pazarını ve yerini Haris b. Hakem ikta etti. Pazarın gelirleri ona olacaktı. Halbuki Resulullah Medine pazarının yerini müslümanlara tasadduk etmişti.¹⁰⁴

H. Osman döneminde atanan idari memurlara onun başını yedi. Çünkü H. Osman memur veya üst düzey görevlilerini atarken, aşırı derecede kabilesine bağlılık gösterdi. H. Osman atayacağı kişide kendi kabilesinden olma özelliği dışında başka bir nitelik aramıyordu. Örnek Ebi Şerh, Resulullah tarafından sürgün edilmişti. H. Osman onu vali yaparak kendi sonunu hazırladı.

4- H. Ali Döneminde Tayin Edilen Görevliler ve Atama Usulleri

H. Ali döneminde Medine'nin İdari taksimeti daha farklı bir şekil aldı. Herşeyden önce Medine, artık başkent değil; sadece kutsallığı olan sıradan bir şehir durumuna dönüştü.

H. Ali devlet başkanı olarak başkent dışındaki şehir ve bölgelerin idari taksimatı açısından içişlerine karışmadı.¹⁰⁵ H. Ali sadece şehirlere vali atadı. Medine içinde aynı uygulamayı yaptı. Medine'ye tayin ettiği **valiler, kadı, emniyet** ve birçok işlere ya kendileri baktı, yada uygun gördüğü kişileri Medinedeki işleri için atadılar.¹⁰⁶ H. Ali Medine'ye sadece vali ataması yaptı. Yine H. Ali, Medine'deki beş aylık devlet başkanlığı döneminde halk arasında meydana gelen herhangi bir adli olaya baktığına veya

⁹⁹ Hadari beg; C. II, s. 32

¹⁰⁰ Suyuti; Tarih, s. 165

¹⁰¹ İbn Esir; C. III, s. 33

¹⁰² İkdüfferid, C. IV, s. 164

¹⁰³ İkdül Ferid, C. IV, s. 164

¹⁰⁴ Abdulvehhab Neccar; s. 351

¹⁰⁵ Abdulhalık Bakır; a.g.e, s. 154

¹⁰⁶ A. Bakır; s. 154

kadı tayin ettiğine rastlanmamıştır.¹⁰⁷

Hulafa-i Raşidinden sadece Hz. Ali, (H. 36) da sefere çıkarken Kusam b. Abbas'ı Medine'ye Hicaz valisi (Bazı uygulamalarda Medine Hicaz bölgesinin idari merkezi oluyordu) olarak atar.¹⁰⁸ Hz. Ali Zakara giderken Sehel b. Hüneyf'i Medine'ye emir olarak atar.¹⁰⁹ Cemel vakasından sonra Hz. Ali, Medine'ye dönmedi.

Hz. Ali, Sehl, b. Huneyf hakkında şikayetler gelince onu yanına çağırır. Yerine amcasıoğlu Temmamı Medine valiliğine atar.¹¹⁰ H.1140 yılında Hz. Ali, Temmamı Medine valiliğinden alarak Ebu Eyubel-Ensariyi yerine vali olarak tayin eder¹¹¹. Ancak Muaviye'nin adamı olan Busr. b. Artat (H. 40) da Medine'yi basar, Ebu Eyyüb'ü sıkıştırarak kaçıtır ve Ebu Hureyre'yi idareci olarak oraya tayin eder.¹¹² Ardından Hz. Ali'nin gönderdiği Cariye b. Kudame Ebu Hureyre'yi cezalandırmak için arar bulamaz.¹¹³

Hz. Ali döneminde, Medine'deki Valiler Hicaz Emirliği konumundaydı, bütün idari memurları kadıları atama ve azletme yetkilisine sahipti. Emeviler, döneminde, halife Medien'nin bazı işlerine zulüm için müdahale etmekle birlikte Medine Valileri tam yetkili olma haklarını çoğu zaman devam ettirdi.

5- Emeviler Döneminde Medine'nin İdari Statüsü

a- Emeviler Döneminde Medine'nin İdari Yapısı

Medine'ye Hz. Peygamber Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde vali tayini yapılmamıştır. Peygamber ve ilk üç halife döneminde işler doğrudan doğruya kendileri tarafından görülmüştür. Medine başkent olduğu için peygamber ve ilk üç halife, orada oturmuş; artık ayrı bir valiye gerek kalmamıştır. Sadece peygamber ve ilk üç halife hac amirliği ve savaş için Medine'den ayrılırken geçici valiler tayin etmişlerdir. Hz. Ali'ye gelince ilk halifeliği döneminde Medine'de oturmuş ülkeyi oradan

¹⁰⁷ Bakır; s. 154

¹⁰⁸ Taberi; C.V, s. 471; Hadari Beg, C. II, s. 84

¹⁰⁹ Taberi; C. V, s. 479; İbni Abdil-Berr; Usdulğabe el-Istiaab; C. II, s. 91; Mesudi; Muruc, C. II, s. 267; İbn Esir; Usulgabe, C. II, s. 365

¹¹⁰ İbn Esir; Usdulğabe, C. I, s. 213; İbn Hacer; El-İsabe C. I, s. 189

¹¹¹ İbn Esir; Kamil, C. III, s. 159

¹¹² Taberi; C. III, s. 139; İbn Asem el-Kufi; Ebi Muhammed Ahmed b. Asem; Kitabul- Futuh, C.IV, (Haydararabad baskısı), Beyrut, 1971 , s. 56

¹¹³ İbn Kesir ; Kamil, C. III, s. 193; İbn Asem; C. IV, s. 72

yönetmiş, başkenti Kufe'ye taşıdığında, ilk olarak Medine'ye vali tayin etmiştir. Böylece Medine şehri başkent olmaktan çıkıp valilik haline dönüşmüştür.

Medine şehri bazen "Amillik" statüsünde olmuşsada çoğu zaman "Emirlik" veya "Bölge Valiliği" ¹¹⁴ statüsünde olmuştur. Emirlik olduğu zamanlarda Taif Mekke, Medine ve bazen Yemende eklenerek bölge birleştirilir.¹¹⁵ Tek valilik haline gelirdi. Tek valilik haline geldiğinde vali "Medine Emiri" ismiyle atanır. Bölge ise "Hicaz Emirliği" veya "Hicaz Valiliği" olarak anılırdı.¹¹⁶

Hicaz Emiri, Medine de oturur, Hicaz bölgesini buradan yönetirdi.¹¹⁷ Yine devlet, karışıklık zamanlarında Medine'yi Emirlik, statüsüne almıştır. H.74'de Medine isyanları sonrasında rastlayan günlerde Haccac b. Yusuf Hicaz Valiliği'ne atanmış Medine ve Mekke'de hakimiyet sağlamaya çalışmıştır.¹¹⁸ Diğer normal zamanlarda da Hicaz Emirliği yapısı devam ettirilebiliyordu. H.77 Eban b. Osman¹¹⁹ ve Halid b. Abdullah, Velid döneminde¹²⁰ Medine emiriydi ve aynı zamanda bölgede, Hicaz Valiliği statüsündeydi. bununla beraber Amilik Statüsü'de olmuştur. Mesela Süleyman b. Abdülmelik dönemi Medine Amillik, konumunda ve Medine Amili Osman b. Hayyani Meridir; O, alındıktan sonra, Ebubekir b. Muhammed b. Hazm yine Medine Amili olarak atanmıştır.¹²¹

Valiler Hicaz Emiri veya Medine Valisi de olsalar birçok yetkilere sahiptirler. Kendi bölgelerinin sınırları içerisinde bütün memur ve yönetici atama ve azletme hakkına sahiptirler.¹²² Hatta kadıların atanması ve görevden alınması da valilerin elindeydi. Pek nadir olarak Halife kadı ataması yapardı. Ülkenin karışıklık

¹¹⁴ Medine valiliği Amilik ve Emirlik olarak değişik statülere tabi olmuştur. Amillik, sadece şehrin sınırları içerisinde kalan küçük valiliklerdi. Bunlar kendi bölgelerinde etkilerdi, Emirlik ise bölgeye tümüyle içerisine alıyordu. Birkaç şehrin yönetimi bir kişinin idaresinde birleşirdi. (Bkz. Hasan İbrahim Hasan; Tarih, C. I, s. 453)

¹¹⁵ Hadarî Beg; C. II, s. 211; Hasan İbrahim; a.g.e, C. I, s. 453

¹¹⁶ Haderî Beg; C.II, s. 211.

¹¹⁷ Hadarî Beg; C.II, s. 212.

¹¹⁸ İbn Haldun; C.III, s. 168.

¹¹⁹ Taberî; c.III, s. 217.

¹²⁰ Yakubî; Tarih, C.II, s. 283.

¹²¹ Yakubî; a.g.e., C.II, s. 294.

¹²² Hadarî Beg; C.II, s. 212.

içerisinde olduğu dönemlerde kadı atanması veya görevden alınması işlerine halife müdahale etmiştir. Genelde her yeni vali geldiğinde eski kadıyı görevden almakla beraber, bazı valiler, görevi devraldığı anda eski kadıyı yerinde bırakmışlardır. Muaviyenin Medine Valisi, olarak atadığı **Mervan b. Hakem**, (H.42). **Abdullah b. Haris**'i Medine kadılığına atadı.¹²³ Said Medine Valisi olduğunda, onu kadılık görevinden alıp yerine Ebu Seleme b. Abdurrahmanı atamıştır. **Ömer b. Abdilaşir** de Medine kadısını görevden alıp yerine **Abdilaziz b. Artay**ı tayin etmiştir.¹²⁴

Medine valileri, halifeden sonra sosyal ve idari yetkilere en çok sahip olan devlet memurlarıydı. Halifeler hacıların başında "**Hac Emiri**" sıfatıyla görevlilerdi. Halifeler gidemediklerinde yerlerine Medine valileri "**Hac Emiri**" görevini yaparlardı. Bazen de halife, Medine valisi dışında başka birisini hac emiri olarak görevlendirdi. Ancak, bunlarında daha önceden Medine Valiliği yapmış kişiler arasından seçildiğini, atanan "**Hac Emirlerinin**" isimlerinden tesbit etmemiz mümkün olmaktadır.

b. Medine'ye Vali Tayinlerinde Takip Edilen Usuller

Muaviye, Medine'ye vali ataması yapmak istediğinde önce onu **Taif**'e atar, orada idareciliğini izler, başaracağına inanırsa **Mekke** valiliğine atar, oradaki çalışmalarını beğenirse ve "bu adam güzel yönetir" fikrine ulaştığında onu **Medine Valiliği**'ne yükseltirdi. Daha sonra diğer iki şehiri Medine Valiliği yönetiminde birleştirirdi.¹²⁵ Muaviye döneminin bu uygulamasından Medine valiliğinin, diğer valiliklerden farklı olduğunu çıkarıyoruz. Belli aşamalardan geçmeyen kişiler Medine'ye vali olamıyordu. Yine diğer şehirlerde valilik yaparak, oraları iyice tanıdıktan ve tecrübe sahibi olduktan sonra **Medine Valiliği** ne gelen kişiler, **Hicaz Valiliği** yapabilecek tecrübe ve yeteneklere sahip olabiliyorlardı. Medine valisinin **Hacemiri** olmasında göz önüne aldığımızda halifeden sonra ikinci kişi olabileceği ihtimalini düşünebiliriz. Zaten Medine Valiliğinden ziyade bölgevaliliği yapısına sahipti.

¹²³ Taberi, C.VI, s. 87; İbn Esir, C.III, s. 466.

¹²⁴ İbn Haldun; C.III, s. 170.

¹²⁵ Taberî; C.VI., s. 213.

c- Emeviler Döneminde Medine Valileri ve Hac Emirleri

Emeviler, Hz. Ömer'in koyduğu divanları devam ettirmişlerdir. Sadece bu kurumları, İran ve Suriye'deki uygulamaları örnek alarak sistemleştirip kurumlar haline getirmişlerdir. Emeviler de Hz. Ali'nin yaptığı gibi Medine'ye vali tayin edip diğer memurların tayin ve azlını valinin yetkisine bırakmışlardır. Sadece Medine'ye hakimiyet sağlamak için, görevlendirmelere bazen müdahale etmişlerdir. Emevi yöneticileri, Hac emirlerini, bizzat kendileri tayin etmişler; Hac Emirliği görevini halife yapmayınca Medine Valilerini görevlendirmişlerdir.

Atanan Vali ve Hac Emirlerinin Listesi:

1- (H. 42). **Mervan b. Hakem**: Muaviye tarafından bu sene içerisinde Medine Valisi olarak atanan **Mervan b. Hakem**¹²⁶ birkaç defa azledilip tekrar vali olarak tayin edilir.¹²⁷

Mervan b. Hakem (H.43) senesinde **Medine Valisi ve Hac Emiridir**.¹²⁸ Yine (H. 46) senesine kadar vali ve **Hac Emirliği** yapar; H.46'da Hac Emirliği görevi **Utbe b. Ebi Sufyan'a** verilir.¹²⁹

H.47 ve 48. senelerinde Mervan Vali olmakla beraber, **Hacı Emiri Anbese b. Ebi Sufyandır**.¹³⁰

H. 49 yılında **Meraviye, Mervan b. Hakemî** Medine valiliğinden azletti. Mervanın Muaviye'ye yaptığı valilik 8 sene 2 ay sürdü.¹³¹

3- H.49 yılının Rebiül-evvel ayında Muaviye azlettiği **Merva'nın** yerine **Said b. as'** Medine valiliğine tayin eder.¹³² **Hac Emirliğini** de **Said b. As** yapar.¹³³ Said, H.53 kadar valiliğe¹³⁴ devam eder.

4- 54. yılında Muaviye, **Said b. Asi** Medine Valiliğinden

¹²⁶ Ehyarî, C.II, s. 224; Suyutî; *Tarih*, s. 196, İbn-i Haldun; *Tarih*, C.III, s. 7; Taberî; *Tarih*, C.VI, s. 87; Şehavi, C.II, s. 56.

¹²⁷ İbn-i Esir; *Kamil*, C.IV, s. 75.

¹²⁸ Taberî; *Tarih*, C.VI, s. 128

¹²⁹ Taberî; a.g.e., C.VI, s. 144.

¹³⁰ Taberî; a.g.e., C.VI, s. 146.

¹³¹ İbn Esir; a.g.e., C.III, s. 182; İbn Haldun; C.III, s. 7; Şehavi; C.II, s. 56; Taberî; *Tarih*, C.VI, s. 148.

¹³² İbn Haldun; C.III, s. 7; Şehavi; C.II, s. 56; İbn Esir, C.III, s. 182.

¹³³ Taberî, *Tarih*, C.VI, s. 148.

¹³⁴ Taberî; *Tarih*, C.VI, s. 156.

azledip yerine tekrar **Mervan b. Hakemi** vali olarak atadı.¹³⁵ Sebebi ise; Muaviye, Said b. As'a Mervan b. Hakem'in evini yıkmasını ister, Said'de bu işi kabul etmeyince azledilir. Yerine **Mervan** tekrar **Muaviye** tarafından vali olarak atanır.¹³⁶ Muaviye, bu defada Mervan'a Said'in evini yıktırmak ister. Mervan, durumu anlayınca Muaviye'ye **Said'in** evini yıkmayacağını söyler, akrabalrı birbirine düşürmemesini ister. Aslında Muaviye H.54'de bazı valileri değiştirip ortahğı karıştırmak istiyordu.¹³⁷

5- H.57 yılın zilkade ayında Mervan'ı azledip yerine **Velid b. Ukbe b. Ebi Sufyan'**ı tayin eder.¹³⁸

H.58 - 59 ve 60. yıllarında vali olarak devam eden **Velid, Muviye'nin** olduğu zaman içerisinde göreve devam ediyordu.¹³⁹

Velid b. Utbe, Yezid döneminin ilk günlerinde Medine valiliğine devam etti.¹⁴⁰

6- H.60'da **Yezid, Velid'i** azledip yerine **Ömer b. Said el Asdakı** vali tayin eder.¹⁴¹

7- H.61'de **Vali Velid b. Utbe; Yezid, Ömer b. Asdakı** azledip tekrar **Velid b. Utbeyi** valiliğe tayin eder. Velid, bölge valisi durumundadır.¹⁴²

8- H.61 **Osman b. Muhammed b. Ebi Sufyan; Abdullah b. Zübeyr, Yezide** mektup yazıp daha yumuşak birini Medine Valiliği'ne tayin etmesini ister. Yezid, **Velidi** azledip yerine **Osman b. Muhammed'i** Medine'ye tayin eder.¹⁴³ Hac Emiri yine Velid b. Utbedir.¹⁴⁴

H. 63'de **Osman b. Muhammed, vali ve hac emiridir.**¹⁴⁵

H. 64'de Medine'de **Abdurrahman b. Dahhak** genç yaşta Valilik

¹³⁵ İbn Haldun; C.III, s. 7.

¹³⁶ İbn Esir; C.III, s. 196.

¹³⁷ Taberî; Tarih, C.VI, s. 210-11.

¹³⁸ İbn Haldun; C.III, s. 166; Taberi; Tarih, C.VI, s. 226-269; İbn Hişam; C.I, s. 142.

¹³⁹ Dinaveri; Tıval, s. 227; İbn-i Haldun, C.III, s. 166; Taberî; Tarih, C.VI, s.269.

¹⁴⁰ İbn Haldun; C.III, s. 166.

¹⁴¹ İbn Esir; a.g.e., C.IV, s. 7.; İbn Kuteybe; İmame ve's-Siyase, C.II, s. 3.

¹⁴² İbn Haldun; C.III, s. 166; İbn-i Esir; C.IV, s. 40; Cemhere, C.II, s. 85-85.

¹⁴³ Cemhere, C.II, s. 85; Yakubî, C.II, s. 250; Taberî; C.VI, s. 412.

¹⁴⁴ Taberî; C.VI, s. 412.

¹⁴⁵ Taberî, C.VI, s. 415; Cemhere, C.II, s. 85; Yakubî, C.II, s. 250

yaptı.¹⁴⁶

H.64 - Ravh b. Zenba, H.64'de Müslim Medine halkının katliamını bitirince **Ravh b. Zenba ül Cüzzamîyi** Hicaz valiliğine atadı.¹⁴⁷ Bazı tarihçilere göre, **Amr b. Muharrer** atandı.¹⁴⁸

H.65- Ubeyde b. Zübeyr'in görevden alınıp Musab b. Zübeyr'in göreve getirilmesi: Ubeyde şu kavme bak değeri 500 dirhem olan bir deve için neler yaptı, dedi. **İbni Zübeyr** bunu duyunca bu görevi oyuncak zannediyor, oyuncak haline getiriyor deyip kardeşini **Medine Valiliğinden** aldı.¹⁴⁹ Bu sene Hac Emiri **Abdullah b. Zübeyrdir.**¹⁵⁰

Kabir b. Esved: İbn-i Zübeyr H.65'de Musabî görevden aldı, yerine **Cabir b. Esved'i** Medine valiliğine tayin etti.¹⁵¹ **Taberî**, H. 68'e kadar **Medine Valisi** olarak **Musab b. Zübeyri** kaydeder, H.68'de ise **Cabir b. Esved'i** Medine Valisi olarak gösterir. Bu dönem içerisinde **Hac Emiri Abdullah b. Zübeyrdir.**¹⁵²

H.71. İbn-i Zübeyr, Cabir b. Esved'i Medine'den çekip **Talha b. Abdullahı** görevlendirdi.¹⁵³ **Talha, Abdullah b. Zübeyr'in** Medine'deki son valisidir. **Hac Emiri Abdullah b. Zübeyrdir.**¹⁵⁴ **Tarık b. Amr** Medine valiliğine tayin¹⁵⁵ edildiğinde **Talha** oradan kaçtı.¹⁵⁶

H.74. Haccac b. Yusuf: İbni Zübeyr öldüğünde **Abdilmelik**, tek halife kaldı. **Tarık b. Amr** görevden aldı. **Hicaz, Yemen ve Yemame'yi** birleştirdi. Üç bölge tek valilik oldu. **Haccac b. Yusuf** ise bu bölgenin valisi olarak tayin edildi. **Haccac b. Yusuf**, daha öncelerden **Hac Emiri** idi. **Haccac**, **Medine'de** üç ay kaldı, halka zulmetti, işkence etti.¹⁵⁷

H. 75'de Yahya b. Hakem b Ebi'l As: Abdilmelik Yahya

¹⁴⁶ Taberî, C.VI, s. 470; Yakubî, C.II, s. 312.

¹⁴⁷ Sehavî; C.I, s. 89; Taberî; C.VI, s. 430.

¹⁴⁸ Taberî; C.VI, s. 430.

¹⁴⁹ İbn Esir; Kamil, C.IV, s. 80-81; İbn Haldun, C.III, . 67.

¹⁵⁰ Taberî; C.VI, s. 604.

¹⁵¹ İbn-i Haldun; C.III, s. 167.

¹⁵² Taberî; C.VI, s. 648-689; C.VII, s. 26.

¹⁵³ İbn-i Haldun; C.III, s. 167.

¹⁵⁴ Taberî; C.VIII, s. 52.

¹⁵⁵ İbn Haldun; C.III, s. 168.

¹⁵⁶ Taberî, C.VII, s. 52.

¹⁵⁷ İbn Haldun; C.III, s. 168; Taberî, C.VII, s. 82.

b. **Hakemi Medine'ye** vali olarak atadı. **Abdilmelik b. Mervan** aynı yıl **Hac Emiridir.**¹⁵⁸

H.76'da Eban b. Osman: Abdilmelik, görev yapmak istemeyen **Yahya b. Hakemi** alıp **Eban b. Osman'ı** Medine Valiliğine atadı, aynı yıl Eban, **Hac Emirliği** görevinde üstlendi.¹⁵⁹ H.22 ye kadar **Eban b. Osman Medine Emiri** olarak devam etti. **Hac Emirliğini** H.78'de Abdilmelik yaptı. H.81'de ise **Hac Emirliğini** Süleyman b. Abdilmelik yaptı.¹⁶⁰

H.82. Hişam b. İsmail el-Mahzumî: Abdilmelik Ebanı **Medine Valiliği'nden** azledip yerine **Hişam b. İsmail'i** vali olarak Medineye atadı.¹⁶¹ **Hac Emirliği** Eban b. Osman'ın uhdesinde devam etti. Eban yedi sene üç ay 13 gece valilik yaptı.¹⁶²

H.87 Ömer b. Abdilaziz: Velid, hilafetinin ilk döneminde, Hişamı valilikten azledip yerine **Ömer b. Abdilazizi Medine Valisi** olarak tayin eder.¹⁶³ Ömer b. Abdilaziz, Medine'ye otuz deve yüküyle gelir,¹⁶⁴ Medine fakirlerinden on kişilik müşavere kurulu oluşturur, yönetiminde müşvere kurulu kararı olmadan hiçbir iş yapmaz. Bu nedenle Ömer Medine halkı tarafından çok sevilen bir vali olur.¹⁶⁵ **Hac Emirliğini** H.86'ya kadar **Hişam b. İsmail** yürütmüştü. 86'dan 90 yılına kadar Ömer b. Abdilaziz **Hac Emirliğini** yaptı. H.91'de **Velid b. Abdilmelik** hac Emirliğini yürütür. 92'de Ömer b. Abdilaziz yine **Hac Emiridir.** **Ömer b. Abdilaziz** H.93'e kadar **Mekke ve Medine Emiridir.**¹⁶⁶ Medine Ömer b. Abdilaziz döneminde emirliktir.

H.93 Sonu: Osman b. Hayyan: Velid, Ömer b. Abdilazizi azletti, yerine **Osman b. Hayyanı** atadı. Sebebi ise, Ömer Velid'e Haccac'ın Irakta zulmettiğini Iraktan Medine'ye halkın sığındığını yazdı. Haccacın zulmüne karşı çıktığı için Ömer valilikten alındı.¹⁶⁷

¹⁵⁸ Taberî, C.VIII, s. 90.

¹⁵⁹ İbn Haldun; C.III, s. 168.

¹⁶⁰ Taberî; C.VII, s. 217-238 arası.

¹⁶¹ İbn Haldun; C.III, s. 168.

¹⁶² Taberî, C.VII, s. 253.

¹⁶³ Suyuti; **Tarih**, s. 229; Cemhere, C II, s. 240 Mektup No: 274

¹⁶⁴ İbn-i Esir; **Kamil**, C. IV, s. 201

¹⁶⁵ Dineveri; **Tıval**, s. 326 İbn-i Haldun, C. III, s. 72

¹⁶⁶ Taberî C. VII, s. 338 - 384 Arası,

¹⁶⁷ İbn Esir; C. IV, s. 219-220; Yakubi, C. II, s. 294

Osman, Mekke ve Medine'ye en büyük zulmü yaptı. 168

H. 94 de Hac Emirliğini Abdilaziz b. Velid yaptı

H. 95 de ise Beşir b. Velid Hac Emir'dir. 169

H. 96 da Ebubekir b. Muhammed b. Amr; **Medine Emiri** olarak tayinedilen Ebubekir aynı yıl Hac Emirliğini de yapar. Ömer b. Abdilaziz'in Medine Valisidir. 170

Hac emirliğini 97 de Süleyman b. Abdilaziz 98 de Abdilaziz b. Abdullah; 99 da ve 100. yıllarda Ebubekir b. Muhammed yürütür. 171

H. 99. Abdilaziz b. Artar; Ömer b. Abdilaziz, Abdilaziz b. Artar'ı Medine valisi olarak tayin eder. Yezid halife olduğunda H. 103 de Mekke Medine ve Taif'ı birleştirerek Abdurrahman b. Dahhakı bölge Valisi yaptı, 172 (Bkz. Tablo - IX)

Yukarıda sıraladığımız Valiler, Hicri Birinci yüzyılında Medine'de görev yapmışlardır. Şimdi ise yüzyıl içerisinde şehirde görev yapan kadıların isimlerini göreve gelişlerini ve görevden alınmalarını bir çok kaşnaktan tarayarak sıralayacağız.

Tablo - IX

Medine Valileri ve Hicaz Emirleri (I. Yüzyıl)

S. No	Vali ve Emirlerin Adları	Görev Yaptıkları Tarihler	Düşünceler
1	Sehl b. Huneyt	H. 39 veya 40	H. Ali Dönemi Medine Valisi
2	Temmam	H. 40	Vali(Hz. Ali'nin Amcaoğlu)
3	Ebu Eyyube'l Ensari	H. 40	
4	Ebi Hureyre	H. 40	Busr, Vali olarak atadı
5	Mervan b. Hakem	H. 40- 46 Arası	Vali H.43de Hac Emiri
6	Utbe b. Ebi Sufyan	H. 46	Hac Emiri
7	Anbese b. Ebi Sufyan	H.47-48 Arası	Hac Emiri
8	Said b. As	H. 49-53 Arası	Vali ve Hac Emiri
9	Mervan b. Hakem	H. 54	Vali
10	Velid b. Utbe b. Ebi Sufyan	H. 57-58-60 Vali	
11	Ömer b. Said Asdak	H. 60	Vali(Yezid atar)
12	Velid b. Utbe b. Suf Osman b. Muhammed	H. 61	Vali (Bölge Valisi)

168 Yakubi; C. II, s. 294

169 Taberi; C. VII, s. 393 - 395; Yakubi, II, 294

170 İbn Haldun; c. III, S. 169.

171 Taberi; c. VII, s. 431-457 Arası

172 İbn Haldun; c. III, s. 169

	b. Ebi Sufyan	H. 61-63	Vali ve Hac Emiri
13	Abdurrahman b. Dahhak	H. 64	Vali
14	Ravh b. Zenba el-Cuzzami veya Amr b. Muahhar	H. 64	Vali (Müslim Atar)
15	Ubeyde b. Zübeyr	H. 65	Vali
16	Musab b. Zübeyr	H. 65	Vali
17	Cabir b. Esved	H. 65	Vali (İbn Zübeyr atadı)
18	Abdullah b. Zübeyr	H. 65	Hac Emiri
19	Talha b. Abdullah	H. 71	Vali (İbni Zübeyr atadı)
20	Tarık b. Amr	H. 71	Vali
21	Haccac b. Yusuf	H. 74	BölgeValisi (Hicaz, Yemame) ve Hac Emri
22	Yahya b. Hakem b. Ebil As	H. 75	Vali (Abdilmelik atadı)
23	Eban b. Osman	H. 76-82	Vali ve Hac Emiri
24	Hişam b. İsmail el Mahzumi	H. 82	87 kadar Eban Hac Emiri
25	Ömer b. Abdilaziz	H. 87-93 Arası	Mekke Medine Emiridir.
26	Ömer b. Abdilaziz	H. 86-90 Arası	Hac Emiri
27	Osman b. Hayyan	H. 91	Hac Emiri
28	Ebubekir b. Muhammed b. Amr	H. 96-100	Vali
29	Abdilaziz b. Arta	H. 99-100	Vali
30	Abdurrahmen b. Dahhak	H. 103	Mekke ve Medine Valisi
31	Süleyman b. Abdilaziz	H. 97	Hac Emiri
32	Abdilaziz b. Abdillah	H. 98	Hac Emiri

(Tablo IX) da görüldüğü gibi sık sık Vali atanması yapılmıştır. Bazen "Şehir Valisi" bazen "Bölge Valisi" olmuşlardır. Hac emirliği ve Valilik görevini aynı anda yapanlar da vardır.

d- Emeviler Döneminde Medine Kadıları (1 yy)

Medine kadıları, Emeviler döneminde atanmaya başlar, diğer idari memurlar döneminde, Medine içerisinde yargı ve yürütme organları ayrılmış oluyordu. Artık Vali kadı işleriyle uğraşmıyordu.

Emeviler Döneminde Medine'ye atanan kadılardan tesbit edebildiklerimiz şunlardır.

a- H. 42 de Abdullah b. Haris b Nevfal

Muaviye'nin Medine'ye atağı Vali Mervan b. Hakem, Abdullah b. Haris b. Nevfel'i kadı olarak Medine'ye atadı.¹⁷³ Biz buradan Emeviler Döneminde kadıların valiler tarafından atanmaya başladığını çıkarmamız mümkündür.

¹⁷³İbn Haldun; C. III, s. 7; Schavi; C. I, s. 49.

b- H. 49 Ebi Seleme b. Abdırrahman

Mervan'ın yerine Medine valiliğine atanan **Said b. As**, Medine kadısı Abdullah b. Nevfeli görevinden alıp yerine **Ebi Seleme b. Abdırrahmani** atadı. ¹⁷⁴

c- H. 61 İbn-i Rabia el-Amiri Yezid, Velid'i Medine valiliğine atadıktan sonra İbn-i Rabiaal Amiri Medine kadılığına atandı. ¹⁷⁵

d- H. 74 İdris el-Hevlani

Abdilmelik halife olarak **İdris el Hevlaniyi** Medine kadılığına atar. ¹⁷⁶

e- H. 74 Abdullah b. Kays b. Mahreme

Medine valisi **Haccac b. Yusuf**, kendisi Medine'yi emir olmadan Abdullah b. Kays b. Mahreme'yi **Medine kadısı** olarak atar. ¹⁷⁷

f- H. 76 Nevfel b. Musahık b. Amr b. Huddas

Yahya b. Hakem Medine'ye kadı tayin edilir. ¹⁷⁸

g- H. 82 Ömer b. Halid el-Zerga

Medine valisi olan **Hişam b. İsmail el- Mahzumi**, Nevfel b. Musahiki kadılıktan azledip yerine **Ömer b. Halid'i** Medine'ye kadı olarak tayin eder. ¹⁷⁹ Nevfel'i Eban b. Osman kadılıktan almamıştı. ¹⁸⁰

h-H. 88 Ebubekir b. Amr b. Hazm

Vali **Ömer b. Abdilaziz** tarafından Medine kadılığına atanan **Ebubekir b. Amr**, ¹⁸¹Osman b. Hayyan'ın Medine'ye emir olduğu

¹⁷⁴ İbn Esir; C. III, s. 182 ve 466.

¹⁷⁵ Taberi; C. VI, s. 409.

¹⁷⁶ Taberi; C. VII, s. 82.

¹⁷⁷ İbn Haldun; C. III, s. 168; Taberi C. VII, s. 168

¹⁷⁸ Taberi ; C. VIII, s. 148

¹⁷⁹ İbn Haldun; C. II, s. 169; Bazı kaynaklarda Ömer, Amr olarak geçmiştir.

¹⁸⁰ Taberi; C. VII, s. 253

¹⁸¹ İbn Esir, C. IV, s. 203; İbn Haldun, C. III, s. 169

dönemde H. 94 de tekrar Osman tarafından kadılığa atandı¹⁸²

Ayrıca yezid, **Medine Emniyet Müdürlüğüne Amr b. Zubeyri** atadı. yezid, Amr'ın eliyle kardeşi taraftarından altmışa yakın kişiyi feci şekilde döğdü. ¹⁸³

Tablo - X
Medine Kadıları

Sıra No	Medine Kadılarının İsimleri	Görev yaptıkları tarihler	Düşünceler
1	Abdullah b. Haris b. Nevfel	H. 42	Vali Mervan atadı
2	Eb. Seleme b. Abdillab	H. 49	Vali Said b.As atadı
3	İbni Rabia el Amiri	H. 61	Vali Yezid atadı
4	İdris el-Hevlani	H. 74	Halife Abdilmelik "
5	Abdullah b. kays b. Mahreme	H. 74	Vali olmadan Hacac
6	Nevfel b. Musahık Amr. b. Huddaş	H. 76	Vali Yahya b. Hakem atadı
7	Ömer b. Halid el zerga	H. 82	Vali Hişam atadı
8	Ebubekir b. Amr b. Hazm	H. 88	Vali Ömer b. Abdilaziz atadı
9	Ebubekir b. Amr. b. Hazm	H. 94	Vali Osman b. Hayyam atadı

Yukarıda (Tablo-X)'de görüldüğü gibi **Medine Kadıları**, valiler tarafından atanmakla birlik muhtemelen kriz durumlarında halifeler tarafından atanmıştır. Şehire her tayin olan **Vali**, istediği anda kadıyı görevinden alıp atayabilmiştir.

da- Emeviler Dönemi Kadı Atanma Şekilleri ve Kadıların Ücreti

Emeviler Döneminde Kadılar, genel olarak Medine valileri tarafından atanırdı.¹⁸⁴ Pek nadir olarak da halifeler tarafından atanırdı.¹⁸⁵ Abdilmelik'in yaptığı atama gibi bazen bölge valiilği, emirlik statüsünde olduğunda valilere geniş yetkiler verildiğini şu

¹⁸² Taberi; C. VII, s. 387

¹⁸³ İbn Haldun; C. III, s. 25; Şehavi, C.I, s. 50

¹⁸⁴ Hadari Beg; C. II, s. 217; Taberi. C. VI, s. 87-148; Şehavi C. I, s. 49

¹⁸⁵ Hadari Beg; C. II, s. 217

olaydan çıkarabilir. Haccac b. Yusuf'un Medine emiri olmadan önce Abdullah b. Kays'ı Medine kadılığına ataması gibi ¹⁸⁶ yine Medine valileri istedikleri zaman kadılıktan alabiliyordu. Saidn. Abdullah;¹⁸⁷ Hişam'ın Musahıkı¹⁸⁸ alıp yerlerine başka kişeleri atadıkları gibi Yani kadılar genelde şehir valisi tarafından atanırdı.

Halifeler döneminde, kadılar 100 dirhem ve ev ihtiyacına yetecek kadar buğday alırdı.¹⁸⁹ Bu maaşlar, Emeviler döneminde on misline çıkar.¹⁹⁰

Kadılar için verilen bu ücret o gün için çok iyiydi. Aldıkları maaş ev ihtiyacını dışında ek paraydı.

¹⁸⁶ İbn Haldun, C. III, s. 168; Taberi, C. VII, s. 168

¹⁸⁷ İbn Esir; C. II, s. 182

¹⁸⁸ İbn Haldun C. III, s. 169

¹⁸⁹ Suyuti; a.g.e, 115

¹⁹⁰ Cocri Zeydan; C. II, s. 231

BEŞİNCİ BÖLÜM MEDİNE'NİN İKTİSADİ YAPISI

I. Medine'de Ziraî Üretim

1- Medine'de Arazinin Yapısı ve Zirai Ürünler

Şehir, tabiat şartları itibarıyla bir tarım alanı olmakla¹ birlikte lavlı araziler de bulunuyordu. Bu arazilerde tarıma elverişli olmaması ve düşmanın zor girebilmesi nedeniyle evler ve kaleler yapılmıştı.² Tarıma elverişli bölgelerde ziraat yapıyordu; Evler ve kaleler bu sahalarda inşa edilmiyordu.

Medine'nin doğusunda "**Harretü'l-Vakum**" batısında "**Harretü'l-Vebire**" bulunuyordu. Harretü'l-Vakum, ziraat için çok uygundu. Bu bölgenin toprakları bereketli, suyu boldu.³ Medine'nin kible tarafları ise, Harra'ya yakın olmasından mıdır? Sebebi bilinmemekle birlikte; toprağı beyaz ve çorak olmasına rağmen⁴ sulandığında, bol miktarda mahsulat alınmaktaydı.⁵ Medine'nin batı bölgesinde, özellikle **Akik** ovasının **Çurfla Uyun** arasındaki uzanan toprakları, kumsal hafifçe balçıklı ve yumuşaktır. Bu nedenle bire otuz ürün alındığı rivayet edilir.⁶ Zaten hicret öncesinde **Akik** Vadisi ve **Furu** arasında ziraatın yapıldığı büyük çiftlikler ve malikhaneler bulunuyordu. Medine etrafındaki bu çiftliklerin ve malikhanelerin, **Akik** kuyularının sularının acıması nedeniyle harap olduğunu ve bakımsız halde bırakıldığı,⁷ kaynaklarımızda yazılıdır. Yine **Beni Nadir**, **Peygamber** tarafından sürüldüğünde bölgelerinde birçok malikhaneler terketmişlerdi.⁸ (Bkz. **Harita- I, II, III**).

Medine'nin ikliminin güzel, suyunun bol olması ve toprağının verimli olması nedeniyle halkın en büyük geçim kaynağı, çiftçilik

¹ Nedvî, s. 153.

² Hamidullah; İslam Peygamberi, C.I, s. 87.

³ Ekrem Ziya Umeyrî; a.g.e., s. 547.

⁴ Mirat'ül-Medine, s. 1080; İbn Kesir; Sire, C.I, s. 353.

⁵ Mirat-ı Medine, s. 1081.

⁶ Mirat-ı Medine, s. 1081.

⁷ Hamavî; Buldan, C.V, s. 8

⁸ Şehzade Şerhi. C.IV, s.472.

ve bağıcılıktır. Her türlü sebze ve meyve yetişmesine rağmen ilke sırayı hurma ve üzüm almaktadır.⁹

Medine hurmalarının çeşitleri sayısızdır. Asırlar boyu şöhretlerini korumuşlardır. Araplar, hurmanın ekiminden çürümesine kadar her safhası için değişik isimleri kullanmışlardır. Hurma ile ilgili hastalık vekuraklık gibi haller için de ayrı isimler kullanıyordu.¹⁰

Araplar hurma üzerinde ihtisaslaşmışlardı. Hurmada duygusal hareketlerin varlığını ilginç döllenme şekillerini tesbit edebilmişlerdir. Hurma ziraatı çok gelişmişti, döllenme için tozlama usulünü biliyorlardı. Hatta hurma neslini ıslah edebilip bol ürün alabiliyorlardı.¹¹ Hurmanın Arap hayatında böyle önemli olmasının sebebi, onlara birçok menfaatler sağlamasıdır. Özellikle kurak geçen yıllarda halkın gıda ihtiyacını karşılıyordu; Para rolünü oynuyordu. Hurma ağacını yapıda, sanatta ve yakacak olarak kullanırlardı. Hurmadan hayvanların yemini çıkarırlardı.¹² Yine hurma sütle birlikte Bedevi sofrasının en büyük yemeğidir.¹³ Hurma, Medine'liler üzerinde o kadar etkiliydi ki, Peygambere nisbet edilen hadisi şerifte; "**Hurmanın Adem oğlunun halası**" olduğu rivayet edilmişti.¹⁴

Medine'de başlıca hububat; **Arpa**¹⁵ ve **buğday**dı. ¹⁶ peygamberin geleceği yıllarda Medine'nin güneyinde tahılların hemen hepsi yetişiyordu. **Portakal, limon, muz, şeftali, kayısı, incir, üzüm**¹⁷ **Nar** ve **pancar** yetişiyordu. Hatta Medine'nin hicretin birinci asrında Suriye'ye buğday ihraç ettiği¹⁸ rivayet edilmektedir. Naki Vadisinde ise bol miktarda, **böğürtlen, deve dikenî, palamut, sedir, vb. dikenli ağaçlar**¹⁹ yetişmekteydi. Medine'nin Yahudilerin buraya geldiği dönemlerde dünyanın en

⁹ Nedevî; a.g.e., s. 153; Takvimü'l-Buldan, s. 87.

¹⁰ M. Hamidullah; Makaleler, s. 29-30.

¹¹ Hamidullah; Makaleler, s. 32; Nedevî; s. 153.

¹² Nedvî, s. 153.

¹³ Hitti; İslam Tarihi, C.I, s. 129.

¹⁴ Hitti; C.I, s. 30; Hamidullah, Makaleler, s. 30

¹⁵ Ahmet Şelbi; et-Tarihü'l-İslamî ve'l-Hadaratü'l-İslamî, C.I, s. 123.

¹⁶ Nedevî; s. 154.

¹⁷ Watt; "al-Madina", C.V, s. 994.

¹⁸ Hamidullah; İslam Peygamberi, C.I, s. 139.

¹⁹ Şemhudî; Vefa, C.II, s. 222.

ağaçlı²⁰ ve suyu bol bölgelerinden birisi olduğu rivayet edilmektedir.

Medine'de kuyusu olan bol sulu ve etrafı duvarla çevrili bu bahçelere "el-Hait" deniyordu.²¹ Ensarın çoğunlukla yılda iki kere bol mahsul veren güzel haritleri vardı.²² Muaviye döneminde devlete ait "Savafı" ²³denen tarlaların Medine'de çok fazla olduğu tesbit edilmiştir. Muviye, bu toprakları elde edip Medine ve yöresinde 150 bin "Vesk" (ölçü birimi) ekim yapıp, 100 bin "Vesk" (ölçü birimi) buğday elde ediyordu.²⁴ Bütün bunlar Medine'de halkın tarım ve ziraatla uğraştığını gelirlerinin büyük bir bölümünü bu yolla elde ettiklerini göstermektedir.

2- Ziraî Üretimde Sulama Faaliyetleri

Medine'nin iklimi, yazlar 40° kışlar ise soğuk ve hafif yağışlı olurdu.²⁵ Daha önceki konularda anlatıldığı gibi, dere suları açısından Medine çok zengindi, Yağış da olunca dere sularının meydana getirdiği nehircikler Medine'ye bir ölçüde yetiyordu.

Medine'de pınarlar ve kuyu suları da bulunmaktaydı. Bahçe ve hurmalıklar bu kuyulardan sulanırdı.²⁶ Kuyu sularının çekilmesi için genelde köleler kullanılıyordu.²⁷ Ayrıca Medineliler, develeri arazi sulamada kullanırlardı. Bunlara "el-ibilün-nevadih" derlerdi.²⁸ Bu develer, insanların çekemeyeceği büyük kovaları çekiyordu.²⁹ Bu kovalarla hurmalıklar sulanıyordu.

Tarla ve evlerin suları için erkek çocuklarının kullanıldığını görüyoruz. Erkeklerin çoğu zaman bu suları satarak geçimlerini yaptıkları³⁰ rivayet edilir. Suyun çekilip satılmasının Medine'de bir sektör oluşturduğu muhtemeldir.

²⁰ İbn Haldun; C.II, s. 331.

²¹ Nedevî, s. 154.

²² Kettanî; C.II, s. 277.

²³ Sevafî; Sahibi bulunmayan devlet mülkiyetine geçen emlak.

²⁴ Sambudî; Vefa, C.II, s. 152.

²⁵ Wat; "al-Madina", C.V, s. 994; Hitti, a.g.e., C.I, s. 36.

²⁶ Semhfudî; Vefa, C.I, s. 553.

²⁷ Hamavî, Buldan, C.V, s. 82.

²⁸ Nedevî; s. 156.

²⁹ Hamidullah; Makaleler, s. 29.

³⁰ Hamidullah; a.g.e., s. 29.

Medine'de Hz. Ali'nin Talha'ya su seddiyle birlikte araziyi hediye etmesinden³¹ Medine'de sulama kanallarının ve sedlerin yapıldığını çıkarabiliriz.

Medine'de toprak kuyu kazmaya elverişliydi. Önce yüksek bir yerde kuyu açılır, sonra onun altında kuyu ve bentler oluşturulur. Yüksekte bulunan kuyunun suları aşağıdaki kuyulara akıp su toplanınca³² arklarla sular tarlalara götürülürdü.³³ Böylece kaynak ve kuyu suları kullanılmış olurdu.

İlk konularda da belirttiğimiz gibi, Kızıldeniz'e dökülen Vac Vadisinin suları Medine'den geçer. bu sular aynı zamanda "Akul" denilen gölü meydana getirir ve bütün sene Akul gölünde su bulunurdu.³⁴ Medine'nin devamlı bol suya sahip olmasını sağlardı.³⁵

3- Medine'de Toprak Sistemi

a. Mülk Araziler ve Toprak Sistemi

Medine'de çiftlikler, malikhaneler ve hurmalıklar olmakla beraber imar edilmemiş toprakları çoğunlukta idi.³⁶

Medine arazisi; halkın arazi üzerinde yaşarken müslüman olması sonucunda "Öşür Arazisi" konumuna girmiştir. Halk müslüman olunca bu topraklar sahiplerine bırakılmıştır.³⁷ Hz. Aişe, Resulullah'ın şu hadisini nakleder; "Şehirler, zorla ve kahırla fethedilir, Medine ise Kuranın tesiri ile fethedilmiştir"³⁸ Medine toprakları öşür arazisidir. Bu toprakların Öşür Vergisi Medine amiline verilirdi³⁹ Böylece halk, tarım ve ziraata teşvik edilmiş oluyordu.

Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde ölü araziler ve daha sonra Yahudilerin terkettiği araziler vardı. Bunlar Peygamber, Hz. Ebubekir ve Ömer tarafından sahabeye ikta edildi.

31 İbn Şebbe; Tarihü'l-Medine C.III, s. 1042.

32 Hamidullah; Makaleler, s. 33.

33 Nedvi; s. 154.

34 Hamidullah; Makaleler, s.33.

35 Hamidullah; İslam Peygamberi, C.I, s. 139.

36 Takvimü'l-Buldan, s. 87.

37 Ebu Yusuf; Haraç, s. 122.

38 Belazurî; fuh, s. 12.

39 Belazuri; a.g.e., s. 419.

Hz. Peygamber, **Akik** arazisinin (denizle Sahr dağları arasındaki kalan kısım) Bilal b. Harise el-Muzeniye verdi.⁴⁰ Ancak Hz. Ömer döneminde bu toprakları çalıştırmaya gücü yetmeyince Hz. Ömer, bu toprakların bir kısmını Bilal'dan alıp, başkalarına verdi.⁴¹

Resulullah **Fukayr** adlı iki bölge ile **Bir-u kays** ve **Şecere** adlı dört araziye **ikta** olarak Hz. Ali'ye verdi. Hz. Ömer ise, Yenbu ve bazı yerleri Hz. Ali'ye **ikta** etti. Yine **Zübeyr Kuyusu, Amr Kuyusu, Naile Kızları Irmağı, Ebi Hureyye Toprağı, Ayşe Kuyusu, Muttalib Kuyusu** **ikta** edildikleri kişiye göre isim almışlardır.⁴²

Hz. Ebi Bekir **Curf** ile **Kanat** ovaları arasındaki toprakları Zübeyr'e **ikta** etti. Ömer, Havvat b. Cübeyre boş bir toprağı **ikta** etti.⁴³ Resulullah **Beni Nadir** topraklarından Zübeyr'e **ikta** etti yine Ebibekir, **Cüfzü** Zübeyr'e **ikta** etti.⁴⁴

Resulullah, **Müzeyneli** ve **Cüheynelilerden** bazılarına **Müzeyne** topraklarını **ikta** etti. Onlar bu araziye imar edemediler başkaları bu toprakları gelip, imar edince Hz. Ömer'e şikayet edilir. Hz. Ömer, Resulullah'ın verdiğini geri alamam; "Herkim elindeki araziye üç sene boş bırakıp işlemezse; sonra başkaları bu araziye imar ederse, imar edenler daha çok hak sahibi olur" dedi.⁴⁵ Hz. Ömer, üç yıla kadar boş bırakılan toprakları ve işletilmesine güç yetirilemeyen toprakları, eski sahiplerinden alıp başkalarına **ikta** etmiştir.⁴⁶

Yine "Mevat" denilen ölü arazilerin ihya edilince, ihya edenin olacağı kural getirilmiştir. Tabi bu toprakların İmar arazilerden uzak olması, toplumun menfaatlerine zarar vermemesi gibi şartları⁴⁷ vardır.

Muaviye döneminde halkın faydalandığı **savafilere** kendine mülk edindi. Yine tüm malikhaneleri ve **ikta** topraklarını kendi

40 İbn Şebbe; a.g.e., C.I, s. 149; Ebu Yusuf, **Haraç**, s. 109.

41 İbn Şebbe; C.I, s. 150; Ebu Yusuf; s. 108 vd.

42 Beluzurf; **Futuh**, s. 22-23.

43 Belazurf; **Futuh**, s.22.

44 Ebu Yusuf; s. 31.

45 Ebu Yusuf; s. 108.

46 Ebu Yusuf; **Haraç**, s.108-109.

47 Ebi Yala; **Ahkam**, s. 209; Maverdi, **Ahkam**, s. 198.

mülkiyetine geçirdi veya yakın akrabalarına ikta olarak dağıttı.⁴⁸ Halbükî ilk dönemlerde işletilmeyen fazla topraklar, kişilerin elinden alınıp işletebileceklere veriliyordu. bu uygulama üretimi arttırıyordu.

b- Devlet arazileri

ba. Kamu Yararına Kullanılan Araziler (Koruluklar)

Medine'nin kuzeybatı bölgesinde "el-Ğabe" denilen bir orman vardı. Buradan yakmak için odun kesip taşımak çok zordu. arazisi olmayanlar, ekmek parası için buradan odun keser, şehirin merkezine taşır ve satarlardı.⁴⁹ Faydalanmak isteyen herkes buradan faydalanırdı.

Kamu'nun faydalandığı diğer bir arazi koruluklardı. Bu arazilerin mülkiyeti Allah ve Resuluni aitti. yani devlete aittir. herkes kullanabilir, özel mülkiyete dönüştürülemez.⁵⁰ Peygamber, Naki bölgesini savaşta kullandığı atlara, ganimet alınan keçi, koyun, inek, gibi küçükbaş hayvanlara koruluk olarak tahsis etmişti.⁵¹ "Peygamber, müslümanların hayvanlarının barınması için belirlenen bölgeleri koru yapıyordu ve birisini bu korulukta görevlendiriyordu. Hz. Ömerde aynı yolu takib etti. **Rebeze koruluklarına** Hüey'i tayin edip, insanlara zulmetmemesini, fakirlerin hayvanlarını aç bırakmamasını emretti.⁵²

Hz. Ömer, korulukları bütün müslümanları menfaatına kullanmak için tahsis etmişti. Hatta Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf'in hayvanlarının girmemesini korucusuna emretmişti.

Hiçkimse kendi şahsına ait koruluk edinemez. "**Koruluklar, Allah ve Resulu içindir**" ifadesi yani, Resulullah'ın yaptığı gibi, koruluklar bütün müslümanların menfaati için kullanılır, zengin fakir herhangi bir kimse onu mülkiyetine geçiremez, şahsına kullanamaz,⁵³ Yani tüm müslümanların ortak olarak faydalandığı yerdir.

⁴⁸ Yakubî; *Tarih*, C.II, s. 234.

⁴⁹ Hamidullah; *Makaleler*, s. 28.

⁵⁰ Maverdî; *Ahkam*, s.208; Alusu; *Buluğ*, C.III, s. 33.

⁵¹ Ebu Ubeyd; *Emval*, s. 323.

⁵² Ebu Yusuf; *Haraç*, s.174; Ebu Ubeyd; *Emval*, s. 323.

⁵³ Ebi Yala; *Ahkam*, s. 222.

bb. Resulullah'ın Sadakati ve Kullanıldığı Yerler

Resulullah'a alınan ganimetlerin beştebiri farz kılınmıştı.⁵⁴ Peygamber alınan bu beşte bir geliri yine müslümanlara harcamıştır.

Peygamberimize sadakat ismiyle ayrılan arazi ve mülklerden hanımlarına ve ailesine ayırdığı bir yıllık geçimi dışındaki mallar müslümanlara tahsis edildi; vefatından sonra devletin kullandığı kamu malları oldu.

Peygamberin "sadakati" altı maddeydi.

- 1- Muhayrik'in Resulullah'a hediye ettiği mallar.
- 2- Beni Nadir Arazisinden Resulullah'a ayrılanlar.
- 3- Hayberde üç kale
- 4- Fedek Arazisinin yarısı
- 5- Vadil-kura'nın üçte biri
- 6- Medine Pazarının yeri⁵⁵

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Fatıma fedek arazisinin almak ister. Hız. Ebubekir "Allah Resulu miras bırakmaz, ehl-i beyti sağlığında faydalanır, vefatından sonra bütün müslümanlar faydalanır"⁵⁶ dedi ve Hız. Fatma'ya miras olarak vermedi. Hız. Ömer'de miras olarak vermedi. Mervan orayı ikta olarak mülküne geçirdi. Ömer b. Abdilaziz'in hilafetine kadar uygulama devam etti. Ömer b. Abdilaziz, hilafete gelene "Resulullah'ın kızına verilmeyen arazi nasıl benim olur" deyip, o toprakları resulullah dönemindeki uygulama durumunu döndürür.⁵⁷ O, topraklardan tüm halk faydalanır.

Peygamber, fey mallarını asker ve fakirlere bırakıyor, miras olarak bölüştürmüyor.⁵⁸

II- Medine'de Pazar Yerleri ve Ticaret

1- Pazar Yerleri

Kentlerin genelinde geçerli olan değiş-tokuş merkezlerinin yanısıra özel merkezlerde vardı. Her bölümün kendi içerisinde

⁵⁴ Enfal; 41.

⁵⁵ Ebi Yala; Ahkam, s.199-202.

⁵⁶ Şeyhzade Haşiyesi, C.IV, s. 472; İbn Şebbe; C.I, s. 217. Maverdi; Ahkam, s.192; Semhudî, Vefa, C.II, s. 152.

⁵⁷ Suyutî; Tarih, s.232.

⁵⁸ İbn Şebbe; C.I, s. 217.

dağıtım yapan ufak merkezleri bulunurdu. Ekonomik faaliyetlerin toplandığı bu merkeze **suveyka (pazarlar)** deniyordu. Burası, yörede yaşayanların günlük ihtiyaçları için alışveriş yaptıkları basit ufak bir pazardı. Kentte yapılan değiş-tokuş yerlerinin sabit ve devamlı oluşu, binaların inşa edilmesini de gerektirmiştir.⁵⁹ Ancak Peygamberin ilk kurduğu pazar, boş arazideydi. Pazarın bir köşesine konulan sülahi, diğer tarafından görünüyordu.⁶⁰

a. Peygamberin İlk Pazar Yerini Tesbiti

Peygamber, Yahudilerden ayrı bir çarşı pazar yeri kurup, müslümanları, onların istismarından kurtarmak ister.⁶¹ Önce Beni Kaynuka pazarına gider, bakar, burası olmaz,⁶² der sonra diğer pazarlara gider, ardından **Nebit** pazarına gider, daha sonra bu pazara döndü, orayı beğendi. "Burada herhangi bir eksiltme ve vergi konulmasın"⁶³ dedi. Peygamber, bu pazara herhangi bir bina yapılmasını yasakladı. Hz. Ömer, pazarın yanına konulan su testisini bile kaldırttı. Peygamberler ve Halifeler, pazarın işgaline fırsat vermediler.⁶⁴

b- Şehir Ticaretinde Pazar Yerlerinin Önemi

Pazarların Amilu's-suk adında bir denetleyicisi vardı. Bu kurum Halifeliğin ilk dönemlerinden beri devam etmektedir.⁶⁵ Osman zamanında da Amilu's-suk olan el-Haris b el-Hakem'in Peygamber pazarındaki tüccarlarından vergi toplamıştır.⁶⁶ Bu nedenle bu kurumun daha eskilere dayandığını göstermektedir. İbn-i Saib b. Yezid, Hz. Ömer döneminde vergi memuru olduğunu ve onda bir miktarında Nebatilerden vergi aldığını⁶⁷ söyler. Yöne Hz. Ömer'in (Musab b. Zubeyre Göre) **Medine** çarşısına Süleyman b. Ebi

⁵⁹ Petro Chalmeta; Pazarlar, Editor, R.B. Serjeant; **İslam Şehrî**, (Trc: Elif Topcuğil), İstanbul, 1992, s.

⁶⁰ Semhudî; **Vefa**, C.I, s. 540.

⁶¹ Asım Köksal; **Hz. Muhammed ve İslamiyet**, C.V, İstanbul 981, s. 195.

⁶² İbn Şebbe; C.I, s. 304.

⁶³ Kettanî; C.II, s. 378.

⁶⁴ Semhudî; **Vefa**, C.I, s. 539.

⁶⁵ Aziz Ed' Durî; **Hükümet Kurumları**; Editör, R.B. Serjant; **İslam Şehri**, s. 69.

⁶⁶ Belazurî; **Ensab**, s. 615.

⁶⁷ Ebu Ubeyd; **Emval**, 507.

Haseme'yi ve Abdullah b. Mesud'u görevlendirdiği⁶⁸ rivayet edilir.

Pazarlar, kamuya ait mallar olarak kabul edilir. Pazarlardan özel mülkiyet kabul edilmez. Halk boş arazilerde pazar kurabilir, fakat aynı yerin birkaç defa kullanılması, kullanma mülkiyet hakkı tanımaz.⁶⁹

Pazar yerlerinin kentleştirilmesi, kapalı alanlara geçilme olayı Hişam b. Abdilmelik zamanında başlar. Hişam Medine Valisi İsmail b. Halid'e **Bakiu'z-Zübeyr** de bütün pazarları çevreleyip içerisine alacak bir binanın yapılmasını emretti. Vali, çok yüksek kemerli bir duvar yaptı. Sonra bütün çarşıya yetecek **Buyut** (oda ve hücre dükkan) yaptırdı. Kapıları **Belka** dan getirildi. Halk, Hişam'ın yaptırdığı kapalı pazardan hoşlanmadı. Hişam ölünce halk hemen burayı yıktı.⁷⁰

Böylece, Hişam b. Abdilmelik zamanında boş alan pazarından kapalı pazara geçildiği ve buralardan vergilerin alındığı görülür. Ömer b. Abdilaziz, Medine pazarındaki evleri yıktı. Pazarlardan kira da alınmadı.⁷¹ Zaten Peygamber, pazarlarından haracın alınmayacağını⁷² buyurmuştu.

c- Medine'deki Pazarların İsimleri

Cahiliyye döneminde Yesrib tarafındaki **Zubalede** bir pazar vardır. **Cisrde Beni Kaynuka** pazarı, **Asbe'de Safasif'da**, **İbni Hebbin Sokağında** pazarlar bulunuyordu.⁷³

Batha Suku, at, deve, koyun ve yağın satıldığı pazardı. Medine Çarşısına, **Bakiu'l-Hayl** de deniyordu.⁷⁴ **Zevra** da "**Suku'l-Hars**" bulunuyordu. Buraya insanlar merdivenle iniyordu.⁷⁵

Ayrıca **Muzahım**⁷⁶ **Çarşısı**, **Ganem Çarşısı**, **Temmarin Çarşısı**⁷⁷

⁶⁸ Schavî, C.I, s. 48.

⁶⁹ Ebi Yala; **Ahkam**, 224; Maverdi; **Ahkam**, 404.

⁷⁰ Semhudî; **Vefa**, C.I, s. 541.

⁷¹ Semhudî; **Vefa**, C.I, s. 540-542, 546.

⁷² İbn Şebbe; **Tarihul-Medine**, C.I, s. 304; Semhudî; **Vefa**, C.I, s. 539.

⁷³ İbn Şebbe; C.I, s. 305.

⁷⁴ Semhudî; **Vefa**, C.I, s.544; İbn Şebbe; C.I, s. 306.

⁷⁵ Semhudî; **Vefa**, C.I, s. 306; İbn Şebbe, C.I, s. 306.

⁷⁶ İbn Şebbe; C.I, s. 306.

⁷⁷ İbn Şebbe; C.I, s. 262.

Medine'de, Darlar'ın herbirinde bir pazar bulunuyordu.⁷⁸

Arablarda ticaret, karşılıklı mübadele esasına dayanıyordu. Para, az kullanılıyordu. Rumlar ve Farslar, parayı daha çok kullanıyordu. Pazarlarda toplanıp ürettiklerini satıp, ihtiyaçları olan şeyleri satın alıyorlardı.⁷⁹

Böylece, Peygamberin yerini tesbit ettiği **Medine Pazarı** dışında şehirde bazı pazarların varlığını da tesbit etmiş bulunuyoruz (Bkz. **Tablo-XI**).

Tablo - XI
Medine'de Bulunan Pazar Yerleri

Sıra No	Pazar Yerlerinin Adı	Düşünceler
1	Medine Pazarı	Peygamberin yerini tesbit
2	Zübale Pazarı	ettiği Medinenin Merkezi Pazarı
3	Beni Kaynuka Pazarı	Cisr dedir
4	Bir Pazar	Asbe de
5	Bir Pazar	Safasıf de
6	Batha Pazarı	At, deve ve koyun satılıyordu.
7	Müzahim Çarşısı	
8	Temmarın Çarşısı	
9	Ganem Çarşısı	

Yukarıda (**Tablo-XI**) gördüğümüz pazar ve çarşılar dışında isimlerini tesbit edemediğimiz, her semtte bir pazarın bulunduğu rivayet edilmektedir. Gördüğümüz kadarıyla bu pazarlar, bazen malın cinsine göre de kullanılıyordu. Batha çarşısı, Ganem (koyun) Çarşısı, Temmerin (hurmacılar) çarşısı gibi.

2. Ticaret

Medine, münbit olmasına rağmen herşeyi kendisi üretemiyordu.⁸⁰ Bu nedenle Medine pazarlarına, dışarıdan mal geliyordu.

Arap yarımadasında ticaret yolları Deniz Yolları ve Karayolları olarak ikiye ayrılırdı.

⁷⁸ İbn Şebbe; C.I, s. 271

⁷⁹ Hadarî Beg; C.I, s. 16.

⁸⁰ Ahmed Emin; Zuhul-İslam, C.I, Beyrut, 1945, s.311.

1- **Deniz Yolları:** Kızıldenizden gelen yol **Bedir** körfezine oradan da **Akabe** ve **Şama** ulaşırdı.

2- **Karayolları:** Arap yarımadaındaki ticaret yolları su kuyularının çokça bulunduğu çizgiyi devam ederdi. Sebebi ise su kuyularını takib eden yollarda kalabalık fazla olurdu, güvenlik açısından bu çizgi takibedilirdi. Bu özellikte, ticaret kervanları için iki ana yol vardı:

1. Yol: Kuzeyden güneye, Kızıldeniz yakınından kuzeye uzanan yoldur. Bu yol ikiye ayrılıyordu.; Birincisi Suriye yönünde kuzeydoğuya uzanıyor, oradan **Mısır**, **Filistin** yönünden güney batıya uzanıyordu. Güneyde **Hadramat** sahilini paralelini izler.

2. Yol: Arap yarımadasını ikiye bölen yol, Kızıldenizden Arap körfezine giderken **Mekke**'ye uğrar. Yarımadaın kalbinde ikiye ayrılır. Birincisi kuzeydoğudan **Şattul-Araba** ulaşır, ikincisi, güneydoğudan **Arap Körfezini** takib ederek **Abidabi**, **Masket** ve **Zifara** ulaşır.⁸¹

Medine'ye bu yollardan mallar geliyordu. Genelde **Nebatlı** tüccarlar, Medine pazarını elde tutuyorlardı; **Zeytin yağı**, **buğday** ve **baklagilleri** Medine pazarlarında satıyorlardı. Hz. Ömer, Zeytinyağı ve buğdaydan 1/20; baklagillerden ise 1/10 vergi aldı.⁸² Yine lüks mallardan sayılan **mücevher**, **kokular**, **müzik aletleri**, **metal tencere** ve **silahlar** ithal ediliyordu.⁸³ (Bkz. **Harita -V**).

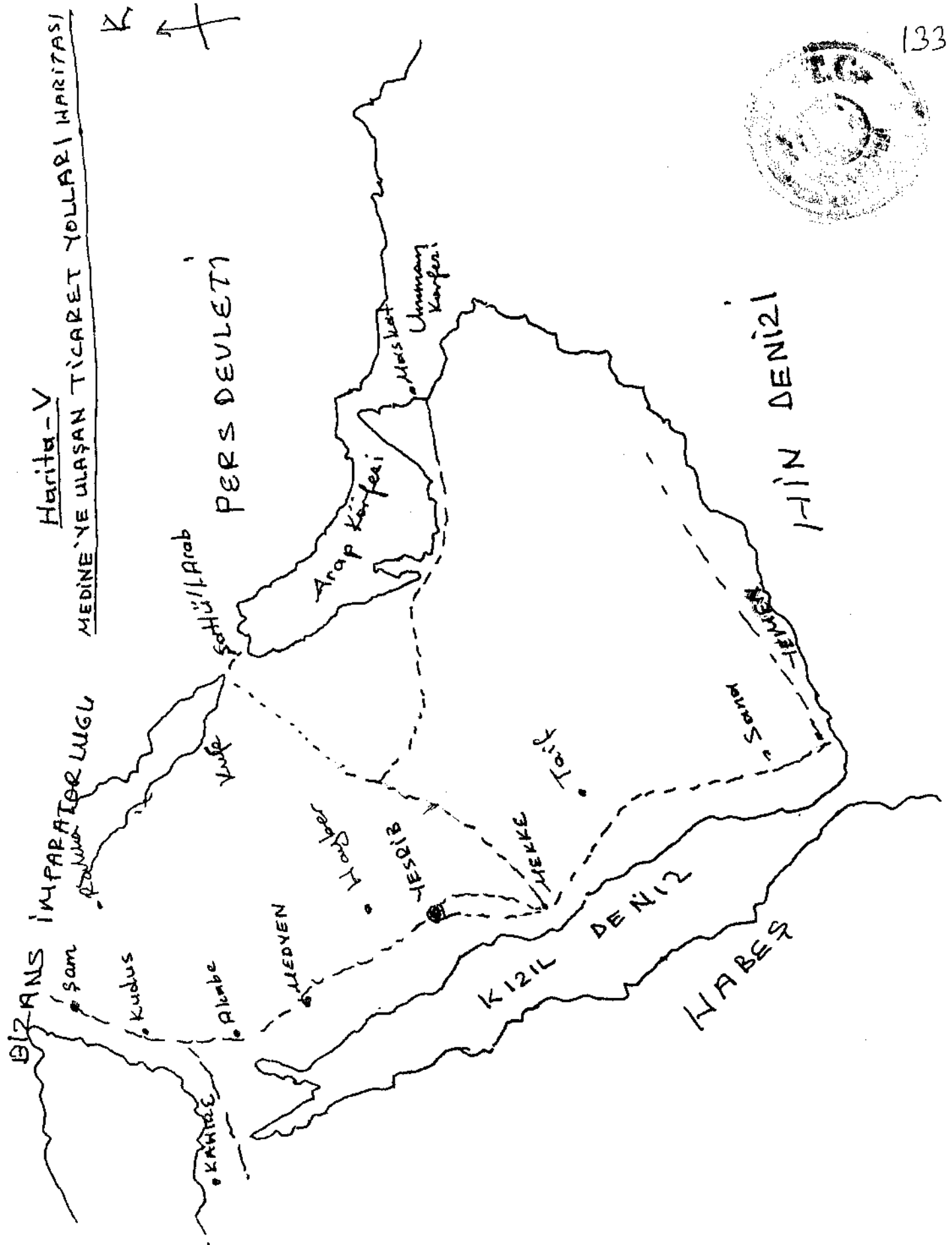
Yesrib, ekonomik ve ticari yönden büyük bir öneme sahipti. Yesrib, Mekke ve Şam yolu üzerinde kurulmuştu. Kureyşliler, Mekke'nin ticari hayatının Yesrib'in kontrolüne gireceğinden korktukları için Resulullah'ın hicretine engel olmak bile istemişlerdi.⁸⁴ Sonuçta Yesrib, düzenli bir devlet ve ekonomik yapıya kavuştuktan sonra, Mekke'nin ticari hayatını kontrol altına aldı.

⁸¹ Ahmet Şelbi; **Tarih**, C.I, s. 124.

⁸² Ebu Ubeyd; **Emval**, s. 463-508.

⁸³ Hamidullah; **Makaleler**, s. 39.

⁸⁴ Ahmet Şelbi; **Tarih**, C.I, s. 254



3- Fiyatlar

Şehirde fiyatlar için net bir ölçü vermek mümkün değildir. Çünkü bir elbisenin fiyatında dahi değişik rakamlar görebiliyoruz. Fiyatlar hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte bazı tesbitlerimiz;

1 Kalkan 5 dirhem⁸⁵ (Hz. Ebubekir'in kıymek takdiri)

Kasr: 1 milyon dirhem (Evsafı belli olmayan bir Kasr)

Hurmalık: 1 milyon dirhem (Ölçüsü belli değil)

Ziraat Sahası: 1 milyon dirhem⁸⁶ (Ölçüsü belli değil)

1 Kırba su (Rume kuyusundan : 1 mud) (7 dirhem)⁸⁷

Kuyu: 35 bin dirhem (Rume kuyusu)

1 Kova su çekme 1 hurma⁸⁸

1 Ev (Mescid bitişiğinde) 20.000 dirhem⁸⁹ Evsafi belli değil)

1 ekmek (Hz. Ali dönemi) 1 dirhem⁹⁰ (ölçüsü belli değil)

Deve fiyatları, yaş ve niteliklerine göre çok farklılık göstermektedir. Hicret sırasında Hz.Ebubekir iyi nitelikli iki deveyi 8.000 dirheme satın alırken⁹¹ Yine Hz. Aişe Basra Seferi için 80 dinara bir deve⁹² satın almaktadır.

1 Koyun: Yarım ve 1 dinar arasında değişiyordu.

1 At: On ukuyye (400 dirheme)

1 Balta: 1 dirhem⁹³

1 Elbise: Elbise fiyatları 40 dirhem civarındaydı.⁹⁴ Ancak Hz. Peygamberin, Abbas'a hediye ettiği elbiseyi, O bir yahudiye 8.000 dirheme satmıştı.⁹⁵ Biz bunun normal elbise değil ipek kaftan olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü o dönemde ipek kaftanın fiyatı 2000-8000 dirhem arasındadır.

⁸⁵ Suyutî; Tarih, s.98; (Dirhem; genelde gümüş bir paradır. Para ilminde genel olarak dirhem, gümüşden dinarın ise altından darb edildiği bilinmektedir.)

⁸⁶ Semhudî; Vefa, C.II, s. 202.

⁸⁷ İbn Hacer; el-İsabe, C.I, s. 540.

⁸⁸ Tirmizi; Ebu İsa Muhammed b. İsa, El-Camiu's Sihah, Kıyamet, Kahire, 1975.

⁸⁹ İbn Kuteybe; el-İmame ve's Siyase, C.I, s. 36; Semhudî; , C.I, s. 241.

⁹⁰ Suyutî; Tarih, s.180.

⁹¹ Hamidullah; İslam Peygamberi, C.II, s. 235.

⁹² Taberî; Tarih, C.V, s. 477.

⁹³ Hamidullah; İslam Peygamberi, C.II, s. 235.

⁹⁴ Hamidullah; a.g.e., C.II, s. 236.

⁹⁵ İbn Sad; C.7, s. 75.

- 1 vesk (yiyecek-hububat işi): 200 dirhem⁹⁶
 1 köle 200-800 dirhem⁹⁷
 Koyun çobanlığı 1 kirat⁹⁸
 1 Deve semeri, 13 dirhem⁹⁹
 Su taşıma ücreti, 250 hurma¹⁰⁰
 1 sığır 20-60 dirhem¹⁰¹
 1 Zırh 4 dirhem civarında¹⁰²
 1 Zırhın rehin değeri 20 sa buğday¹⁰³ (Bkz. **Tablo-XII**).

Bu fiyatlar bazen çok cuzî miktarda değişmeler göstermiştir. Peygamber, hendek savaşıdan sonra Mekke'ye kıtlık nedeniyle 500 adet altın gönderdi.¹⁰⁴ Halbuki kıtlık, Medine'de şiddetliydi.¹⁰⁵ Bundan fiyatların kıtlıktan aşırı derecede etkilenmediğini anlıyoruz. Hz. Ebubekir döneminde fiyatlarda yükselme görülüyor.

Hz. Ömer, çocuklara bile maaş bağladı. Halkın geçim seviyesi yükseldi.¹⁰⁶ Bir dönem Medinede ekonomik kriz görülür. Ancak Hz. Ömer, Medineye Mısır'dan bol miktarda erzak getirtip halkın ihtiyacını¹⁰⁷ karşılamıştır. Hz. Ebubekir ve Ömer dönemlerinde hazinede bulunan mal halka dağıtıldığından fiyat yükselmesi olmuyordu.

Hz. Osman döneminde Medine halkı zevk ve sefa içerisinde yaşadı. Medine'de bazı insanlar çok zenginleşti. Mesela Zeyd b. Sabit'in altınları keserle kırılıyordu. Abdurrahman b. Avf'ın, bin at, bin deve ve onbin koyunu olmakla birlikte, gayri menkulu hesaplanmıyordu.¹⁰⁸ Medinede H.63 lerdeki fitne anlarında geçim seviyesinin çok düştüğü ve fiyatlarının yükseldiği¹⁰⁹ görülmektedir.

⁹⁶ Serahsî; **Mebcut**, C.III, s. 3.

⁹⁷ Nesaî; **Sünen**, Zekat 5, kahire 1312

⁹⁸ Zebidi; **Tecrid**, C.VII, s. 29.

⁹⁹ Hamidullah; **İslam Peygamberi**, C.II, s. 235.

¹⁰⁰ İbn Abdilberr; **el-İstiab**, C.IV, s. 131.

¹⁰¹ İbn Mace; **Diyat** 6.

¹⁰² İbn Sad; C.VIII, s. 20.

¹⁰³ Tirmizî; **Buyu**, 7.

¹⁰⁴ Serahsî; **Şerh-i Siyerî Kebir**, C.I, s. 69; Belazurî, **Ensab**, C.II, s. 715.

¹⁰⁵ Vakidi; **Megazî**, C.II, s. 444.

¹⁰⁶ Corci Zeydan; C.II, s. 226.

¹⁰⁷ Belazurî; **futuh**, 303, Ahmet Emir; **Zuhru'l-İslam**, C.I, s.311.

¹⁰⁸ Corci Zeydan, C.I, s. 113; İbn Haldun; C.I, 216; İbn Kuteybe, C.I, s.30.

¹⁰⁹ Seyyid Sabık; **Fıkhus'Sünne**, C.I, Beyrut, 1986, s. 678; Hafiz ibnu'l Haceri'l-Asalanî; **Muhtesarül-Tergib ve Terhib**, (Tahkik ve Şerh Şeyh Habib ur-rahman); Hint- Bombay, 1960, s. 108; Müslim; **Nevevi Şerhi**, C.IX, s. 149.

Yukarıdaki bilgilerden elde edebildiğimiz sonuca göre, Peygamber ve diğer yöneticiler fiyatlara direk müdahale etmemişlerdir. Çünkü bir maddenin değişik yer ve zamanda değişik fiyatlarda satıldığı görülüyor. Bazen de aynı yerde, aynı anda değişik fiyatlarda satılan maddelere rastlanmıştır. Hz. Ömer başka ülkelerden özellikle Mısır'dan mal getirerek arz-talep dengesini sağlamaya çalışmıştır. Toplumdaki ekonomik ilkelere hareket ederek talebin üzerinde arzın hacmini genişletmeyi hedeflemiştir.



Tablo -XII
Medine'de Fiyatlar

S. No	Satılan Mallar	Fiyatları	Düşünceler
1	1 Adet Kalkan	5 Dirhem (Hz. Ehubekir'in Takdiri)	
2	Arsa	1 milyon dirhem	Arsanın ölçüsü belli değil
3	Kasr	1 milyon dirhem	Evsafı belli değil
4	Hurmalık	1 milyon dirhem	Ölçüsü belli değil
5	Ziraat Sahası	1 milyon dirhem	Ölçüsü belli değil
6	Kırba Su	1 müd. (171 dirhem)	(Rume Kuyusundan)
7	1 kuyu	35 bin dirhem	Rume Kuyusu
8	1 Kova su çekme	1 hurma	Yenilecek bir hurma
9	1 Ev (Mescid yanında)	20.000 dirhem	Evsafı belli değil.
10	1 Ekmek	1 dirhem	Hz. Ali Dönemi, evsafı belli değil)
11	Deve	800 dirhemle 80 dinar arası	Yaş ve niteliklerine göre
12	Koyun	1/2 ve 1 dirhem arası	
13	1 At	On Ukiyye = 400 dirhem	
14	1 Balta	1 dirhem	
15	1 Elbise	40 dirhem	
16	1 Elbise	2000-8000 arası	İpek kaftan olduğunu zannediyoruz
17	1 vesk yiyecek	200 dirhem	hububat ölçüsü
18	1 Köle	200-800 dirhem	evsafına göre değişiyor.
19	Deve Semeri	13 dirhem	
20	Su taşıma ücreti	2 sa hurma = 4344 gr.	
21	Koyun Çobanlığı	1 kirat (Yarım danik)	Koyunbaşı olması muhtemeldir.
22	1 sığır	20-60 dirhem	(Yaş ve niteliğine göre)
23	1 zırh	4 dirhem	
24	1 zırhın rehin değeri	20 sa buğday = 43440 gr.	

(Tablo - XII) gördüğümüz fiyatlar, o dönem için çok azdır. Ancak ipucları verebileceğini zannediyoruz. Bu fiyatlar nitelik ve evsafına göre değişme gösteriyordu. Evsaflarını tesbit edemediğimiz fiyatlar için yaklaşık olarak o günün örfü göz önüne alınmalıdır. Mesela bir arsa dediğimiz de o gün bir ev yapılabileceği kadar yerdir.

4- Para (Dinar ve Dirhem)

Arapların hayatlarında sanat ve meslek olmadığı gibi dinar ve dirhem de pek yoktu. Özellikle sahralarda yaşayanlar takas usulü muamele yaparlardı. Çiftçilik, bağcılık ve hayvancılıktan ürettikleri ürünleri şehirlere getirir, dinar ve dirhem karşılığında satarlardı. Böylece dinar ve dirhem kullanılırdı.¹¹⁰

Arapların islamdan önce kendilerine ait basılmış paraları yoktu. İran dirhemleriyle, Bizans dinarlarını kullanıyorlardı.¹¹¹ Dinar genelde altından,¹¹² dirhem ise gümüşden darbediliyordu. Cahiliyye döneminde Herakl dinarları ve Farsların bağliyye dirhemleri Mekke'ye geliyordu. Mekkelilerin ölçüsü belliydi. Miskal yirmi iki kırat on tane dirhem yedi miskal ağırlığındaydı. Bir rıtl on iki ukuyye; her ukuyye ise kırk dirhemdi. Darb edilmemiş külçe altını da bu ölçüye göre alıp satarlardı. Resulullah, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali bu ölçüyü değiştirmediler.¹¹³

Resulullah, Mekke'deki bu miktar için, "Ölçü, Medine Ölçüsü, tartı da Mekke tartısıdır" diyordu. Resulullah dönemin de dinar ve dirhem'in kullanıldığını Kuran-ı Kerim'den¹¹⁴ de anlıyoruz.

¹¹⁰ İbn Haldun; Tarih, C.I, s. 161; Dinar, Latince bir kelimedir. On "Üs" kıymetinde bir gümüş ifade eder. "Üs" Rum paralarından birisinin ismidir. Başlangıçta bu maksada yönelik basılan dinar sözü "on" demek olan deni kelimesinden türemiştir. Dinarın vezni Roma ukuyyesinin yedide biri yahut rıtlın (libre) yüzde biriydi. Yani onlar gümüş bir libreyi yüz dinara bölüyorlardı. Daha sonra dinarı altından basmaya başladılar. İranlılar bu sikke usulünü Rumlar'dan alarak kendilerine mahsus para basmaya başlamışlar ve aynı imleri vermişlerdir. C. Zeydan, C.I, s.178

Dirhem: Bir miskal veya bir dirhem miktarında olan Dirahuma kelimesinden alınıp, Arapçalaştığı iddia edilir (Tehanevi, C.I, s. 501).

¹¹¹ Hadarî Beg; C.II, 94; İbn Neccar, 494.

¹¹² Tehanevî; c.I, s. 622.

¹¹³ Belazurî; futuh, 652 vd.

¹¹⁴ Zuhruf; 31, fatur; 33; İnsan, s.21.

Miskalın dinar olduğu, aynı zamanda dinarın değeri ve miktarının sabitliği konusunda görüşler, farklı değildir. Tartışmalar dirhem üzerindedir; hatta bazıları, Resulullah ve Raşid Halifeler döneminde dirhem kullanılışını bile inkar etmişlerdir. Gerçek olan, dirhem Resulullah döneminde varlığı ve kullanıldığıdır. Ancak, İran'dan gelen dirhem ağırlıkları farklıdır.¹¹⁵ Farmlar döneminde dirhem üç ayrı miktarda basılıyordu: Birincisi on kıratı bu dirheme **Bağali** deniyordu. İkincisi on iki kırat miktarındaydı. Buna ise **Cerrariki** deniyordu. Üçüncüsü ise 10 kıratı. Buna ise **Taberiyye** deniyordu.¹¹⁶ **Miskal** olarak ağırlık takdirleri ise; 10 dirhem 10 miskal; 10 dirhem 6 miskal; 10 dirhem 5 miskaldi.¹¹⁷ Hz. Ömer, 10 miskal üzerinden **harç vergisi** almaya kalkınca mükellefler, on miskalin kendilerine maddi yönden ağır geldiğini söyleyip itiraz ettiler. Aynıdan ağır geldiğini söyleyip itiraz ettiler. Aynı zamanda üç ayrı miktar karışıklık doğuruyordu. Bu nedenle Hz. Ömer, (10+6+5) miskali toplayıp üçe böldü ve her on dirhemi 7 miskal olarak takdir etti. Artık zekat, haraç, konularında beytul mal ve mal sahipleri arasındaki ilişkilerde ihtilaflar kalktı.¹¹⁸ Miskalle dirhem arasındaki oran 7/10 oldu.¹¹⁹

Hz. Ömer'in bu uygulaması yeni bir para basma biçiminde olmadı. Para'nın tartısı ayarlanmakla birlikte Kıra'nın nakış ve şekilleriyle darbedildi. Ancak, Hz. Ömer tarafından paralara bazı İslamî ibareler eklendi.¹²⁰

Hz. Ömer'den itibaren çok kişinin para bastırıldığı rivayet edilmektedir. Yine İslam ülkesi sınırları içerisinde birçok vali ve emirler, bazı değişikliklerle **sikke** darbettikleri görülür. Hz. Osman, Muaviye, Abdullah b. Zübeyr'in para bastırmıştır. Ancak, bu

¹¹⁵ Suphi Salih; *Müesseseler*, s.317.

¹¹⁶ Alusî; *Buluğü'l-Ereb*, C.II, s. 192; İbn Kudame; a.g.e., s. 61, Belazuri; *Futuh*, s. 652.

¹¹⁷ Tebliğler; *İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Çareleri*, İstanbul, 1983, s. 24; Hamdi Döndüren; *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, İstanbul, 1988, s. 18; Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Alım-satımda Kar Hadleri*, Balıkesir, 1984, s. 64.

¹¹⁸ Cemhere; C.I, S.224; Cessas; *Ahkam*, C.II, s. 237; Kasani; *Bedaî*, C.VII, s. 253; Belazurî; *Futuh*, 652, İbn Humam; Kemaleddin Muhammed b. Abdilvahid; *Fethü'l-Kadir*, C.II, Bulak, 1898, S.522; Ebi Yala; *Ahkam*, s.175.

¹¹⁹ İbn Neccar; a.g.e., s.195; Hadarî Beg; s.95; Maverdi, *Ahkam*, 172, Ebu Ubeyd; *Emval*, 500.

¹²⁰ Makrizi; *Nukudu'l-İslamiyye*, s.31-33; Hadarî Beg, C.II, s. 219.

paralar, mevziî ve bölgesel kalmıştır, ülke çapında yayılmamıştır.¹²¹

Medine'de ve bütün İslam dünyasında bu uygulama devam etti. Abdilmelik hilafete geldikten sonra, parayı millileştirmeyi ve Bizans parasını kullanmamayı düşünüyordu.¹²² Bizans Kralı'nın paraların üzerine peygambere küfür yazacağını söyleyince Abdilmelik b. Mervan kızar. Abdilmelik, ileri gelen kişilere, bazılarına göre Medine'de oturan Muhammed b. Bakır'ı çağırır, ona durumu anlatır. Karara varıldıktan son H. 76. abdilmelik şunları yapar.¹²³ Altın ve gümüşden **sikke** darb edilir. Bir tarafına tevhid diğer tarafına Hz. Peygamberin ismi yazılır. **Dinar** ve **dirhem** kenarına darbolunduğu sene ve şehir yazılır. Dirhem 10, dinar 7 miskal ağırlığında ayarlanır.¹²⁴ Yabancı paraları kullananları idam edeceğini söyler ve ağır tedbirler alır.¹²⁵

Paralara ayetlerin yazılması, hoş karşılanmadı. Çünkü onlara temiz olmayanlar dolunuyordu.¹²⁶

İlk para basımı konusunda tarihçilerin ihtilafları vardır. Birinci grub, Hz. Ömer'in ilk parayı bastırıldığını söyler. Her iki tarafın gözden kaçırdığı ince nokta: Hz. Ömer parada ayarlamayıp, Kısraî paraya bazı İslami sözler ekleyerek bastırdı ve aynı zamanda mevziî idi. Tüm İslam dünyasını kapsayıcı değildi ve yabancı paraları kullananlara ceza da getirmede. Halbuki Abdilmelik'in uygulaması farklıydı. O, yabancı paraya alternatif bir para sistemi getiriyor, parayı millileştiriyordu. Abdilmelik yer, tarih ve kendi resmini vurdurarak, ilk resmi parayı darbediyordu. Yabancı para kullananları idam edeceğini belirtiyordu. Böylece müslümanlar tek para sistemine geçiyor, kendilerine has paraları oluyor ve İslam ülkesinin sınırları içerisinde uygulama genel bir şekil alıyordu.

¹²¹ Hamdi Döndüren; **İslami Yaklaşımlar**, s.18.

¹²² Mecelletü'l Arabi; s. 363, s. 154.

¹²³ Dineverî; **Tıval**, 316; Taberî, **Tarih**, C.VII, s. 147.

¹²⁴ . Zeydan; c.I, s. 181; ibn esir; **el-Kamil**, C.IV, s. 161; Suyutî; **Tarih**, 218.; Yakubî; **Tarih**, C.II, s. 281; İbn Neccar, s. 496; Maverdi, **Ahkam**, 172.; Ebi Yala; **Ahkam**, 176.

¹²⁵ Belazurî; **Futuh**, 651-689; C.Zeydan, C.I, s. 181

¹²⁶ İbn Haldun; **Tarih**. C.III, s. 54; Maverdi, **Ahkam**, 172, Ebu Yala, **Ahkam**, 178.

5- Medine'de Dinar ve Dirhem Dışında Kullanılan Paralar

Dinar ve Dirhem dışında fulus, kırat ve en küçük para birimi olan "danik" kullanılıyordu.¹²⁷

Danik 1/6'dirhemdir.¹²⁸

Ukiyye 40 dirhemdir; ağırlık olarak 119,04 gr.¹²⁹

Kırat: Danikin yarısı kadar bir paradır; 0,2475 gr.¹³⁰

Fulus: 1/72 habbe: 0,03 gram gümüşdür.¹³¹

Kıntar: 4000 dinardır.

Tasveç veya Tasuç: 0,1237 gr.¹³²

Rıtıl (gümüş); 480 dirhem = 12 Ukiyye = 1428,48 gr.¹³³

Zerre: 1/248832 habbe = 0,0000002 gr.

Habbe: 6 hardal = 0,062 gr.

Hardal: 1/6 habbe: 0,01033 gr

Nevat: 5 dirhem¹³⁴

Neşş: 20 dirhem¹³⁵

Bu paralar Medine'de kullanılmıştır. Ancak çok az kullanıldığı için bu paralardan fazla söz edilmemiştir. Para olarak ilk akla gelen "Dinar ve Dirhem" olmuştur (Bkz. Tablo-XIII).

127 Hamidullah; Makaleler, s. 42.

128 Dr. Halil Cur; Larus, s.521; Tehnevî; C.I, s. 266..

129 İbn Hişam; C.I, s. 139; Lügatül Fukah, s.449.

130 Suphi Salih; Müesseseler, s.319.

131 Zuheyli; C.I, s. 59.

132 Suphi Salih; 319 (Lisanül-Arab'dan naklen)

133 Lügatü'l-Fukaha, 449-50

134 Zuhayli; c.I, s. 59.

135 Suphi Salih; s. 316.

Tablo - XIII
Değişik Dönemlerde Medine'de Kullanılan Paralar

S. No.	Para İsimleri	Para Ölçüsü	Düşünceler
1	Danik	1/6 Dirhem	
2	Ukiyye	40 dirhem = 119,04 gr.	
3	Kırat	0,2475 gr.	Danikin yarısı kadardır.
4	Kıntar	4000 Dinar	
5	Tasveç veya Tasuç	0,1237 gr.	
6	Rıtr. (gümüş)	400 dirhem = 12 Ukiyye 1428,48 gr.	
7	Zerre	1/248832 habbe = 0,000002 gr.	
8	Habbe	6 hardal = 0,062 gr.	
9	1 Hardal	1/6 Habbe = 0,01033 gr.	
10	Nevat	5 dirhem	
11	Nesş	20 dirhem	

Yukarıda (Tablo - XIII) görülen **Dinar** ve **Dirhem** dışındaki bu paralar Medine'de kullanılmıştır. Ancak çok az kullanılmıştır, bu nedenle bunlar hakkında fazla söz edilmemiştir. Buna rağmen değişik İslam coğrafyasında zaman zaman kullanıldığını da görmekteyiz.

6- Ölçü ve Tartılar

Peygamberin, Medine'de kullandığı uzunluk, ağırlık ve para birimlerini ifade eden istihlahların bilinmesi gerekmektedir. Yine iki ayrı yerde kullanılan ortak kelimeler vardır. Bunlar:

a- Alan ölçüleri ve miktarları

1- Kasbe: 6 zira = 3,696 m = 13,660416 m²¹³⁶

2- Cerib: 10 kasbe¹³⁷ = 3696 cm = 1366,0416 m²

¹³⁶ Muhammed Devvas Kalacı, Hamid Salih el Gunabî, **Mucemü'l-Lügati'l Fukaha** (Arabî- İngilizce), Beyrut, 1405, s. 451.

¹³⁷ Maverdî, **Ahkam**, s. 170; Ebi Yala, **Ahkami**, s. 173.

3- **Kafiz:** Ceribin 1/10 udur.¹³⁸ 144 ziradır.¹³⁹ = 136,5 m²

4- **Aşir:** Kafizin 1/10'udur. Böylece alanı 66,13 m²

5- **Zira Haşimi:** 8 tutam = 61,6 cm = 3,79456 m²¹⁴⁰

Bu bilgileri tabloya dökelim. (Bkz. **Tablo - XIV**).

Tablo - XIV
Medine'de Kullanılan Alan Ölçüleri

S. No.	Ölçünün Adı	Ölçüler arasında eşdeğer birimler	Bugünkü Metre cinsinden karşılıkları
1	Kasbe	6 zira = 3,96 m	13,660416 m ²
2	Cerib	10 Kasbe= 3696 cm	1366,0416 m ²
3	Kafiz	Ceribin 1/10 = 144 zira	136,5 m ²
4	Aşir	Kafizin 1/10	66,13 m ²
5	Zira (Haşimî)	8 tutam = 61,6 cm	3,79456 m ²

(**Tablo-XIV**)'de görülen bu ölçü birimleri İslamın ilk yıllarında Medine'de kullanıldığı gibi daha sonra İslamın siyasi idari ikisadi ve askeri olarak gelişmesine paralel olarak değişik islam beldelerinde kullanılmaya başlandı. Bölgelere göre bu ölçü birimleri geliştirilerek çeşitleri ve uzunlukları farklılaştırıldı.

b- Uzunluk ölçüleri ve miktarları

1- 1 parmak: 1,925 cm¹⁴¹ 6 Arpa boyu

2- 1 Arpa boyu: 0,320 cm

3- Tutam 4 Parmak: 7,7 cm

4- Karış: 7 parmak = 11,55 cm

5- Ayak: 4 tutam = 30,8 cm¹⁴²

6- Hutve: 3 ayak = 92,6 cm¹⁴³

7- Galve: 184,4 metre¹⁴⁴

¹³⁸ Suphi Salih, s. 312.

¹³⁹ Larus, 973.

¹⁴⁰ Lugatül Fukaha, 451.

¹⁴¹ Vehbe Zuhaylî; **İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul 1994, s. 57.

¹⁴² Lugatü'l-Fukaha, s. 450.

¹⁴³ Lugatü'l-Fukaha, s. 451.

¹⁴⁴ Suphi Salih, Müesseseler, s. 312; Zuhaylî, a.g.e., s. 57.

8- Mil: 1848 m¹⁴⁵

9- Fersah: 3 mil 1200 zira = 5544 m¹⁴⁶ = 12 bin adım

10- Berid: 4 fersah = 12 mil = 4800 zira = 22176 m¹⁴⁷

11- Merhale: 2 Berid: 8 fersah: 24 mil: 44352 m¹⁴⁸

Bu bilgileri tabloya dökelim (Bkz. Tablo - XV).

Tablo - XV
Medine Kullanılan Uzunluk Ölçüleri

S. No.	Ölçünün adı	Ölçüler Arasında Eşdeğer Birimler	Bugünkü Karşılıkları
1	Parmak	6 Arpa	1,925 cm
2	Arpa Boyu		0,320 cm
3	Tutam	4 parmak	7,7 cm
4	Karış	7 parmak	11,55 cm
5	Ayak	4 tutam	30,8 cm
6	Hut	3 Ayak	92,6 cm
7	Galve		184,4 mt
8	Mil		1848 mt.
9	Fersah	3 mil = 1200 zira = 1200 Adım	5544 mt.
10	Berid	4 fersah=12 mil= 4800 zira= 6 saat = 22,176 km	22176 mt.
11	Merhale	2 Berid= 8 fersah = 24 mil	44352 mt.

(Tablo - XV)'de verdiğimiz bu ölçü birimleri Medine'de kullanılan ölçü birimlerinden bazılarıdır. Bunlar, islamın çeşitli coğrafyalara yayılmasına paralel olarak hem çeşitlenmiş, hemde bazı değişikliklere uğramıştır. O nedenle bugünkü karşılıklarına çevrilirken kaynaklarda farklı rakamlar karşımıza çıkmaktadır. Biz bunlardan bazılarını bu tabloda gösterebildik.

c- Ağırlık Ölçüleri ve Miktarları

¹⁴⁵ Zuhayli; C.I, s. 57.

¹⁴⁶ Lugatü'l-Fukaha, s.451.

¹⁴⁷ Suphi Salih, Müesseseler, 312.

¹⁴⁸ Lugatü'l-Fukaha, s. 451.

1- Sa: 4 müd = (5 ... 8) rıtıldır¹⁴⁹ = 27,5 litre = 2172 gr¹⁵⁰

2- Müd: 0,688 litre = 1 1/13 rıtıl = 171 dirhem = 543 gr¹⁵¹

İslam hukukunda genelde bütün ölçekler sa ve müd ile takdir edilir. Bu iki ölçü bilinince diğerlerinin miktarını tesbit kolaylaşır.¹⁵²

3- Kist ve Kil = Yarım sa = 1082 gr = 1,374 litredir.

4- Mekuk = 1 1/2 sa = 3258 gr = 4,122 litre¹⁵³

5- Ferak = 3 sa = bakırdan bir kaptır, yaklaşık 10 litre = 6 kisttir.

6- Kırbe = Su ölçüsüdür.¹⁵⁴ 40 sa = 6848 gr = 68,48 litredir.¹⁵⁵

7- Katiz: 12 sa = 8 mekuk¹⁵⁶

8- Vesk: 60 sa¹⁵⁷

9- Mahtun = 1 sa¹⁵⁸

10- Ukke = Zekik = Yağ ölçmede kullanılan kap¹⁵⁹

11- Irdeb: 24 sa¹⁶⁰ = 25172 gr¹⁶¹

12- Veybe = 22 müd.¹⁶²

13- Cerib = 48 sa = 104256 gr¹⁶³

14- Kür: 1560 kg.dır. En büyük Arap ölçөгüdür.¹⁶⁴ Bu bilgileri tabloya dökelim (Bkz. **Tablo -XVI.**)

149 Ebu Ubeyd; Emval, s.492

150 Suphi Salih; s. 314; Zuhaylî, s. 58.

151 **Lugatü'l-Fukaha**, s.450.

152 Suphi Salih, s. 314.

153 **Lugatü'l-fukaha**, 450.

154 İbn Kutayb, İmame ve's-Siyase, C.I, 38.

155 **Lugatü'l-fukaha**, 450.

156 Zuhaylî; I, 58.

157 İbn Kudame b, cifer (Tahkik Dr. Muhammed Huseyhev Zebidî), **el-Haraç ve's-Sinaatül-Kitabet**, Bağdat, 1981, s. 202.

158 Ebu Ubeyd, Emval, 492.

159 Taberî, Tarih, C.IV, s. 445.

160 Heyet, **Mucemü'l-Veciz**, Mısır 1980, s. 12; Yakubî, Tarih, C.II, s. 154.

161 **Lugatü'l-Fukaha**, s. 450.

162 Suphi Salih, s. 315.

163 **Lugatü'l-fakaha**, s. 450.

164 Zuhaylî, C.I, s. 59.

Tablo-XVI
Medine'de Kullanılan Ağırlık Ölçüleri

S. No	Ölçünün Adı	Ölçüler Arasında Eşdeğer birimler	Bugünkü karşılıkları
1	Sa	4 Müd = 5. 8 rıtıl = 2,75 litre	2172 gr.
2	Müd	0,688 litre 1 1/3 rıtıl = 171 dirhem	543 gr
3	Kist ve Kil	1/2 Sa = 1,374 litre	1082 gr
4	Mekuk	1 1/2 Sa = 4,122 litre	3258 gr
5	Ferak	3 a (bakır kap) = 7-10 litre yaklaşık = 6 Kist	6516 gr
6	Kırbe (Su ölçüsü)	40 Sa = 68,48 litre	6848 gr.
7	Kafiz	12 Sa = 8 Mekuk	6500 gr (yaklaşık)
8	Vesk	60 Sa	70320 gr
9	Ukke	Zekik = yağ ölçmede kullanılan ölçü	-
10	İrdeb	24 sa	25172 gr.
11	Mahtun	1 sa	2172 gr
12	Cerib	48 Sa	104256 gr
13	Veybe	22 Müd	11946 gr
14	Kür	En büyük arap ölçüsü	1560 kg.

Tablo XVI'de görüldüğü gibi Medine'de çok farklı ağırlık ölçüleri kullanılmaktadır. İlk yıllarda kullanılan bu ölçü birimleri daha sonra çeşitli beldelere yayılmıştır. Ancak bu birimlerin Arap ve İslam kaynaklı mı? Yoksa çağdaş veya antik kültürlerle ait birim olma özellikleri de var mı? Bu konu etimolojik olarak tahlil edilmeye muhtaç gözükmektedir. Ama ifade ettiğimiz gibi İslamın ilk yıllarında kullanılmaları hasebiyle İslamî veya islamlaştırılmış birer ölçü birimi olarak kabul ederek incelemeye çalıştık.

ALTINCI BÖLÜM MEDİNE'DE İLİM VE KÜLTÜREL HAYAT

I Medine de İلمي Hayat

1 - İslam Öncesi Var Olan Bilimler

Cahiliyye dönemi ve islamın ilk dönemlerinde Medine'de belli başlı ilimler vardır. Bu sınırlı ilimler, Medine halkının ihtiyaçlarına yöneliktir. Bu ilimler, Neseb, tarih din şiir v.b.¹ Bunları sosyal bilimler olarak kabul edebiliriz. Arapların bilgi becerisine dayalı olarak öğrendikleri "Tıp, Hesap, Baytarlık Bina Yapımı, Şehir Kurma ve Astoronomi, İz Bulma" gibi bilim² dalları ise pozitif bilimler olarak sayılabilir.

a- Neseb (Seçere) ilmi

Araplar, mensup oldukları kabile aile ve soylarının nesebini iyi bilmeye özen gösterirlerdi. Arapların neseb bilgileri, bütün Arap kabilelerinin isimlerini ayrıntılarıyla ezberlerdi.³ İslami dönemde peygamberimizin nesebini Hz. İsmail'e kadar götürerek öğrenme; şerefli ve özel bir davranış kabul edildi. Bütün yönleriyle peygamberimizin dedelerini öğrenmeye çalıştılar.⁴ Böylece islami dönemde de büyük neseb alimleri yetişti. Hz. Ebubekir de bunlardandır.⁵ Hz.Ebibekir'den sonra Hz. Ömer döneminde de meşhur neseb alimleri yetişti; Akıl b. Ebi Talib, Mahreme b. Nevfel, Cubeyr b. Matam⁶ gibi.

b- Tarih ilmi

Bugünkü anlamıyla tarihçilik yoktu ama buldukları bölgenin olaylarını ezberliyorlardı.⁷ Neseb alimlerinin de tarihle bağlantıları

¹ Şehristani; Milel ven-Nihal, C. II, s. 239, Rafii; Tarihu'l-Edeb C. II, s.327

² Henna Fahuri; Tarihul-Edeb, s. 16

³ Zuhuri, Danişman; Asr-ı Saadet; Büyük İslam Tarihi,C. I, İstanbul, 1967, s. 22

⁴ Şehristani; el-Milel, C. II, s. 240-241

⁵ İkdül-ferid; C. III, s. 326; Taberi; Tarih, C. IV, s. 246

⁶ Taberi; Tarih, C. V, s. 204; Suyuti; Tarihul-Hulefa, s. 143

⁷ Zuhiri; a.g.e, C. I, s. 22

vardı. ⁸Arap olmayan kavimler İslama girdikten sonra kendi geçmişlerini, peygamberlerini müslümanlar anlattılar. Bu bilgiler müslümanlara arasında yayıldı. Bunlar, bu bilgileri tedvin etti. İslamı dönemden sonra da Hz. Ebibekir'den başlayarak olay ve savaşları anlattılar. Böylece futuh⁹ kitapları ortaya çıktı.

c- İlmî Nucum (Astroloji) ve Astoronomi

Araplar bu bilgiyi Kaldaniler'den ve Babilliler'den almışlardı. Araplar her yıldızla bir ad koymuştu. Yıldızlar, uçsuz bucaksız çöllerde onların işine yarıyordu.¹⁰ Onlar yağmurun yağışının sıcak ve soğğunun sebebinin bu yıldızlar olduğuna inanıyordu.¹¹

Araplar, iklim hareketleriyle ilgileniyorlardı. Onlara bu tür bilgiler lazımdı.¹² Çünkü yolculuğa çıkacaklarında dahi yönlerini bu yıldızlarla belirlerlerdi. Ayrıca rüzgarın esişi onların yönlerini bulmada yardımcı olurdu. Kuzeyden gelen yel "Saba" yeli, batından esen rüzgara "Şımal" yeli, Güneyden esen rüzgara "Debur" yeli doğudan esen rüzgara "Cenup" yeli, diyorlardı.¹³ Bu rüzgarların özelliğine göre yönlerin belirlerlerdi.

d- Kehanet, Arefet ve Kıyafet

Araplar "Kahin" e inanır. Kahinlerin herşeyi bildiğini zannederlerdi. Kahinler, cinlerden haber alırdı.¹⁴ Bu nedenle onlar hakkında göklerden bilgi geldiğine inanırlardı.¹⁵ Yağmurun yağacağını dahi bilirlerdi. Hz. Peygamber, yağmurun yağacağını kahinden öğrenmek isteyenine kafir olacağını buyurur.¹⁶

Kıyafet, kehanetin bir koludur.¹⁷ Sadece, iz bulma biraz daha bilimseldir. Bir çocuğun vücudundan nesebinin sıhhatini bilirler, Ayak izinden kişinin yaşlı veya genç olduğunu tesbit ederler. Bu

⁸ Rafii; a.g.e, C. I, 341

⁹ Henna faburi; a.g.e s. 341

¹⁰ Neşet Çağatay; İslam Tarih Başlangıçtan Abbasilere kadar (Dini içtimai- iktisadi, siyasi açıdan) Ankara, 1993 , s. 42

¹¹ Zuhiri; a.g.e, C. I, s. 17

¹² Hadari Beg; a.g.e, C. I, s. 49

¹³ Neset Çağatay; İslam Tarihi, S. 117

¹⁴ Zuhir; C. I, s. 17

¹⁵ Çağatay; a.g.e s. 120

¹⁶ Şchristani; Milel, C. II, s. 241

¹⁷ Mesudi; Muruc, C. II, s. 165

bilimi cinayet tesbitinde mahirce kullanıyordu.¹⁸

Kişinin dış görünüşünden konuşmasından onun iyi veya kötü olduğunu sezmeyle ilm-i feraseti kuşların konmasından anlam çıkarma bilgisi ¹⁹demek olan **Zecru-Tair, Remil "Atma, Düş Yorumu"** gibi bilimler de kıyafet ilminin kollarıdır. ²⁰

Cahiliyye döneminde Hz. Ebibekir, rüya yorumunda mahirdi. Hz. Ebibekir'in yorumlarının gerçekleştiğini halk kendisine iletirdi.²¹

Beni Müdliç kabilesi de iz tanıma yoluyla cinayet failini bulmada mahirdi.²²

2- İslami Dönemde İlim ve Eğitim

İslamın ilk dönemlerinde Medine'de yukarıda zikredilen bu bilimler vardı. İslam toplumu medine'de tam olarak yerleşmeye başladıktan sonra Peygamberimizin Kuran-ı eğitim, öğrenme ve yazı seferberliği başlatır.²³ Ayrıca Peygamberimizin yabancı dilleri öğrenmeleri için Zeyd b. Sabit gibi bazı kişileri görevlendirmesi;²⁴ bütün bu çalışmalar sonucunda Medine de İslami bilimler doğmaya başlar. İslami bilimler beraber; gramerden şiire ve tıbbaya kadar yeni bilgiler ve yeni ilim adamları Medine'de yetişmeye başlar. Ve Medine ilmin, sanatın, fennin merkezi olmaya doğru ilerler.

a. Mescid ve Suffalar

Peygamberimiz ilmi alanda ilk hareketi mescitten başlatır. Mescid-i Nebevi yanında "**Suffa**" denilen yeri yaptıran Peygamberimiz burayı ilmi çalışmaların merkezi yapar. Burada peygamber bizzat kuran ilimlerinin eğitimini yapar. Kendisi "ummi (okuma yazma bilmeyen" olduğundan okuma-yazma ve diğer bilimler için Abdullah b. Ebi'l-As ve Ubade b. Samit gibi kişileri görevlendirdi.²⁵ Hatta peygamberimiz ilim adına kafir

¹⁸ Hadari Beg; C. I, s. 49

¹⁹ Çağatay; a.g.e, s. 121

²⁰ Şehristani; C. II, s. 241; Mesudi, Muruç, C. II, s. 165

²¹ Şehristani; C. II, S. 241

²² Hadrami Beğ; C. I, s. 49

²³ Sehavi; C. I, s. 47 ; Belaziri; Futih, s. 661

²⁴ Subhül-Aşa, C. III, s. 20

²⁵ İbn Abdiller; El-İstiab fi Marifetil-Ashab, C. II, Kahier, 1328, s. 374-393; Ebu Davud; Sünen, Buyu 37, Humus 1388

öğretmenlerden ve Bedir savaşına katılan İslam düşmanlarından dahi faydalanma²⁶ fırsatını kaçırmadı. Peygamberimiz, Suffa denilen yerde 400 civarında kişinin masraflarını çok zor şartlarda karşılayarak ilmi yapının oluşması²⁷ için mücadele veriyordu.

Peygamber, mescid ve Suffa'da eğittikleri bu kişileri çeşitli bölgelere öğretmen olarak gönderiyordu. ²⁸Çünkü "Ehl-i Suffa" çeşitli alanlarda yetişiyordu. ²⁹Her ne kadar Kuranın hükümlerin öğrenmek, Kuran'ı yazmak temel hedef olsa da...

b- Daru'l-Kurrallar

Müslümanlar sayıca fazlalaşınca artık **Mescid-i Nebi** ve **Suffa** onlara dar geliyordu. Medine'de Mehreme b. Nevfelin evi eğitim için tahsis edildi. Medine'de çeşitli evler kuran öğrenim için kullanılıyordu. Buralara **Darül-Kurra**³⁰ ismi verildi. Kuranı öğrenmek isteyen insanlar buralara devam ederdi. Bu uygulamadan eğitimin cami dışında da yapılabileceği ³¹ sonucuna ulaşılacaktır.

c- Küttablar

Peygamber devrinde özellikle çocuklara yazı yazma ve okuma dersi vermek için açılmış mekteplerdir.³² Buralarda, yazıyı ve şiirleri Kuran dışında başka metinler üzerinde öğretirlerdi. Kuran'ın tahrifinden korkulduğu için bu metod seçilmişti.³³ Okuma ve yazma için malzeme olarak levha kullanıldığı rivayet edilir.³⁴ Ayrıca bu kuttablarda şiir, peygamberin hadisleri peygamberin kıssaları da

²⁶ Suheyli ; Ravdü'l-Unf, C. II, Kahire, 1969, s. 92; Ebul Nasral-Haruni el Mısri; el-Metaliu'n-Nasriyye il-Metabii'l-Mısriyye fi'l-Usulil-Hattiyye; C. I, Kahir 1304, s. 726; Dr. Ahmet Şelbi; el-Terbiyetül-İslamiyye, Kahire, 1982, s. 45; Belazuri; Futuh, s. 459

²⁷ Hamidullah; İslam Peygamberi, C. II, s. 74-76

²⁸ Müslim; C. II, s. 136 Ahmed b. Hanbel; Müsned III, Mısır, 1954, s. 109

²⁹İbn-i Battuta; Rihle, C. I, s. 213 ; İbni Haldun Mukaddire s. 398

³⁰ İbn Abdil-Berr; a.g.e, C. I, s. 247; Hamidullah İslam Peygamberi C. II, s.77

³¹ Makrizi; El-Mevaiz vel-İtibar Bi-Zikril-Hitati ve'l Asar, C. II, Mısır, 1270, s. 362

³² Şalebi; Terbiyetül-İslamiyye, 49; Ahmet Emin; Fecrül-İslam C. I, Kahire, 1932, s. 291

³³ İbni Cübeyr, Ebul-Hüseyn Muhammed b. Ahmed Kenani Endülüsi Rihletü'l-İbni Cübeyr, Bağdat, 1937, s. 207

³⁴ Şalbi a.g.e, s. 49

öğretiliyordu.³⁵ Bu rivayetle beraber öğretmenlerinin çoğunun müslüman olmadığı iddia edilerek, Hz. Peygamberin hadislerinin öğretilmediği söylenir.³⁶

Peygamberin titizlikle uyguladığı bu eğitim hareketi sonraki dönemlerde de devam etti. Daha peygamberin sağlığında İslami ilimler sahasında büyük hadisçiler, fıkıhçılar kurrular ortaya çıkmakla beraber, fen ve sanat alanında da şairler, şarkıcılar edebiyatçılar yetişti.

II. İslamın İlk Asrında Medine'de Yetişen Alimler

1- Medine Fıkıhçıları (Fakihler)

a- Hz. Peygamber Döneminde Yetişen Medine Fakihleri

Peygamberin döneminde onun eğitiminden geçen sahabe arasında müctehid sayısı oldukça fazladır. Ancak fetva ve içtihadları bize ulaşan 130 kişi civarındadır. Arapçayı iyi bilen bu ilk nesil insanlar, Allah ve Resulunun maksadını iyi anlıyorlardı. Çünkü peygamberle beraber yaşıyorlardı. ³⁷ Bu dönemde fetvaları bir kitap olabilecek yedi kişi vardır.³⁸

- 1- Hz. Ömer
- 2- Hz. Ali³⁹
- 3- Abdullah b. Mesud
- 4- Hz. Aişe
- 5- Zeyd b. Sabit
- 6- Abdullah b. Abbab
- 7- Abdullah b. Ömer⁴⁰

Fetvaları birer risale halinde olanlar Hz. Ebubekir Hz. Muaz b. Cebel Hz. Osman⁴¹ ve Ebu Musad Esari⁴²

³⁵ Ahmet Çelebi; *İslamda Eğitim ve Öğretim Tarihi* (Çev: Ali Yıldırım), İstanbul, 1976, s. 35

³⁶ Ziya Kazıcı; *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 233

³⁷ Hayrettin Karaman; *İslam Hukuk Tarihi*, C. 1, İstanbul (tız), s. 46

³⁸ Karaman; a.g.e, s. 46

³⁹ Heytemi Ahmet Bin Hacer; *el -Savaik*; Kahire (tr.), s. 16; Suyuti, 171

⁴⁰ Karaman; S. 46; Suyuti; *Tarih* s. 171

⁴¹ Heyfemi; *Savaik*, s. 16

⁴² Karaman; a.g.e, s. 47

b. Hz. Ebi Bekir Dönemi Medine Fakihleri

- 1- Ali b. Ebi Talib
- 2- Ömer b. Hattab
- 3- Muaz b. Cebel
- 4- Ubey b. Kab
- 5- Zeyd b. Sabit
- 6- Abdullah b. Mesut⁴³

c- Hz. Ömer Dönemi Medine Fakihleri

- 1- Ali b. Ebi Talib
- 2- Abdullah b. Mesud
- 3- Ubey b. Kab
- 4- Muaz b. Cebel
- 5- Zeyd b. Sabit
- 6- Ebu Musa'l-Eş'ari
- 7- Ebu Derda
- 8- Ebu Said el Hudri
- 9- Abdullah b. Abbas ⁴⁴

d- Hz. Osman Dönemi Medine Fakihleri

- 1- Ali b. Ebi Talib
- 2- Abdullah b. Mesud
- 3- Ubeyy b. Kab
- 4- Zeyd b. Sabit
- 5- Eba Saidel Hudri
- 6- Abdullah b. Amir⁴⁵

e- Hz. Ali Dönemi Medine Fakihleri

- 1- El-Haris-ül Aver
- 2- Ebu Tufey Amir b. Vesile
- 3- Hebbet ül-Urna
- 4- Raşidül Hicri
- 5- Huveyze b. Münher
- 6- Reşidül Hicri

⁴³Yakubi; Tarih, C. II, s. 138

⁴⁴ Yakubi; a.g.e C II, s. 161

⁴⁵ Yakubi; a.ge., C. II, s. 177

- 7- El-Asbağ b. Nebata
- 8- Misemül Temmar
- 9- Hasan b. Ali⁴⁶

f- Tabiin Döneminde Medine Fakihleri

- 1- Sacid b. Museyyeb
- 2- Urve b. Zubeyr
- 3- Kasım b. Muhammed
- 4- Harice b. Zeyd
- 5- Ebubekir b. Abdurrahman
- 6- Süleyman b. Yesser
- 7- Ubeydullah b. Abdillah ⁴⁷
- 8- Said b. Museyyeb
- 9- Abdulmelik b. Mervan
- 10- Kubeys b. Zueyb⁴⁸

2- Medine Hadisçileri

Yasamayla ilgili olan hadisler Medine'de ortaya çıkar. Peygamber Medine'dedir. Bu nedenle müslümanlar Medine'de toplanır. Peygamberin sağlığında 30.000 kadar kişi Medine'de peygamberden rivayette bulunmuştur. Hadislerin toplanması ve tedvini peygamberin vefatından daha sonra yapıldı.⁴⁹

Medine'de bulunan hadisçilerin bir bölümü

- 1- Hz. Ali
- 2- Ummuseleme⁵⁰
- 3- Ebi Said İ hadri
- 4- Hz. Aişe
- 5- Cabir b. Abdillah⁵¹

⁴⁶ Yakubi; C.II, s. 214

⁴⁷ İbn Kayyim el Cevziyye; Şemseddin Ebu Abdillah, *İlamü'l-Muvakkin* C.I, Beyrut 1973; Taberi; *Tarih* C. VII, s. 328, İbn Esir, C. IV, s. 201

⁴⁸ Suyuti; *Tarih*, s. 216

⁴⁹ Hasan İbrahim Hassan; *Tarih* C. I, s. 504

⁵⁰ Muhammed b. Osman Zehebi; *Tecrid-ü'l-Sahih; Sahabe*, C.II, Haydarabat, 1315) s. 322; Ahmet b. Hacer-el-Askalani; *el-İsabe fi Temyiz İs-Sahabe*, VIII, Kahire, 1972, s. 221

⁵¹ Ahmed b. Muslim İbni Kuteybe Dineveri; *Maarif* Beyrut, 1970, s. 77 ; Muhammed b. Hibban Busi; *Kitabu'l-Meşahir'il-Ulemail-Emsar* Kahire, 1959, s. 5

- 6- Abdullah b. Ömer
- 7- Ebu Hureyre⁵²
- 8- Ebi Eyyübel Ensari ⁵³
- 9- Zeyd b. Sabit ⁵⁴
- 10- Hz. Osman
- 11- Hz. Ebibekir⁵⁵
- 12- Ubey b. Kab⁵⁶

3- Katibler

Arabistan'da yazının varlığını çok eski dönemlere götürmektedirler. Hz. Adem'den sonra Hz. İdris'in kalemi kullandığını söyleyenler olduğu gibi Hz. İsmail'in ilk olarak Arap yazısını ve dilini kullandığını, iddia edenler ⁵⁷vardır. Diğer bir iddiaya göre de ilk Arapça yazısını Abdudahmın b. İrem b. Nuh kullandı. Harfler hurufu mucem halinde yazılıyordu. ve 29 harf kullanılıyordu.⁵⁸ Harf ve kelimelerin ilk olarak kullanımı ve yazımını Tasım ve Cedise isnad edenler de vardır. ⁵⁹ Arabül-Arife'nin anavatanının Yemen olması nedeniyle yazı orada kullanılıyor, ismine Musned deniyordu. Yazı Yemen'den Hire ve Enbara nakledildi; bu yazı türüne Cezm hattı deniyordu. Hire ve Enbardan Arabistan'ın çeşitli bölgelerine dağılır, mesela Mekke'ye Harb b. Ümeyye tarafından getirildiği iddia edilir.⁶⁰ İslamın ilk geldiği dönemlerde ise 17 kişi okuma yazma biliyordu.⁶¹

-
- ⁵² Ahmet b. Ali Haceril Askalani; *Tehzibü'l-Tehzib*, C. VII, beyrut, 1918, s.328; Busi; *Meşahir*, s. 16; Hacerit Askalan; *İsabe*, C. IV, s. 182
- ⁵³ İbn Esir el Cezeri; *Usüdul-Ğabe fi Marifetis Sahabe* IV Mısır, 1973, s. 25; Askalani; *İsabe*, C. II, s. 234
- ⁵⁴ Dineverci; *Maarif*, s. 82
- ⁵⁵ İbni Esir; *Usudul-Ğabe*, C. III, s. 309
- ⁵⁶ Zehebi; *Esma*, C. I, s. 4
- ⁵⁷ *İkdül-Ferid*, C. IV, s. 157-159
- ⁵⁸ Mesudi; *Muruc*, C.II, s. 143
- ⁵⁹ *İkdül-Ferid*, C. IV, s. 157
- ⁶⁰ Hadari Beg, C.I, s. 49
- ⁶¹ Taberi; *Tarih*, C. VII, s. 66; *İkdül ferid*, C. IV, s. 158, Belazuri; *Futuh*, s.660.



a- İslamın İlk Dönemlerindeki Yazı Bilenlerin İsimleri

O dönemde yazıyı bilen 17 kişi şunlardır.

- 1- Ömer b. Hattab
- 2- Ali b. Ebi Talib
- 3- Osman b. Affan
- 4- Ebu Ubeyde b. Cerrah
- 5- Talha
- 6- Yezid b. Ebi Sufyan
- 7- Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rabia
- 8- Suheyl b. Amr kardeşi Hatib b. Amr
- 9- Ebu Seleme b. Abdileved
- 10- Eban b. Said b. el Asi
- 11- Halid b. Said
- 12- Abdullah b. Sad b. Ebi Serh
- 13- Huveylid b. Abdilazza
- 14- Ebu sufyan b. Harb
- 15- Muaviye b. Ebi Sufyan
- 16- Cühem b. Es. Salt
- 17- Halid b. Said⁶²

Evs ve Hazreç'ten Yazı Bilenler

- 1- Sad b. Ubade
- 2- Munzir b. Amr
- 3- Ubeyy b. Kab
- 4- Zeyd b. Sabit
- 5- Rafi b. Malik
- 6- Useyd b. Hudayi
- 7- Man b. Adiy
- 8- Beşir b. Sad
- 9- Sad b. Rebi
- 10- Evs b. Haveli⁶³

b- Hz. Peygamberin katibleri

Abdullah b. sad b. ebi Serh, peygambere ilk katiblik edenlerden biridir. Peygambere ihanet eder. Hatta peygamber ona

⁶² Belazuri; *Futuh*, s. 661.

⁶³ Belazuri; a.g.e, s. 695.

zalimin yaz dediginde o ayeti tahrif eder, "Kafirin" yazardi.⁶⁴ Peygamber es'Semi Alim derdi. O Gafir rahim yazardi, bunun üzerine vahiy geldi, Ebi serhin vahy olunmayan şeyleri yazdığı bildirildi.⁶⁵ Peygamber durumu anlayınca Ebi Serh, Mekke'ye kaçtı, orada irtidat etti.⁶⁶ Ebi Serh Kureyş'e Muhammed'in getirdiği gibi ben de getiriyorum diyordu. ⁶⁷Peygamber, Mekke'nin fethinde öldürülmesini emretmiştir. Hz. Osman devreye girdi, Ebi Serh'in müslüman olduğunu söyledi.⁶⁸ Peygamberden affını istedi. Çünkü süt kardeşiydi. Sonra Mısır'a kendi döneminde onu vali yaptı.⁶⁹

Peygamberimizin vahiylerin Hz. Ali ve Hz. Osman yazardı. O ikisi olmayınca, Ubey b. Kab ve Zeyd b. Sabit yazardı.⁷⁰ Peygamber, kendi ihtiyaçların Aba b. Ukbe Abdi Yagus'a yazdırır, Devlet başkanlarını gidecek yazıları Abdullah b. Erkam'a yazdırırdı. ⁷¹ Ayrıca Peygambere Halid b. Said, Eban b. Said, Ala b. Hadrami de katiflik yapardı.⁷² Muaviye b. Ebi Sufyan, Halid b. Saide Peygamberimiz ihtiyaçlarını yazdırırdı.⁷³

Muaviye'nin katipliği de tartışmalıdır. Muaviye hicretten sonra müslüman oldu⁷⁴. Onun vahiy katibi olduğu iddiası mantıksızdır. Muaviyenin ayet'el Kürsiyi yazdığı iddia ediliyor.⁷⁵ Halbuki bu ayetler hicretin ilk yıllarında nazil oldu.⁷⁶ Muaviye, o zamanlarda İslamın düşmanıydı. Bu olay mantıki ve tarihi yönden imkansızdır.

Muaviye peygamberimize katiplik yapmıştır, demenin de bazı tarihçilerimiz tarafından doğru bulunmadığı görünmektedir. Peygamberimiz ona bir kaç defa günlük yazışmalarla ilgili görevler vermiştir. Bu da Muaviye'nin peygambere vahiy katibliği yaptığını

⁶⁴ Belazuri; *Futuh*, s. 662

⁶⁵ Enam; 93

⁶⁶ İbnül-Esir; C. II, s. 119; Taberi; *Tarih*, C. III, s. 414

⁶⁷ Belazuri; *Futuh*, s. 662

⁶⁸ Taberi; a.g.e, C. III, s. 414; İbn Esir; C. II,s. 119 Belazuri ; a.g.e. s. 662

⁶⁹ Belazuri; s. 663

⁷⁰ Taberi; C. VII, s. 66; İbn Esir; C. II, s. 119; *İkdül-Ferid*, C. IV, s. 161

⁷¹ Taberi; C. VII, s. 66

⁷² *İkdül-Ferid*, C. IV, s. 161

⁷³ *İkdül-Ferid*, C. IV, s. 160

⁷⁴ Belazuri; *Futuh* s. 661

⁷⁵ Zehebi Muhammed b. Ahmed, *Siyeru'l-Alamu'l-Nebela*; C. III, Beyrut, 1988 s. 129

⁷⁶ İbni Kesir; *Tefsir*, C. I, s. 26

göstermez.⁷⁷ Muaviye, Peygamber tarafından çağrıldığı halde, yemek yediğini söyleyip gitmedi. Peygamberimiz, Muaviye için "Allah onun karnını doyurmasın" diye⁷⁸ beddua etmiştir. Peygamberin işine titiz olmayan birisinin peygamber tarafından katib olarak görevlendirilmesi de akla uygun değildir.

c- Hz. Ebibekir Döneminde Medine'de Katipler

Hz. Ebibekir hilafete geldiğinde Ali b. Ebi Talib⁷⁹ katiplik yapıyordu. Haberle ilgili konularda Osman b. Affan'a⁸⁰ yazdırırdı. Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Erkam, Abdullah b. Halef, Hamzala b. El Rabi, bu kişilerden Ebi Bekir'in yanında hangisi bulunsaydı, ona yazdırırdı.⁸¹ Ebibekir, Hassan b. Sabite de katipliğini yapması için teklif yapmıştı.⁸²

d- Hz. Ömer Döneminde Medine'deki Katifler

- 1- Zeyd b. Sabit
- 2- Abdullah b. Erkam
- 3- Abdullah b. Halef
- 4- Ebu Talha; Basra divanını yaymakla görevli⁸³
- 5- Hz. Ali Kufe divanında görevli
- 6- Ebu Cebire b. Dahhak el-Ensari⁸⁴

f- Hz. Osman Döneminde Medine'deki Katibler

- 1- Abdilmelik b. Mervan, Medine divanını yazıyordu.
- 2- Mervan b. Hakem
- 3- Ebu Cebire el Ensari (Kufe divanını yazıyordu)
- 4- Ebu Katafan b. Avf İbni Sad b. Diner
- 5- Uheyb
- 6- Humran⁸⁵

⁷⁷ Mesud; Hasan Ebu Ali b. Hüseyin, *El-Tenbih vel-İşraf* Kahire, 1938, s. 246

⁷⁸ Belazuri; *Futuh* s. 665

⁷⁹İbn-il Esir; *el-Kamil*, C. II, s. 161

⁸⁰ Taberi; *Tarih*, C. IV, s. 246

⁸¹ İkdül-Ferid, C. IV, s. 163; Tabeni; *Tarih*, C. VII, s. 67

⁸² İkdül-Ferid, C. IV, s. 163

⁸³ İkdül-Ferid, C. IV, s. 163; Taberi; *a.g.e*, C. VII, s. 67

⁸⁴ Taberi; *Tarih*, C. VII, s. 67

⁸⁵ İkdül-Ferid; C. IV, s. 164; Taberi; *Tarih*, C. VII, s. 67

f- Hz. Ali Döneminde Medine'deki Katipler

- 1- Said b. Nemran el-Hemdani
- 2- Abdullah b. Mesut
- 3- Abdullah b. Cubeyr⁸⁶
- 4- Abdullah bi Ebi Rafi (Bu kışının İbrahim Senan, Eslem ve Abdurrahman'dan birinin olduğu ihtilafıdır)

Bütün katipler müslümandı. İlk olarak Muaviye Haraç Divanı için Sercan b. Mansur er Rumi denilen bir gayri müslimi görevlendirmiştir.⁸⁷

g- Yazışmalarda Kullanılan Tarih Mühür ve Yazışma Şekilleri.

Cahilliyye ve İslamın ilk yıllarında bu günkü anlamda kırtasiye yoktu. Yazı yazılabilecek düz deri yaprak, hurma kabuğu gibi maddeler yazılırdı. ⁸⁸

Eski Araplar ilk önce putların ismini "Bişmike" ifadesiyle kullanır, sonra "Amma badu" ifadesiyle konuya girerlerdi.⁸⁹ Amma Badu ifadesini ilk önce Davud peygamberin kullandığı ⁹⁰iddiası vardır.

Peygamberimiz mektuba başlık olarak **Bismike Allahumme** yazdırırdı. Hud suresi geldikten sonra **Bismillah**; Beni İsrail Süresi gelince **Bismillahir-rahman**; Neml Süresi de gelince **Bismillahir-rahmanir-rahim** yazdırırdı.⁹¹

Evraklara tarih yazımı H. 2. yılda bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin tavsiyesiyle H. 16 başladı⁹² Evraklara tarih yazımı şu şekilde olurdu. Ayın yarısından çoğu kamışsa, bu aydan şu kadar geçmiştir. Kalan yarıdan daha az ise şu kadarı geçti şu kadarı var denir, Bazı yazarlar ise tarih atılacaksa geçen gün yazılır kalan yazılmaz, Çünkü kalan bilinmez insan ayı tamamlayabilecek mi tamamlayamayacak mı? diyorlar.⁹³

⁸⁶ Ağani; C. XVI, s. 8; İkdül-Ferid, C. IV, s. 164; Taberi; Tarih, C. VII, s. 67

⁸⁷ Taberi; Tarih, C. VII, s. 67 Bizans Yönetiminde Anadoludan gelmiş olması muhtemeldir.

⁸⁸ Alusi; Buluğ-ul Ereb, C. III, s. 379

⁸⁹ İkdül-Ferid, C. IV, s. 158

⁹⁰ Taberi Tarih, C. VII, s. 66

⁹¹ Alusi; Buluğul Ereb, C. III, s. 375-380

⁹² Suyuti; Tarih, s. 138; İkdül-Ferid; C. IV, s. 158

⁹³ İkdül Ferid, C. IV, s. 158.

Yine Yazışmalar mühürleniyordu. İlk olarak Hz. Ebibekir Ömer'in veliahdlik ahidnamesini mühürledi. ⁹⁴ Yazışmalarda **mühür ve mumla** yapılmış damgalarda ⁹⁵kullanıldı.

Hız. Ömer, evlere yiyecek almalarını bildirirken yazıların altına Zeyd b. Sabit'e mühürletti.⁹⁶ Mektuplar için peygamber mühür kazdırmıştı. Hız. Ebibekir ve Ömer'de aynı mührü kullandı. Hız. Osman o mührü Aris kuyusuna düşürttü.⁹⁷

III- Medine'de Kültürel Hayat ve Eğlence

1- Medine'li Şairler ve Şiirleri

Şiirler Arapların divanıydı. Herşey şiirle meşhir olurdu. Şiir günlük basının yerini tutuyordu. Misafire şiirle ikram ediliyordu. Şiir, iyi ve kötülükler için propağanda aracıydı. Arabın kalbinde büyük bir etkiye sahipti. Havanın hareketi gibi kalbleri harekete geçiyordu.⁹⁸

Şiir cahilliyye döneminde, **öğünme, cesaret, methetme niteleme ve hiçvetmede** kullanılıyordu.⁹⁹ Peygamber döneminde İslama saldıran yahudi şairlere karşı peygamber de Hasan b. Sabit gib müslüman şairlere karşık vermeleri için emrediyordu.¹⁰⁰

Medine'nin **Batham** köprüsü yanında **Kaynuka Panayırı** kurulurdu. Bir yılda birçok defa kurulan bu panayırdaki şairler karşıkli övünürler, birbirlerin karşık şiir atışmaları yaparlardı. Bu panayırdaki **Hassan b.sabit ve Nabiğa b. Zabiya'nın** meşhur karşıklaşması yapılmıştır.¹⁰¹

Amalika kavmi, Medine'de şiir dalında çok güçlüydü¹⁰² Amalika, tarihi bilgilerin ulaşamadığı dönemde yaşamış bir kavimdir. Bu şiirin Medine'de güçlü ve uzun bir geçmişe sahip olduğunu gösterir. Amalika hakkında o dönem şiirlerinden çok şeyi öğrenebiliyoruz.

⁹⁴ İbn Kuteybe; el-İmame ve's-Siyade, C.I, Mısır, 1328, s.19.

⁹⁵ İkdül Ferid, C. IV, s. 158.

⁹⁶ Yakubi; Tarih, C.II, s. 154.

⁹⁷ İbnü'l-Esir, C.III, s. 43; Hamidullah; Vesaik, s.146.

⁹⁸ Hadari Beg; C. I, s. 38

⁹⁹ Henna Fahuri; Tarihül-Edeb, s. 219

¹⁰⁰ Hadari Beg; C. I, s. 141

¹⁰¹ Semhudi; Hulasa, s. 281

¹⁰² Abdülhasib el Hannai; "Lugatül-Arabiyye" el Mecelletül-Arabiyye sayı 89 ,9 sene Riyad, 1985 s. 84

Zaten Arap şairlerinin büyük bir kısmı Medine'deki Evs ve Hazreç'e mensuptu.¹⁰³ Peygamberin kendi şairleri vardır. Bunlar da Hazreç kabilesine bağlıydı. Hassan b. Sabit, Kab. b. Malak ve Abdullah b. Ravaha bunlardandı.¹⁰⁴

Peygamber döneminde dini şiir etkindi. Medine'de Peygamber dönemindeki şairler şunlardır;

- 1- **Kab'b Zuheyr**
- 2- **Hassan b. Sabit**¹⁰⁵
- 3- **Ebu Zueyb Huzeli** (Hz. Osman zamanında öldü.)¹⁰⁶
- 4- **Nabiğatül-Cadi**¹⁰⁷

O dönemde genelde Medine'de yaşayan ama Emeviler döneminde çeşitli memleketlere dağılan Arap şairleri;

1- **Hutaye**; Zebargan b. Bedr, onu Hz. Ömer'e şikayet etti. Bu şair Hz. Ömer döneminde yargılandı. Hz. Ömer onu hapsettin Hutaye,tevbe ettiğini söyleyince serbet bırakıldı.¹⁰⁸

- 2- **Ebu Zueyb**; Hz. Osman zamanında öldü¹⁰⁹
- 3- **Ömer b. Rabia**
- 4- **Cerir**
- 5- **Ferez dak**
- 6- **Ahvas**
- 7- **Beşşar**
- 8- **Kesir** ¹¹⁰
- 9- **Nasib**
- 10- **İbni Miyade** ¹¹¹

Medine, ilk halifeler döneminde yine şairlerin merkeziydi. Ancak cahiliyye şiirleri o dönemde özellikle Hz. Ömer tarafından yasaklanmıştı.¹¹² Emeviler döneminde Medine yine ilim ve fen merkezi olmaya devam etti. Şairler ve şarkıcılar Medine'ye yönelir,

¹⁰³ Hadari Beg; C. I, s. 47

¹⁰⁴ İbn Kelbi; Asman (Dipnot) Ankara 1969, s. 67; Hennaafahiri, s. 229

¹⁰⁵ İbni Haldun; C. I, s. 651; Henna fahiri; s. 229

¹⁰⁶ Suyti, Tarih, s. 165

¹⁰⁷ Henna fahuri; s. 229

¹⁰⁸ Mecelletül-Arabiyye, 9 Sene Sayı 89, s. 57

¹⁰⁹ Suyuti; Tarih, s. 165

¹¹⁰ İbni Haldun; C. I, s. 651

¹¹¹ Muhammed el-İdaki Hatravi; **Hutayyefil-Medine el-Mecelletül-Arabiyye** sene 9 sene, Riyad, 1985, s. 54

¹¹² Mecelletul Arabiyye, s. 89 s. 59

oranın amirlerinden, zenginlerinden ve sanatseverlerinden hediyelerini alırlardı.¹¹³

Medine Arap şiirinin merkezi olmakla birlikte, Arap dil, gramerinin yazılışında ilk anayurdu oldu. Arap grameri Medine'de ilk olarak Ebu Esved' ed-Düveli tarafından yazılmıştı. Ebu Esved, cümle yapılarından isim ve fiil yapılarını yazmış, Hz. Ali'de eksiklerini tamamlamıştır. Hatta rivayetlerin çoğunda, Hz. Ali'nin Arap gramerini yazdığı anlatılır.¹¹⁴

2- Medine'de Kültür faaliyetleri ve Eğlence

a- Medine'de Kültürel Etkileşim

Medine'deki Araplar, badevilerin yaşadıkları hayatın aynısını yaşıyorlardı. Ayrıca okuma yazma da bilmiyorlardı. Bu nedenle kendilerine ait bağımsız bir kültürleri yoktu. Zaten kültürü hazırlayacak imkanlar da yoktu. Hem bağımsız bir kültüre ihtiyaç hissetmiyorlardı.¹¹⁵ Kendi ihtiyaçları olan iz bilgisine sahip olmak soğuk, sıcak ve yönü bilebilmek için biraz astronomi bilgisi, propağanda ve kavmiyetçilik için şiir yeterliydi.¹¹⁶

Araplar dıştan gelebilecek kültür akımlarına kapalı değillerdi. kervanlar Bizans ve İran ülkelerine kadar ulaşıyordu.¹¹⁷ Yine kervanların Yemen'e uğradığını görüyoruz. Habeşistan'dan bazı fikir ve davranışları almışlardı. Hire yoluyla İran'ın Hicaz üzerinde kültürel etkisi vardı. Selman'ın peygamberimize Hendek görüşünü aktarması gibi.¹¹⁸ Hatta müslümanların "**Hamam**" denen temizlik yeri yoktu. Peygamberden sonra, Bizans ve Sureyi'den öğrenildiği yazılıdır.¹¹⁹

Medine, Gassani, Lahmi, Bizans, Suriye ve İran gibi kültür merkezleriyle kuşatılmış olmakla beraber, hiçbir zaman Medine bölgesi bunların kültürüyle eriyip gitmemiştir.¹²⁰ Medine kendi

¹¹³ Hatravi, *Mecelletül Arabiyye*, s. 89 s. 58; Şalbi, *Tarih C. II*, s. 72

¹¹⁴ Suyuti, *Tarih*, s. 181

¹¹⁵ Ahmed Emin, *Fecrül-İslam*; Cevad Ali a.g.e, C. I, s. 61

¹¹⁶ Celaleddin Suyuti; Abdurrahman b. Ebibekir; *El-itkan fi Ulumil-Kuran*, C. I, Kahire 1968, s. 121, Hanna fahuri a.g.e, s. 28; Ahmet Emin *Fecrül-İslam*, s. 8.

¹¹⁷ K. Hitti, *İslam Tarihi*; C. I, s. 159

¹¹⁸ K. Hitti; a.g.e, C. I, s. 159

¹¹⁹ Kettani, *Terabiül-İdariyye*, C. I, s. 94; (Hamamla ilgili hadislerin yeniden gözden geçirilmesi gerekir)

¹²⁰ Ahmed Emin; *Fecr-ül-İslam*, s. 24-55, Hitti, *İslam Tarihi C. I*, s. 161

bölgesinde bulunan Yahudilerden daha fazla etkilenmişlerdir. Medine'de en büyük kültür hareketi, H. 8. Yıldan itibaren başlamıştır. Medine'nin müstesna mevkiî İslami dönemdedir. İslam öncesi Medine'de kültür hareketleri silik geçmiştir.¹²¹

b- Eğlence Oyun ve Sufli Yaşantılar

Medine halkı; daha Hz. Ömer döneminde zenginleşmeye başlıyordu. Hz. Ömer, Suriye ve İran'ı ele geçirdikten sonra fatihlerin orada toprak sahibi olub tarımla uğraşmasını yasakladı.¹²² Hatta kendi döneminde iki kattan fazla ev yapılmasını ve sahabenin Medine dışına çıkmasını yasakladı. Böylece Hz. Ömer, zenginliği, lüksü ve sufli bir hayatı önlemeye çalışıyordu.

Hz. Ömer, elde edilen, ganimetlerin % 80 nini devlet hissesi % 20 sini ise halka dağıtınca; kısa zamanda Kureşliler zenginleşti. Medine'de büyük saraylar yaptırıldı. Ömer, üzüntüyle Medine halkının lükse kaymaya başladığını seyretti.¹²³ Hz. Ömer'in hiç istemediği manzara görülmeye başlandı. Ama, zamanı geri götürmeye de gücü yetmedi. Medine'nin hilafet merkezi olması, Hz. Ömer döneminden başlamak üzere fethedilen ülkelerden büyük çapta erzak ve gelir sağlamasına sebep oldu.¹²⁴ Bu gelişme, halkı lüske sürükledi.

Hz. Osman döneminde sahabe dünyaya yöneldi. Çiftlikler ve aşırı mal sahibi oldu. Bizzat Hz. Osman'ın şehadeti sırasında hazinadarının nezdinde 150 bin dinarı ve bir milyon dirhemi vardı. Vadilkura ve Huneyn gibi karyeleri yüzbin dinar değerindeydi.¹²⁵ Sayısız at ve deve bıraktığı gibi Medine'de 7 tane dar yaptırmıştı.¹²⁶ Yine sahabenin büyüklerinden Zübeyr b. Avvam'ın Medine, Basra, Kufe ve Mısır'da darları vardı;¹²⁷ ve terkettiği malların sekizde biri elli bin dinara (400.000 Dinar) varıyordu.. Varisleri Zeyd b. Sabit'in bıraktığı altın ve gümüşü keserle kırmak

¹²¹ Hitti; *İslam Tarihi*, C.I, s. 157.

¹²² Will Durant; *İslam Medeniyeti* s. 16 ; *Fecru'l-İslam*, s. 123.

¹²³ Will Durant; *a.g.e*, s. 16

¹²⁴ Ahmed Emin; *Zuhrul-İslam*, C. I, Beyrut, 1985, s. 311.

¹²⁵ Corei Zeydan; *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev; Zeki Mogamız), C. I, İstanbul, 1966, s. 113.

¹²⁶ İbni Kütaybe, *El İmame ve's-Siyase*, C. I, s. 30

¹²⁷ İmam Şemseddin es Sehavi; *et-Tuhfetül-Latifi fi Tarihil-Medinetiş-Şerife*, C. I, Beyrut, 1993, s. 356.

zorunda kaldılar. ¹²⁸ Bu zenginlik, Medine'deki insanları aşırı lüks ve eğlenceye çekmeye başladı. Hz. Osman'a biat etmelerini sebebi de aşırı servete ulaşma idealiydi.

Medine'de pamuk ve yünden başka giyecek bilmeyen halk, Şam ve Irak'ı, gördükten sonra güzel elbiseler, feraceler, tiftik dokumalı giysiler, giymeye başladı. Sırmalı ipek elbiseler halk arasında revaç buldu.¹²⁹

Yemek konusunda Medine halkı lüks bir hayata başladı. Medine halkı için önceleri hurma temel gıda maddesiydi. Et ve süt günlük yemekleri değildi. İran ve Suriye'yi taklide başladılar. Artık, evlerinde et, süt, sebze ve baharattan türlü türlü yemekler yapıldı. Tatlı olarak helva, hoşab, ceviz tatlısı, cevzab gib, sayısız tatlı çeşiti, Arap mutfağına girdi.¹³⁰ Kesin haram kılınmayan herşey yenilebilir, noktasından hareket ederek yeme-içme konusunda israfa daldılar.

Emeviler döneminde halk isyanlardan usandı. Medine halkı, Hilafet merkezini tekrar Medine'ye çekmeyi başaramayınca, zevk sefa zenginlik ve huzur aradılar. İlim ve sanat alanına kaydılar.¹³¹ Hasan ve Hüseyin olaylarından sonra aşırı varlıklı insanlar Medine'ye toplandı. Orada huzurlu ve refah içerisinde yaşamının yollarını denediler.¹³² Zaten siyasi otoriteyi ele geçirmek isteyen nesil gitmişti. Yeni nesil ise servet sahibi olmuştu. Emevi yönetimi, Medine halkının psikolojik yapısını gözönüne alarak; aşırı derecede para ve serveti şehire¹³³ yığdılar. Siyasi gücü eğlence ve lükse kanalizi etmenin yollarını açmaya çalıştılar.¹³⁴ Medine'ye yeryüzünün hazineleri aktı. Hicaz bölgesi ve özellikle Medine aşırı refah içerisinde yüzdü. ¹³⁵ Emevi yönetimi; Medine'nin imarında gözardı etmedi. Velid, H. 88'de Medine valisi Ömer b. Abdilazize, Medine'nin dağ yollarının yapılmasını su kuyularının açılmasını

¹²⁸ Corci Zeydan; C. I, s. 113.

¹²⁹ Ağani, C, IX, s. 104; Ebul Abbas Muhammed b. Yezid, el-Müberred; el-Kamil fi'l-lugati ve'l-Edebi ve'n-Nahviyet-Tasrif'l, Mısır, 1347, s.26.

¹³⁰ Corci Zeydan; C. V, s.152

¹³¹ Ahmet Şelbi; Tarihül-İslam v'el-Hadaratül-İslam, Kahire,1982, s.31.

¹³² Hitti; a.g.e, C. I, s. 372

¹³³ Henna Fahuri, s. 245

¹³⁴ Şelbi; Tarih, C. II, s. 72

¹³⁵ Ahmet Emin; Zuhurul İslam, C, I, s. 311

Yezid. b. Abdilmelik Darı yanında su fiskiyesi yapmasını yazdı. Velid, Hacca geldiğinde su deposuna ve fiskiye baktı, çok hoşuna gidince daha da sağlamlaştırılmasını emretti.

Mescide gelenlerin su ihtiyacının karşılanmasını istedi. Ömer b. Abdilaziz dediklerini yaptı.¹³⁶ Medine çok güzel imar edildi. Emevi yönetiminin, şehir halkını hilafet isteginden vazgeçirmek için zevk, sefa, lüks ve kötü yaşantıya çekme amaçları tuttu.

Medine'nin kırsal kesimindeki Emevi yönetiminin koyduğu yasaklar ve fakirlik, halkı örnek bir **zuhd** hareketine yöneltti, şehirdeki yes ve servet, halk arasında eğlencede aşırılığı doğurdu. Kölelerin çokluğuda şehirdeki kötülüklerin artmasına hız verdi.¹³⁷ Ülke boş eğlencelerle doldu. Özellikle İran ve Bizanstan "kıyan(oryantal dansöz rakkase) denen şarkıcı kadın köleler getirildi. Medine'de "Buyutül-Kıyan" denen kötü şöhretli evler açıldı. Bu evlerde elbise asılacak bölümler bulunuyor. Çeşitli renklerden yapılmış yastık ve divanlar; ortada buhurdanlık; gümüştten yapılmış içki takımları vardı. "**Buyutul-Kıyana**" gelen kişiler zengin ve üst seviyeden insanlardı.¹³⁸ Bu evler bu günkü pavyonların eş değerinde olabilir. Ancak **Buyut-ul Kıyan**, Zengin ve üst seviyeden insanların yeridir.

Medine'de **güvercin uçurtma**, **tavla**, **satranç**¹³⁹ gibi oyunlar ve köpek maymun, aslan besleme hastalığı yayıldı¹⁴⁰. Yine **Celalik** denen yaylarda **findık atma** oyunu vardı. Findık,toprak, taş veya kurşun gibi maddelerden yapılyordu. Araplar findık atma oyununu Hz. Osman döneminde İranlılardan aldılar. Hz. Osman, bu oyunu Medine'de yasakladı. Ancak, Araplar çok geçmeden oyuna alıştı ve findık atıcılardan bir takım **askeri bölükler** oluşturuldu.¹⁴¹ Bütün bu oyun ve eğlencelerin Medine halkının hilafet için cihad ruhundan uzaklaştırdığı anlaşılmıştır.

¹³⁶ Ahmet Zeki; **Sa'vet; Cemheretül-Resailil-Arap fi usuril-Arabiyyatil Zahire**, C.II, Beyrut (thzis), Mektup, No; 274; S. 240; Ahmet Şelbi; Tarih s. 88

¹³⁷ Henna Fahuri; s. 245

¹³⁸ Ağani, C. XXI, s. 197

¹³⁹ Henna Fahuri; a.g.e , s. 246

¹⁴⁰ Mesudi; **Muruç**, C. II, s. 77

¹⁴¹ Mesudi; a.g.e, C. II, s. 381

c- Medinedeki Müzik ve Şarkı

Medine, siyasi hareketlerden sonra eğlencelerin merkezi olmakla birlikte ilim ve sanatında merkezi oldu. ¹⁴²Hadis-Fıkıh gibi bilimlerini öğrenmek isteyen kişiler, edebiyat ve musiki ustalarını Medine'ye yöneldiler. Çünkü Medine, sakinleşir, refah içerisinde yaşamaya başlar, ilme, fenne, sanata beşiklik eder. ¹⁴³ Medine artık zirveden zirvelere yönelir, siyasetin zirvesinden, ilim, edebiyat ve sanatın zirvesine ulaşır. ¹⁴⁴ Medine'de zirveye ulaşan sanatlardan diğeri Ğına (Musik) oldu. ¹⁴⁵

Araplarda musiki; "Ğına" ve "Tağbir" diye iki kola ayrılır. Şiirin güzel sesle terennüm edilmesine "ğına" şiir dışında başka şeylerin terennümüne "tağbir" denir. Ğına daha sonra üçe ayrıldı; Yolcu, süvari ve gençlerin söylediği müziğe **Nasb**; Hareketi ve bestesi fazla olan müziğe **Senad**; Def, kaval, gibi aletlerle çalınan müziğe ise **Hecez** deniyordu. ¹⁴⁶

Araplar musiki aleti olarak **Tanbur, saz, ud, davul ve zurna, ney, def** gibi aletleri İran ve Bizanstan aldılar. ¹⁴⁷

Araplar, bu aletlerle çalınan, "Hafif, Hezeç, Remel, Hafifü'l-remel, Hafifül-Seğel, Sekile, Hafifül-Seğeli'l-Evvel" gibi müzik çeşitleriyle dans etmişlerdir. ¹⁴⁸

d- Şarkıların isimleri

1- **Tuvays**: Bu adam def çalan Arab dilini iyi bilen bir Farslı. Arap musikisinin kurucularından sayılır. Arap şiirini besteleyenlerdendir. ¹⁴⁹

Tuvays'i şumlu (kötülük habercisi) biri olarak kabul ederler. Araplar arasında, Tuvaysdan daha şumlu diye atasözü olmuştur. Bunun sebebi şudur. ¹⁵⁰ Peygamberin vefat günü doğdu. Hz.

¹⁴² Hatravi; Mecelle, s. 89, s. 54

¹⁴³ Ahmet Emin; Zuhurul-İslam, C. I, s. 311; Selbi; Tarih C. II, s. 72

¹⁴⁴ Şelbi; Tarih C. I, s. 72

¹⁴⁵ Şelbi; Tarih, C. II, s. 72

¹⁴⁶ İbn Haldun; Mukaddime, C. I, s. 457; İkdü'l-Ferid, C. IV, s. 401; Alusi; Buluğ-ul-Ereb, C. I, s. 369; Henna fahuri; s. 344

¹⁴⁷ Mesudi; Muruc, C. IV, s. 221; Ahmet Selbi; el-Hayatül-İctimaiyye fitefkiril-İslamiyye, Kahire, 1981, s. 182

Alusi; Buluğ-ul-Ereb, C. I, s. 368

¹⁴⁸ Mesudi; Muruc, C. IV, s. 225

¹⁴⁹ Alusi; Buluğ ul Ereb, C. I, s. 368

¹⁵⁰ Dr. Halil Cur; Larus, Paris, 1973, s. 1309

Ebibekirin vefat günü sünnen kesilir.Hz. Ömer'in vefat günü rüştüne erdi. Hz. Osman'ın vefat günü evlendi. Hz. Ali'nin vefat günü çocuğu oldu.¹⁵¹

db- Nuşayt

dc- Saib

Yukarıdaki üç şarkıcı Arap şiirini öğrendikten sonra, kendi besteleriyle söylediler Mabed ve ibni Sureyç bunlardan alarak geliştirip Arap musikisini zirveye ulaştırdı. ¹⁵²

dd- İbni Sureyç; Arap müziğini olgunlaştırdı.¹⁵³ Kendisinin Türk¹⁵⁴ olduğu rivayet edilir.

de- Sukayna; Medine şarkıcılarından¹⁵⁵.Hz Ali'nin Hz. Hüseyinin kolundan torunudur. Özel saç modelinden dolayı "Ala Sukayna" veya "Tırazü Sukayna" saç tipi ortaya çıkmıştır. Halife ikinci Ömer tarafından bu saç tipi şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır ve diğer ¹⁵⁶ şarkıcılar.

df- Mabed; ve diğerleri dönemin halifesi tarafından onbin dinar verilerek Medine'ye getirilir.¹⁵⁷ Arap müziğini zirveye ulaştıranlardan birisidir.¹⁵⁸

dh- Gariz ¹⁵⁹

di- İbni Rabia

dk- Zulfa

dl- İbn-i Aişe

dm- Ebu Ubbad¹⁶⁰

¹⁵¹ Hali Curri; Larus s. 1309; Ağani, C. II, s. 165; C. II, s. 122

¹⁵² Ağani; C. I, s. 26; fecrul-İslam, s. 121; Şelebi; Tarih, C. II, s. 37

¹⁵³ İbn-i Haldun; C. I, s. 457; Ağani, C. II, s. 122; Alusi; Buluğul Ereb, C. I, s. 368

¹⁵⁴ Ağani; C. I, s. 233

¹⁵⁵ Ağani C. II, s. 122

¹⁵⁶ Hitti; a.g.e, C. I, s. 376

¹⁵⁷ Ağani; C. I, s. 26

¹⁵⁸ Alusi; Buluğul'l-Ereb, C. I, s. 368

¹⁵⁹ Şalebi; Tarih, C. II, s. 72

¹⁶⁰ Ağani, C. I, s. 122

3- Medine'de Güldürücü Mesleği ve Güldürücüler (Komedyenler)

Emeviler döneminde Medine'de halk lüks içerisinde, zevk sefa alanında yaşıyorlardı. Emevi yöneticileri Medine halkını siyasi havadan uzaklaştırıp eğlencelere meşgul etmek istiyordu.

Emeviler döneminde "**Güldürücüler**" meslek halinde görülmeye başlar. Bunlar Medine halkı tarafından parayla kiralanır. Güldürücüler, düğün ve eğlence günlerinde, bu insanlara komiklik yaparak güldürürlerdi, böylece buldukları ortamı sevinç havasına sokarlardı.¹⁶¹ Güldürücülerden Nadiri, Eşab Nahiri, meşhur oldular. ¹⁶² O gün "Güldürücülerin" Medine'de bir sektör haline geldiği söylenebilir.

4- Medine'de "Ağlayıcı Mesleği ve Ağlayıcılar"

Ölümler ve acılı günler sırasında "**Ağlayıcılar**" bulunuyor. bunlar parayla kiralanır. Ölünün çıktığı eve grublar halinde gelirler. Bir grub feryat ederek ağladıktan sonra susar. Diğer bir "Ağlayıcı" grubu ağıtlarla devam eder,¹⁶³ ve buldukları evi yas havasına boğarlardı. Bu "**Ağlayıcılar**" kadınlardan oluşan bir ekiptiler ve profesyoneldiler¹⁶⁴. Biz Ağlayıcıların da Medine'de bir sektör haline geldikleri ve kazanç getiren bir meslek oluşturdukları sonucuna ulaşmaktayız.

5- Kıssacılar Mesleği ve Meşhur Kıssacılar

Kıssa; yaşanmış veya hayali bir takım olayların anlatılmasına kıssa denir. Bu kıssalar bazen gerçek tarih olup insanlara eğitim ve öğütler vermek için anlatılan, geçmiş milletler hakkındaki bilgiler olur; bazende yalan yanlış mitolojik bilgiler olur. Bu bilgiler, tefsir, hadis, fıkıh, ve tasavuf¹⁶⁵ alanlarında olabilir. İslamın temel kuralları hurafelerle anlatılıp, Kuran'ın dışında başka bir islam ortaya çıkarılır.

Peygamber Efendimiz, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer dönemlerinde kıssacılar yoktu. Peygamber Efendimiz, kıssacılar için şunları

¹⁶¹ Henna Fahuri; a.g.e, s. 240

¹⁶² Ahmet cmin; fecrül İslam s. 187

¹⁶³ Muhammed Hamidullah; **Makaleler**, (Çev; İhsan Sureyya Sırma) İstanbul, 1986, s. 26

¹⁶⁴ Hamidullah; a.g.e, s. 26

¹⁶⁵ Mustafa Rafii; **Tarihül-Adabil-Arap**, C. I, s. 379

buyururdu: "Kıssayı ancak amir, görevlendirilmiş kişiler ve hilebaz dalkavuklar anlatır"¹⁶⁶ Başka hadis rivayetlerinde iki yüzlü dedikoducu ifadeleri de kullanılmıştır.¹⁶⁷

Hız Ebibekir döneminde böyle bir olaya müsadde edilmemiştir. Hız. Ömer kıssacılar ilkin günlerinde müsadde etmedi. Hatta gördüğü bir kıssacıya sen kimsin dediğinde, onun her cevabında sen yalancısın sen şöyle söyle; "Ben iki yüzlü dedikoducu bir ahmakım" dedi ve adamı kırbaçla döğdü.¹⁶⁸ Temim-id Dari Hız. Ömer'den peygamberin mescidinde kıssa anlatmak için izin istemiştir. Hız. Ömer ilkin günlerde izin vermemekle beraber ömrünün sonunda Temim için, kıssa anlatılmasına izin verdi, diyenler olduğu gibi genelde rivayetler Hız. Osman döneminde Temim'in kıssaya başladığını ifade eder. Ancak, ortak görüş ilkin kıssacının Temim olduğudur¹⁶⁹. Temim, H.9 yılda müslüman olmuş bir hıristiyandır. Temim, Hıristiyanlıktaki inançlarını devam ettirmiş¹⁷⁰ kıssalarıyla islami inançlarını birbirine katmıştır.

Hız. Osman'ın Temime kıssa anlatım için izin vermesi Hız. Aişe'nin teşvik etmesi¹⁷¹ vaaz ve öğüt türünden olması ihtimalini doğruluyor. Çünkü onların yalan hile ve dedikodulara izin vermesi insanı şaşırtmaktadır. Hatta Said b. Museyyeb, İbni Ömer, İbn-i Abbas bu kıssacıları dinlemediler¹⁷²

Muaviye döneminde kıssacılık genel olarak kurumlaştı. Muaviye, hergün sabah namazından sonra bazı kıssacıları görevlendirir, kendisine kıssa anlattarırdı.¹⁷³ Özellikle fitne yollarında insanlara cennet cehennem olayları anlatılmaya başlar. Muaviye halka öyle bir cennet hayali çizirdi ki, insanlar ölümden dönmesin, dünya malına gönül verip savaştan kaçmasın diye... Şehidlik ve faziletlerini anlattarırdı.¹⁷⁴

Muaviye ve Ömer b. Abdilaziz dönemlerinde peygamber

¹⁶⁶ İbn Şebbe; Tarihül Medine, C. I, s. 8

¹⁶⁷ Mecmazzevaid , C. I, s. 190

¹⁶⁸ Askalani; İsabe, C. I, s. 191

¹⁶⁹ Askalani; İsabe, C. I, s. 191; İbni Şebbe; a.g.e, C. I, s. 11

¹⁷⁰ Askalani; İsabe, C. C, s. 191

¹⁷¹ İbni Şebbe; a.g.e, C. I, s. 2-13

¹⁷² İbni Şebbe; a.g.e, C. I, s. 12-14

¹⁷³ Musafa Rafii; a.g.e, C. I, s. 379; İbni Şebbe; a.g.e, C. I, s. 10

¹⁷⁴ Mustafa Rafii; a.g.e, C. I, s. 379

mescidinin imamı Müslim b. Cündüp,¹⁷⁵ ilk olarak ders halkaları oluşturup kıssalar anlattı.

Muaviye kıssa ve kassacılara siyasi emellerinde kullandı. Kıssacıları kullanarak halka Hz. Ali'yi kötöletti. Kıssacıların kıymeti yükseldi.¹⁷⁶ Resmi bir görev oldu. Paralı sektöre dönüşen kıssacılık, Ömer b. Abdilaziz'den bile destek gördü. Ömer b. Abdilaziz Medine'de kıssa anlatmak için görevlendirdiği bir kişiye ayda iki dinar maaş bağladı. Hişam b. Abdilmelik ise onun maaşını her ay altı dinara çıkardı.¹⁷⁷

Kıssalar daha sonra ikiye ayrıldı.

1- **Ammeye (halka) söylenen kıssalar** Halk bir kıssanın etrafında halka oluşturur, kıssa dinler.

2- **Havas (üst seviyeye) söylenen kıssalar;** Bu da Muaviye'ye anlatılan kıssalardır. Kıssacı gelir Muaviye'ye kıssa anlatırdı.¹⁷⁸

Kıssaların iki büyük kaynağı vardı. Bunlar Vehb b. Münebbih diğeri Kabül Ahbardır. Her ikisinde Yemen Yahudilerinden olub İslama girmiştir. Bunlar kıssaların tarih, hadis, tefsir fıkıh gibi kuran bilimlerine girmesine sebep olmuşlardır¹⁷⁹. Tefsire israiliyyatın girmesini hazırlayan bu iki kişinin rivayetleri İbn-i Kuteybe, Nevevi, Gazzali, Taberi gibi alimleri de çok azda olsa etkilemiştir. Bu kıssacıardan çok az rivayet etmişlerdir. Kıssacılar, Yahudiliğin ve Hristiyanlığın mitolojik bilgilerini, hurafe ve yalanlarını İslamın temel ilkesi haline getirmişlerdir.

Meşhur İlk Kıssalar

- 1- Temimi Dari
- 2- Müslim b. Cündüb
- 3- Musa b. Yesar¹⁸⁰
- 4- Vehb b. Münebbih
- 5- Kabül Ahbar¹⁸¹
- 6- Abdullah b. Selam
- 7- Tavus b. Keysan et Tebari¹⁸²

¹⁷⁵ Mustafa Rafii; a.g.e. C. I, s. 380

¹⁷⁶ Ahmet Emine; fecrül-İslam, s. 150

¹⁷⁷ İbn-i Şebbe; a.g.e. C. I, s. 15

¹⁷⁸ Makrizi; Hitat, C. II, s. 253

¹⁷⁹ Ahmet Emin; Fecriul-İslam, s. 152

¹⁸⁰ İbn-i Şebbe; a.g.e. C. I, s. 9-15

¹⁸¹ Ahmet Emin; a.g.e. s. 150 v.d.

¹⁸² Mustafa Rafii; a.g.e. C. I, s. 383

Y E D İ N C İ B Ö L Ü M M E D İ N E ' D E S O S Y A L Y A P I

I Arapların Soyu ve Medine Arapları

Arapların aslını Nuh Peygamberin oğlu Sam'a dayandıran¹ Tarihçiler, Arapları iki gruba ayırır.²

1- Arabül Baide: Bunlar ilk Araplardır. Arapların köküdürler. Bunlar hem Arapça konuşur, hem de öz Araptırlar³Bunlar hakkında bazı haberler bize kadar ulaşmakla birlikte tarahle ispatlanmamış kavimlerdir. **4Arabül Baide** helak olmuş, yok olmuşlardır. ⁵Bu nedenle bunlar hakkındaki bilgiler semavi kitaplar ve eski Arap şiirlerinde bulunmaktadır. ⁶ Arabül Baide'ye Arabül-Arife'de diyenler vardır.⁷

Arabül-Baide olarak bilinen Araplar; İrem, Ad, Şemud, Yesrib'te bulunan Amalika⁸, Cedis,Cürhum Abil,⁹ Tasım, İyad¹⁰

Arabül-Baide olarak bilinen Arapların Yesrib ve Hicaz bölgesinde yüksek köşkler, saraylar ve kaleler yaptığı rivayet edildiğinden¹¹ genelde yerleşik (hadari) Araplardan olduklarını tahmin edebiliriz.

2- Arabül-Bakiye: Bunlar hakkında bilgi bulunan ve tarihle bilgileri ispatlanabilen Araplardır. Halen yaşamaktadır. İki gruba ayrılmaktadır.

¹ İbnul Esir; Kamil C. I, s. 28

² Hanna Fahuri; Tarihül Edebi-Arap, Beyrut 1987, s. 13

³ Taberi; Tarih, C. I, s. 193

⁴ Mustafa Rafii; Tarihül Edeb, C. I, s. 48-50

⁵ Mustafa Rafii ; a.g.e, C.I, s. 49

⁶ Dr. Hasan İbrahim Hasan; Tarihü'l-İslam, es Siyasi ved -Dini, ves-Sekaafi vel-İctimai, C. I, Beyrut, 1964, s. 8

⁷ Mustafa Rafii; a.g.e, C. I, s. 49

⁸ Mustafa Rafii; C. I, s. 48; Cevat Ali; Kable'l-İslam, C. II, s. 351 Mescidi; Muruc C. II, s. 51, Taberi ; C. I s. 93

⁹ İbn-i Kesir; Sire, C.I, s. 3; Dineveri; Tıval s. 15; Şemhudi; Vefa, C. I, s. 129

¹⁰ İbn-i Esir ; Kamil; C. III, s. 153; İbn-i Hişam; C. I, s. 8

¹¹ İbn-i Haldun; Tarih, C. II, s. 79

a- Arabül-Arife: Bunlar öz Arap olup, Arapça konuşurlar. Bunların hakkındaki bilgiler tarihçiler tarafından ispatlanabilen Araplardır. Bu araplar; **Kehtani**¹² soyundan olup vatanları Yemendir. En önemli alt kabileleri Curhum ve Yarub'dur Yarub'dan birçok batınlar doğmuştur. En önemli iki batın; Kehlan ve Himyerdir. Kehlan batınından doğan en önemli batın; Ezd kabilesidir. Evs ve Hazreç, Ezd kabilesindedir.¹³ Buradan son dönem Yesrib halkının da genelde (Hadari) yerleşik olduğunu tahmin edebiliriz.

b- Arabül-Müstarabe: Bunlar daha önce Arapça konuşmayan Arap olmayan kavimlerdir. Sonradan Araplar içerisinde yerleşip Arapça konuşan araplaşan kavimlerdir. İbrahim İbrahi'ydi.¹⁴ İsmailin annesi ise Mısırlıydı.¹⁵ Mekke'de İsmail ikinci Curhumlulardan evlendi.¹⁶ Bu nedenle İsmail'in soyu Arabül-Müstarebe¹⁷ olarak kabul edilir.

Bütün Arabın İsmail ve Kahtanın çocukları olduğunu ve yine İsmail'in bütün Arabın babası olduğunu iddia edenler vardır.¹⁸

II Şehirli ve Göçebe Araplar

Arabistan'daki insanlar "Göçebe" ve "Meskun" halk olarak ikiye ayrılıyordu.

1- Bedevilik, Arapça Elbedu'u, bedevet, bidavet kelimeleri karşılığında, badiyede yaşama anlamındadır. Badiye, medeniyetten uzak yerleşim izi olmayan ıssız boşluk, bölge¹⁹ demektir.

Bedevi (Göçebe) şehirdeki gibi aynı yerde olmayan hengün bir yerde ve çadırlar da yaşayan insanlardır.²⁰ Bedevi, hayvanlarına at sahası aramak için değişik yerlere göçer, hayvanların gıdasını

¹² Henna Fahuri; a.g.e, s. 13, Mustafa Rafii; a.g.e, C. I, s. 49

¹³ Hasan İbrahim Hasan; Tarih C. I, s. 8-9

¹⁴ Taberi; Tarih, C. I, s. 193

¹⁵ Hadari Beğ; C. I, s. 145

¹⁶ Mustafa Rafii; C. II, s. 48-50

¹⁷ İbn-i Kesir ; Sire, C. I, s. 53; İbn-i Haldun; C. II, s. 20

¹⁸ İbn-i Hişam; Siretun-Nebeviyye, C. I, Beyrut, 1993 s. 22 İbn-i Kesir; Tefsir, C. IX, s. 531; İbn-i Hişamda İsmail'i arapların babası kabul eder.

¹⁹ İbn-i Manzur; Lisan, C. I, s. 384

²⁰ İbn-i Manzur; a.g.e, C. I, s. 385

sağlayamadıkları yerleri terk ederlerdi.²¹ Medine halkı yerleşik hayat yaşamakla beraber, göçebelik yapanları da vardı.

Ayrıca Bedevi ile Hadari (Yerleşik halk) halk arasında kesin bir çizgi bulamayız. Bazen halk yarı göçebe bazende şehir hayatına benzer bir hayat yaşardı. Bedevi özelliğiyle şehir hayatı yaşayan halk, farkına varmadan kendi öz benliğin ortaya koyabildiği gibi, göçebe hayatı yaşadığı halde, hadari bir oluşuma girebilmekteydi.²² Medine halkı yerleşik bir hayat yaşamakla birlikte bedevi özelliklerini de zaman zaman ortaya koyuyordu.

Bedeviler sanat, tarım, ticareti hakir görür alay ederdi.²³ Hayvan besler, az bir emekle ürettikleri hayvanların, etlerini sütlerini yer, yünlerinden elbise yaparlar, evlerini bu hayvanların kollarından ve derilerinden yaparlardı. İhtiyaçlarını ürettikleri mahsulle değiştirerek sağlamaya çalışırlardı.²⁴ Bunlar bir tüccar olabildiği gibi aynı zamanda bir korsandırlar.kendilerinde bulunmayan kaynakları gerekirse zor kullanarak almasını bilirler.²⁵ Gururları gereği darda kalırlarsa keler, ada tavşanı ve fare bile yerlerdi.²⁶

Ayrıca baskın ve yağmaları da kendilerine geçim vasıtası etmişlerdi. Düşman kabilelere saldırırlar, kadın ve çocuklarını esir edip götürürler, hayvanlarını da alırlardı. Düşman kabilesi bulamadıklarında birbirlerine saldırırlardı.²⁷ Bedeviler, zengin veya yerleşik kabilelerin fedailiğini de yaparlardı. İhtiyaçlarının karşılanması karşılığında zengin ve yerleşik kabileleri diğer saldırgan bedevilere karşı korurlar. Onların fedailiğini yaparlardı.²⁸

Bedeviler, kendi kabile nizamının dışında bir düzen tanımıyorlar, kendi aşiret ve ailesi dışında herhangi bir memleket kabul etmiyorlardı .Her kabilenin şeyhi ve seyyidi o kabilenin işlerindeki hakimi, o kabilenin yargılayıcısı, kabilenin aile reisi ve mutlak tasarruf sahibidir.²⁹

²¹ Ahmet emin; *feerul-İslam*, Beyrut, 1969, s. 20

²² Philip K. Hitti; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (Çev; Salih Tuğ), C. I, İstanbul, 1989, s. 45

²³ *Fecr-ül İslam* s. 20

²⁴ Henna fahuri; s. 15; Hadari Beğ; C. I, s. 16

²⁵ Philip K. Hitti; *a.g.e*, C. I, s. 46

²⁶ *Fecr-ül İslam*, s. 21

²⁷ *Fecrül İslami*; s. 22 v.d.

²⁸ *Fecrül İslam* . s. 20; Dr. Cevad Ali; C. I, s. 352 Philip K. Hitti; *a.g.e*, C.I,s. 46

²⁹ Henna Fahuri; s. 15

2- Haderilik (Yerleşik Hayat)

Şehirlerde yerleşmiş olan halka verilen isimdir. Şehirde yaşayan halk yaz ve kış yerlerinden ayrılmazdı. ³⁰ İstikrarlı bir hayat yaşarlardı. Medeniyet, onların hayatlarında, ticaret ve ziraatlarında ağır basardı. Yüksek binalar, saraylar evler, köşkler bina etmişlerdir.³¹

Yerleşik halkı inanç ve dininde bedevi halktan daha ileriydi. ³² Çünkü bedevilerin küfürde çok şiddetli, aşırı olduklarını Kuran bize bildiriyor.³³ Peygamber döneminde Yesrib'de yerleşik çiftçi kabilelerde vardı. İslam yerleşik halkın dinidir. Bedeviler mal alabilmek için merkezin himayesine bile girmiştir.³⁴ Bu olaylardan; İslamın Medeniyet yönünün ağır basması nedeniyle dolayı Yesrib'in yerleşik halkından kabul gördüğünü, çıkarmamız mümkündür. Çünkü İslam Yesrib'de tutunmuş ve Yesrib'den yeryüzüne hakimiyet sağlanmıştır.

Göçebe halkla yerleşik halkı karşılaştırdığımızda; bedevilik. haderilikten önce var ve medeniyetin ilk temelidir. Bedevi halk hayra mesku halktan daha yatkındır. Bedevi halk, yerleşik halktan daha cesurdur.³⁵ Ama gelişmeye açık değildir.

III Yesrib'de Bazı Sosyal Adetler

Arablarda yönetim düzeni yoktu. Başkanlık ve şerefde birbirleriyle öğünürlerdi. ³⁶ Irklarının üstünlüğünü savunurlardı.³⁷ Onların kabile ırkçılığı, sosyalleşme ve vatan düşüncesini, hatta devlet ve hükümet düşüncesini engelledi. Daha önce kurulan Büyük Arap Devletleri de kabile ırkçılığı yüzünden yıkıldı.³⁸

Araplarda ganimetler, Irk esasına göre dağıtılırdı. Bazen ganimetler yüzünden değişik kabileler arasında intikam hırsları

³⁰ Hadari Beğ; C. I, s. 23

³¹ Henna Fahiri; s. 14

³² Hitti; a.g.e, C. II, s. 49

³³ Kuran 9/97

³⁴ Editor R.B. Serjeant; (Çev; Elif Topçugil), İslam Şehri, İstanbul 1992, s. 177.

³⁵ Mahmut Şükrü Alusi el Badadi; *Buluğül-Ereb fi Marifeti-Ahvalil-Arab* C. III, Beyrut (usuz), s. 434

³⁶ Hadrami Beg; C. I, s. 23

³⁷ Ahmed b. Muhammed b. Abdirrahim el Endülüsü; *Kitabu İkdü'l-Ferid*, C. III Kahire, 1952 s. 324

³⁸ Cevad Ali; C. I, S. 370 vd;

alevlenir.³⁹ Medine'deki kabile çekişmeleri Evs ve Hazreç arasında hiç durmadı. Aralarındaki çekişmeler iki sebebe dayanıyordu.

1- Mera ve Su bölgelerini ele geçirilişinde çatışmalar ve özel mülkiyete saygının olmaması

2- Riyaset ve şeref çatışması Aşiret büyüğü öldüğünde büyük oğul ve amcalar arasında çekişmeler olurdu. ⁴⁰ Evs ve Hazreç arasındaki çekişmeler islami döneme de azda olsa sıçramıştı. Hiçbir şey bulamadıysa kabilelerindeki dindar kişilerle öğündüler. Benim kabilemden falan kişi şöyle bilgilidir, dindardır, falan Yahudiyi öldüren kişidir, diyerek karşılıklı atıştılar.⁴¹

Yesrib'de özellikle Evs ve Hazreç arasında cahilliye döneminde kadının bazı isteklerine saygı gösterilirdi. Çünkü kabile nesepleri anne ismiyle anılırdı. Evs ve Hazreç'e Kayle oğulları denmesi tesadüfi değildir. Kadına boşanma hakkı bile tanıyorlardı.⁴² Bununla birlikte kadın konusunda Medine halkı Mekke halkından daha kıskançtı.

Ebu Cehil, Evs'le anlaşma yapacağı zaman kendi kadınların okşamada serbest olduklarını bunun karşılığında Evs'in güzel kadınlarıyla eğlenmelerinin serbest olmasını istedi. Evsliler anlaşma yapmaktan vazgeçtiler. ⁴³ Çünkü böyle bir şartı kabile şereflerine yediremediler. Bu nedenle Evsliler Mekke halkından daha kıskanç ve namuslu olduklarını çıkarabiliriz. Aynı zamanda başkasının namusunu kendi namusları gibi görmeleri muhtemeldir.

Yesrib halkı cömert ve çok misafir perverdi.⁴⁴ Hatta rivayet edilen bilgilere göre, Yemen Tubbası Ebi Kerb, yesrib'i yok edecem diye saldırdığında Evs ve Hazreç'in sabahları savaşıp akşamları Tubba'nın askerlerine yemek gönderdiklerini görmüş ve bu kabilenin çok cömert olduğunu ve asil olduğunu itiraf ederek savaşı durdurmuştur.⁴⁵

³⁹ Cevad Ali; C. I, s. 367-370

⁴⁰ Hadrami ; Beg; C. I, s. 22

⁴¹ İkdül-Ferid, C.I III, s. 331

⁴² Hadrami Beğ; C. I, s. 8

⁴³ Semhudi; Vefa, C. I. s. 153; Ebu Cehil'in yapacağı anlaşmanın ön şartı kadınlarını peşkeş çekmesi, karşılığında Evs kabilesinin güzel kadınlarını alıp zevk aracı olarak kullanma teklifi anlaşılmaz. Ancak o günkü Arap Toplumunun değer yargıları göz önüne alınırsa, bu teklifi yadırgamamalıdır.

⁴⁴ Henna Fahuri ; s. 18

⁴⁵ İbu-i İshak; sire, s. 8

Yine Medine düğünlerinde bir koyun da olsa ikram edilirdi, yine bir kaç dirhem de olsa altını mihir olarak verirlerdi.⁴⁶

Arabalarda "Fal Okları, Meysır" çok yaygındı. Bir iş yapacakları zaman önce fal okları atılır, hedefe isabet ederse o işi yaparlardı, ok hedefe isabet etmeyince o işde hayır yok der, vazgeçerlerdi.⁴⁷

Yine Araplar, tuvaletin ne olduğunu Medine'de ve diğer yerlerde bilmezlerdi. kadınlar tuvalet yokken geceleri defi hacet için Medine'nin şam tarafında Menasi denen yere giderlerdi.⁴⁸ Tuvalet için hela kelimesi boşluk anlamında kullanılıyordu. Hela, kapalı bir mekanı ifade etmiyordu.

Yahudi ve Putperestler, Medine'de haftalık aylık ve yıllık olmak üzere bir çok bayramlar yaparlardı. Allah ve Resulu, müslümanların toplanması için haftanın bir gününü (Cuma) belirledi. Ayrıca senede iki bayram ⁴⁹ da müslümanlar için eğlenme barış ve sevgi günü olarak takdir edildi.

IV- İslam Öncesi Arap Yemekleri

Arapların yemekleri süt, et, yağ, peynir, hurma ve hububatdan ibaretti. İptidai bir şekilde pişirilirdi. Kullanılan et; süt ve deve etinden tirit gibi mürekkeb yemeklere pek rastlanmazdı. Zenginler, kırka yakın yemek vardı. Ancak, fakirler deve etini ve sütünü bile bulamazdı. Çoğunlukla fakara, kıtlık ve zaruret hallerinin yiyeceği sayabileceğimiz çekirge, karaböcek akrep gibi haşaratı yerdı. Bazen taş üzerine deve sütünü kanla yoğurup yerlerdi. Boynuz, tırnak kırıntısı ve kıl parçalarını kanla karıştırıp yerlerdi. Deve damarlarından alınan kanı içerlerdi.⁵⁰

1- Araplarda Ziyafet Yemekleri

El Akika: Çocuğun doğumundan sonra verilen ziyafet

el Huzak: Hafızlar için verilen ziyafet

el Hars: Nifaslı kadınlar için verilen yemekler

el İzer: Sanat öğrenenler için verilen yemekler

⁴⁶ E. Z. Umeri Medine, s. 60

⁴⁷ Ebyari; C. II, s. 82

⁴⁸ Semhudi, Hulasa, s. 300

⁴⁹ Alusu, Buluğul-Ereb, C. I, s. 274-344

⁵⁰ İbn-i Haldun; C. I, s. 170

- el Mellak : Nişanlarda verilen ziyafet
 el Velime: Düğünde gerdek gecesine girecek damat için verilen ziyafet
 el Vekire: Ev yapanın verdiği yemek
 el Nakia: Yolculuktan dönenler için verilen yemekler
 el Me'debe: Sebepsiz olarak verilen ziyafetler
 el Akire: Recep hilali doğmadan verilen yemekler⁵¹

2- Arap Yemek Çeşitleri

- el-Veşika: Et kaynatılarak yapılan yemek
 el -Rabike: Hurma kaynatılarak yapılır.
 el- Besise: Herşey karıştırılır. Seviki, yağ zeytin karıştırılarak yapılır (Sevik buğday ve arpa püresi veya ezmesidir.)
 el Abise: Arpayla pişirilen yemek
 el Abise: Çekirge yemeği
 el Ferika: Sütten yapılan yemek çeşidi
 el Bekile: Unla sevik karıştırılır. üzerine su veya yağ dökülür.
 Er Rağide: Yoğurt kaynatılıp üzerine un dökülerek yapılır.
 El Hazire: Un ve etten yapılır.⁵²

İslamın helal ve haram çizgisinde her türlü yemek yasaklanmamıştır.⁵³

Araştırmamızda tesbit ettiğimiz ziyafet çeşitleri ve yapılış açısından çeşitleri sayıca daha fazladır. Ancak biz, Araplara ait olan yemek ve ziyafetlerden sadece Medine'de var olanları seçtik.

V- Kabilelerde Sosyal Tabakalar

Medine'de kabileleri çeşitli sosyal tabakalara ayrılmıştır. Bu sosyal tabakalar, İlk babadan alta doğru dağılarak büyük ve en son şab denilen toplum aşamasına ulaşır. Bunlar sıraya şöyle dizilir.

1- Şa'b: Bir babaya dayanan bir çok insan topluluklarını⁵⁴ ifade eder. bir aileden doğup dallanan kabileler topluluğudur.⁵⁵Şab,

⁵¹ Ebyeri; C. II, s. 86; İkdül Ferid, C. VI, s. 290

⁵² Sembudi ;Vefa, C. II, s. 234; İkdül ferid, C. VI, s. 290-292 ;İbn-i Şebbe; C. I, s. 39; Ebyari; C. II, s. 87 vd.

⁵³ Şalebi; Tarih, C. I, s. 166

⁵⁴ Tehanevi; Keşşafül İstilahatıl-Funun, C. I, Haydarabat, 1278,s.773.

⁵⁵ Hüseyin b. Muhammed ; Ragıb İsfehani; el Müfredatü fi Garibil Kuran İstanbul 1986, s. 262

kabileden daha büyüktür.⁵⁶ Kabile'den daha geneldir. kabileyi⁵⁷ içerisinde alır En uzak nesebidir. Örnek Kahtandır.⁵⁸

2- Kabile: Bir babanın zürriyetinden doğup gelişen cemaatlardır.⁵⁹ Şab'dan sonra en geneldir. İmare'den daha büyük kabile imareleride⁶⁰ içerisinde alır.⁶¹ Örnek Rabia, Mudar ⁶²gibi

3- İmare: Kableden daha özel ve kableden daha küçük bir topluluktur. Kabilenin kollara ayrılmasından ortaya çıkmıştır.⁶³ Batından daha büyüktür.⁶⁴ İmare, batınları içerisinde alır. Örnek Kureyş ve Kinane⁶⁵

4- Batın: İmare'nin soylarının kollara ayrılmasından doğmuştur.⁶⁶ Batın, imareden daha sınırlıdır. **Fahz**, daha büyüktür. Örnek Beni Abdu'l Menaf, Beni MaHzum, Beni Haşim, Beni Umeyye⁶⁷

5- Fahz: Fahz, Batının soylarının kollara ayrılmasından ortaya çıkar. Fahz, Aşiret ve Fasıla'dan daha büyük ve geneldir. Fasile ve aşiretlerin bir araya toplanmasında meydana gelir.⁶⁸

6- Aşiret veya Fasile: Fahz'ın soylarının kollara ayrılmasından ortaya çıkan grubdur. **Fahz'dan** küçük ve sınırlıdır. En alt nesebidir. Örnek: **Beni Ebi Talib ve Beni Abbas** gibi ⁶⁹

⁵⁶ İkdül ferid C. III, s. 335

⁵⁷ İbni Kesir; Tefsir, C. III, s. 367; Şehzade Şerhi (Beydavi) C. II, s. 375

⁵⁸ Cevad Ali ; C. I, s. 362

⁵⁹ Firuzabadî; Kamus, C. IV, s. 40

⁶⁰ Maverdi; Evi Hasan; Ahkamüs Sultaniyye (Çev: Ali Şafak İstanbul 1976, s. 233; ebi Yala, Muhammed b. Hüseyin el ferra ;Ahkamüs Sultaniyye, Beyrut, 1983, s. 40

⁶¹ İkdülferid, C. III, s. 335

⁶² Cevad Ali; C. III, s. 362

⁶³ Ragıb İsfahani; Müfredat, S. 518; Ebyari, C.II, s. ; Maverdi; Ahkam, 233, Ebi Yala; Ahkam, s.40.

⁶⁴ İkdül Ferid, C.III, s. 335.

⁶⁵ Cevad Ali; C.I, s. 362.

⁶⁶ Buluğ'ul-Ereb, C.III, s. 189; Ragıb İsfahani, a.g.e, s. 66.

⁶⁷ Cevad Ali, C.I, s. 362; Ebi Yala; Ahkam, s. 40; İkdül-Ferid, C. III, s. 335

⁶⁸ İkdü'l ferid, C.III, s. 335. Maverdi; Ahkam, s. 232; İbn Kesir, Tefsir, C.III, s. 367.; Buluğ'ul-Ereb, C.III, s. 189. Saalebi, Ebu Mansur; Fıkhülluğa ve Sirru'l-Arabiyye, Mısır, 1972, s. 225.

⁶⁹ Maverdi; Ahkam, s. 232; Buluğ'u'l-Ereb, C.III, s. 92; Fahrettin Razi, Tefsir, C.XXVIII, s. 38; İbn Kesir; Tefsir, C.III, s. 367; Ebyari, a.g.e., C.II, s. 80.



SONUÇ

"**Hicri Birinci Yüzyılda Medine Şehri**" isimli çalışmamızın şu sonuçları elde ettik.

1- Medine, Yesrib ismiyle tarihin bilinmeyen çağlarından beri yerleşim merkezi olmuştur. Etrafında birçok dağlar sayılmasına rağmen **Uhud** ve **Ayr** dağları dışındakiler, küçük tepeciklere yakın olduğu tesbit edilmiştir.

2- Medine için, her ne kadar çöl iklimi denmişse de yapılan tesbitlere göre, tatlı ve mutedil bir iklime sahiptir. Bu nedenle birçok ekinin yetiştiği görülmektedir.

3- Medine'de **Bathan, Kanat, Mahzur, Ranuna** gibi büyük ovalarla birlikte, dere niteliğinde 50 civarında küçük vadecikler tesbit ettik. Buralarda dere sularından faydalanılıp ziraat yapılmıştır. İçme suyu için ayrıca 23 tane kuyu bulunmaktadır. Bunlar hakkında bazı bilgiler ve tablolar verilmiştir.

4- Yesrib ismi, Peygamber tarafından yenibir devlet ve toplum kurulduğu için Medine'ye çevrildiği tesbit edildi. Peygamber cahili uygulamaları şehir ismi dahi olsa değiştiriyordu. Yeni sistemin başkentinin isminin de sistemin muhtevasına uygun olması gerekiyordu. Ayrıca **Medine** kelimesinin, Batılıların iddia ettiği gibi **Aramca**'dan değil Arapça'dan geldiği ortaya konuldu. Yine Medine'nin diğer isimlerinden 40 tanesi tesbit edilip tabloya döküldü.

5- Şehrin ev ve mahaleleri ve caddeleri konusunda yeni tesbitler yapılabildiği. Bunlar; "**Beyt**", "**Menzil**" ve "**Dar**" kelimelerinin sözlük anlamlarından hareket edip bu kelimelerin şu ana kadar yanlış kullanıldığını ve "**Dar**"ların ev anlamından ziyade, mahalle anlamında kullanıldığını ortaya koyup, Medine'nin mahallerini tabloya dökmeyi uygun gördük. Yine **Zukak, Sikke** ve **Tarık** kelimelerinden hareket ederek, sokak ve caddelerin özelliğini ve genişliklerini tesbit edip bu cadde ve sokaklara emniyet kapılarının konulduğu ortaya konuldu. Ayrıca, mahalleler arasında yeraltı geçitlerinin bulunduğu da tesbit edildi. Bu sokakların isimlerinin kişi, kabile ve sanat dallarına göre konulduğu da ortaya çıkarıldı.

6- Şehrin dini ve sosyal yapılarından "**Mescid i Nebevi**" ve diğer Mescidler hakkında, yapımı, onarımı, aydınlatılması ve sosyal yönleri açısından bilgiler elde edildi. Bu **Mescidlerin** isimleri

tabloya döküldü. Aynı anabaşlık altında birçok kabir ve köşk isimleri tesbit edilip tablolara döküldü.

7- Evlerin bir iki katlı yapılmakla birlikte büyük kale ve köşk tipli yapılar yapıldığı da tesbit edildi. O günkü ev planları, kapıları, kullanılan malzemeleri hakkında bilgiler elde edildi. Ayrıca, **Seyyar Kamış (Huss), Kubbe Örtülü, Çadır Evler Kubbe Türkiyye (Türk Çadırları)** gibi ev tipleri tesbit edip hakkında bilgiler verdik. Yine kale tipi olan **Utum ve Ucumların** isimlerini ve azda olsa bilgileri tabloda gösterdik.

8- Şehrin Demografik yapısında; ilk sakinlerinin, Arapların ilk atası olan **Arap Amalikalıların** yaşadığı zaman zaman Ortadoğu'ya kadar hakimiyet sağladıkları, Hz. Davud ve Musa dönemlerinde onlarla savaştıkları tesbit edildi. Bunlar Yesrib'de yüksek binalar yapmış, şehri imar edip ziraat yapmıştır. **Amalika** kavminin bıraktığı birçok örf ve adetler, İslami dönemlere kadar uzanmıştır. **Amalika** ardından Yahudileri Medine'de görüyoruz. Yahudiler, Hz. Musa zamanlarında **Yesrib'e** geldiklerini iddia etmektedirler. Kendilerini kadim bir millet olarak gösterip Yesrib'in asıl sahipleri olduklarını ispatlamak istemişlerdir. Bu bilgiler tarihi vesika ve arkeolojik bilgilerle ispatlanamamıştır. Elde ettiğimiz bilgilere dayanarak Yahudilerin **Yesrib'e M.S.130'lu** yıllarda İmparator **Hadarian'a** karşı isyan edip **Yesrib'e** kaçtıklarını tesbit ettik. Yine Yahudilerin Arap dilini kullandıklarını, Arapların örf ve adetlerinden etkilendiklerini hatta isimlerini Arapça kullandıklarını, yine bölgedeki bazı kötü adetleri de devam ettirdiklerini tesbit ettik. "**İlk Zifak Hakkı**" gibi

8- **Kayle oğullarından olan Evs ve Hazreç (Ensar)** kabileleri **Marib Seddi'nin** yıkılışı sırasında Yesrib'e gelmişlerdir. Yemen'den göçün sebebi olarak, sadece seddin yıkılışı değil, ekonomik krizleri ve, **Roma'nın** kızildenizdeki hakimiyetini de temel faktörler arasında zikrettik. **Ensar**, Yahudi lideri **Fityon'un İlk Zifaf Hakkı** uygulamasına karşı **Gassani Hükümdarından** da yardım alarak Yahudilerle savaştılar ve Yesrib'de hakimiyet sağladılar. Hür yaşamaya alıştıkları ve kabileci oldukları için Yahudi dinine girmediler, ama müslüman oldular. Medine'nin başkent olmasında en büyük faktör oldular.

9- Yahudilerin devamlı ihanetleri sonucunda bizzat savaşın Medine dışına sürülmesiyle beraber Medine'de ikamet

eden Yahudilerin varlığı da tesbit edildi.

10- **Evs ve Hazreç'in Nesebi**, Kahtana kadar ulaşan Yemen'deki **Ezd** kabilesine dayandığını ve Peygamberin dedesinin **Hazreç** kolundan **Beni Neccar** lı bir kızla evlilikten dünyaya gelmesi bakımından ele alındığında Peygamberin soyunda **Hazreç'e** dayandığını ve dayılarında **Hazreç'den** olduğu tesbit edildi. **Evs ve Hazreç'in** gündüz savaştığı halde gece düşmanlarına yemek gönderecek kadar asil ve cömert olduğu görüldü.

11- "**Merzuban**" kelimesinin sözlük anlamından hareket ederek, **Yesrib** halkından olan **Ensar'ın** toprağa bağımlı olarak Yahudi baskısı altında yaşadığını, **Merzuban** denilen toprak ağalarına vergi verdiklerini "**Cahiliyye Arap Şiiri**"nden de yararlanarak tesbit etmeye çalıştık. **Merzuban** kelimesinin Farsça'dan alındığını gözönüne alarak bu "**ikta**" ve "**timara**" benzeyen toprak sisteminin İran'dan geldiğini ve **Merzubanların** Yahudiler arasından İran tarafından görevlendirildiği soncuna ulaştık.

12- **Ensar'ın** baskılar sonucunda Yahudilere başkaldırıp onlara hakim olduğunu, sonra kendi aralarında uzun yıllar "**Eyyamü'l-Arab**" denilen savaşların olduğunu, bu kötü durumdan kurtulmak için, İslama eğilim gösterdiklerini tesbit ettik.

13- **Şehr'in Demografik** yapısında, hicret yıllarında **Yesrib'in** nüfusunun **10.000** civarında, peygamberin vefatında **30.000'e** yükseldiği ve **H.40'da 100.000** gibi büyük rakamlara ulaştığını tesbit edildi. Sebebi ise, **Medine'nin** başkent olup, dini, siyasi, askeri ve ilmi bir merkez olmasıydı.

14- **Medine'de** idari yapı kurulurken **Anayasa Metninin** hazırlandığını ve bu **Anayasa'nın** din, dil, ırk ve renk gözetmeden çeşitli insanların "**Bir Arada Yaşamaları Projesi**" ni sunduğunu tesbit ettik. Hatta bu **Anayasa'nın Etnik ve Dini** arındırmaların olduğu zamanımız için şartlara göre genişletilerek örnek alınması gerektiği de görülmüştür.

15- **Medine'de** Peygamber ve ilk üç halife döneminde **Vali** atanmadığı ancak Hz. Ali'nin başkenti **Kufe'ye** taşınmasından sonra şehre vali atandığını görüyoruz. Peygamber ve ilk üç halife vali dışında idari memurlar görevlendirmiştir. Hz. Ali ve Emeviler döneminde **Medine'nin** idari yapısı bazen "**Amillik**" denen **Şehir Valiliği**, bazen de "**Emirlik**" denen "**Bölge Valiliği**" statüsüne

dönüştüğü görüldü. **Bölge Valiliği**" olduğu zamanlarda "**Mekke**", "**Taif**" bazen "**Yemen**", Medine'ye bağlandı ve "**Hicaz Valiliği**" adını aldı.

16- Emeviler döneminde Muaviye, **Medine Valisi**'ni şu aşamalar sonucunda atadığı görüldü. Önce **Taife**'e atar, orada izler, sona **Mekke**'ye atar, oradan **Medine Valiliği**'ne atardı. Mekke, Taif gibi şehirleri de Medine'ye bağlardı. Medine Valisi'nin bölgede tüm memurları atama ve azletme yetkisi, ve aynı zamanda "**Hac Emirliği**" makamının da olduğu tesbit edildi.

17- Hz. Ömer döneminde divanların oluşturulduğu ve Medine halkına "**Ata**"denen bir maaşın bağlandığı tesbit edilmiştir.

18- Yine Hz. Ömer döneminde evlere resmi yazılar gönderildiği, tüm evrakların altında **tarikh, imza ve mühür** kullanıldığı tesbit edildi.

19- Hz. Osman döneminde görevlendirmelerde kabile taassubu ortaya çıktığından bazı karışıklıkların olduğu, peygamberin sürgün ettiği bazı kişilere valilik verildiği görülmüştür, Ebi Serh'in Mısır Valisi olması gibi.

20- Hz. Ali döneminde de valiler ve bazı görevlilerin değiştirilmesi bazı sıkıntılar doğurmuştur. Muaviye'nin istismarına sebep olmuştur.

21- Muaviye'nin vahip katibi olmadığı ancak Peygamberin bürokratik işlerinde birkaç defa katiplik yaptığı tesbit edildi.

22- Muaviye'nin hakimiyet sağlamak için sık sık Medine valilerini değiştirdiği, yine eski ve yeni valiler arasında kavga çıkarttığı tesbit edildi.

23- Medine de **zirai üretim, sulama ve toprak sistemi** hakkında bazı ipuçları tesbit edilip alan, uzunluk ve ağırlık ölçüleri teker teker toplanmıştır. Bu ölçülerin yaklaşık olarak bugünkü karşılıkları bulunmuştur ve Tablolara dökülmüştür.

24- İlk Para'nın (**Dinar ve Dirhem**)in Hz. Ömer, tarafından ayarlandığını ancak bölgesel kaldığını gördük. Yine Hz. Ömer'in yabancı para ve dövizin kullanımının serbest bırakıldığını tesbit ettik. Zamanımızda, Özal dönemi Türkiye'sinde dövizin serbest bırakılması da göz önüne alınırsa Hz. Ömer'in uygulaması manidardır. Abdilmelik bunun aksini yaparak yabancı para ve döviz kullanımını yasakladı. Parayı millileştirdi; yabancı para kullananları idamla tehdit etti. Bununla beraber İslam Devleti'nin

genelde geçerli bağımsız "tek para birimine"geçmiş olduğuna şahid olundu.

25- Yine pazarlar ve peygamberin ilk kurduğu pazarı tesbit etmekle beraber, tarihi hakkında kısa bilgi verildi. Böylece müslümanların yahudilerden ticari yönden bağımsızlığını bu pazarlarla elde ettiği görüldü.

26- Medine'de "Kehanet, Kıyafet, Arefet" gibi bazı bilimlerin varlığını tesbit edip, peygamber döneminde "Suffalar", "Kütüphaneler", "Mescidler ve Daru'l-Kurrallar" varlığı görüldü. Peygamberin eğitime çok önem verdiğini gerektiği zamanlarda gayri müslimlerden de faydalandığını tesbit ettik. Peygamberin suffalarından büyük fıkıhçılar, Hadisçiler, Katipler, Öğretmenler ve Komutanlar yetişmiştir. Ayrıca şiir, edebiyat gibi diğer bilimlere de önem verildi. İlk yüzyılda, Medine'de büyük Şairler ve Şarkıcılar ortaya çıktı. Yine Medine'de Ağlayıcılar, Güldürücüler ve Kıssacıların ortaya çıktığını görüyoruz. Bunların para getiren bir sektör haline dönüştüğünü ve aralarından meşhur insanların çıktığını tesbit ettik.

27- Medine'de eğlence, şans oyunları ve sutli yaşantıların yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Halk, lüks elbiseleri ve yemekleri Bizans ve Farslardan öğrendiler. Rahat bir hayat yaşamaya başladılar. Ayrıca bugünkü pavyon karşılığı olan "Buyutü'l-Kıyan"lar yapıldı. Dışardan "Kıyan" denen kadınlar getirildiği tesbit edildi.

28- Medine ilk yüzyıl içerisinde ilim ve sanat merkezi haline geldi. Emeviler, şehri imar ederek halkın siyasetten uzaklaşıp ilim ve sanata yönelmelerini hedeflediler. Medine'yi güzelleştirdiler ve paraya boğdular. Böylece şehir her yönden gelişmeye başladı.

29- Medine Araplarının soyları tesbit edilip, Sosyal yapıları, adetleri, yemek çeşitleri hakkında bilgiler verildi.

BİBLİYOGRAFYA

Soyadı olanlar soyadına göre, soyadı olmayan müelliflerin eserleri meşhur ünvan ve adlarına göre alfabetik olarak dizilmiştir.

- 1- Abdirrabi Endulusi; Ahmed b. Muhammed; **Kitabu İkdü'l-Ferid**, I-VII, Kahire, 1952.
- 2- Abdulvehhab Neccar; **Hulafau'r-Raşidun**, Beyrut, 1982
- 3- Addisihr, Al-Sayyid Şeyra; **Mucemül-Elfazi'l-Farisiyyeti'l-Muarrebe**, Lübnan, 1990
- 4- Ahmed Emin; **Fecrü'l-İslam**, Beyrut, 1969.
- 5- Ahmed b. Hanbel; **Müsned**, I-VI, Mısır, 1994
- 6- Ahmet İbrahim Şerif; **Mekke ve Medine fi'l-Cahiliyye ve Ahdi'l-Resul**, Beyrut, (trz).
- 7- Ahmet Zeki Safvet; **Cemheretü'l-Resaili'l-Arab**, I,IV, Beyrut, 1937.
- 8- **Ahteri Kebir**, Beyrut, (trz).
- 9- Dr. Aişe Abdurrahman; **Maa'l-Mustafa**, Beyrut, 1983.
- 10- Akyüz, Vecdi; **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam**, I-V, İstanbul, 1994.
- 11- Ali Dede, Alaaddin b. Mustafa; **Muhadaratü'l-Evail**, Mısır, 1311.
- 12- Alusi, Mahmut Şükrü; **Buluğ'ul-Ereb fi Marifeti Ahvali'l-Arab**, I-IV, Beyrut, (trz).
- 13- Ateş, Süleyman; **Yüce Kur'an-ın Çağdaş Tefsiri**, I-XIII, İstanbul, 1989.
- 14- Baa'lbaki, Rohi; **Al-Mavrid**, (Arabic-English), Beyrut, 1990.
- 15- Bakır, Abdulhalık; **Hz. Ali Dönemi**, Ankara, 1991.
- 16- Beğavi, Ebu Muhammed b. Hüseyin b. Mesud el-Ferra; **Mesabihus-Sünne**, I-II, Kahire, 1318.
- 17-Belazuri, Ebi'l-Abbas Ahmd b. Yahya; **Futuhu'l Buldan**, Beyrut, 1982.
- 18- **Ensabü'l-Eşraf**, Mısır, 1958.
- 19- Beydavi, Abdullah b. Ömer; **Tefsirül-Kadı Beydavî**, I-IV, İstanbul, 1283.
- 20- Beyhaki, Ahmed ibn Hüseyin ibn Ali el-Husrecerdi; **Sunen-i Kubra**, (Yer ve tarih yok)
- 21- Bozkurt, Nebi; **Asrı Saadette Evler ve Ev Hayatı**, İstanbul, 1994.



- 22- Brocelman, Carl; **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, (terc: Neşet Çağatay), Ankara, 1954.
- 23- Buhari, Ebu Abdillah Muhammed İbn İsmail; **el-Camius-Sahih**, Beyrut, (trz).
- 24- Fr. Buhl "Medine Maddesi" **İslam Ansiklopedisi**, VII, MEB, İstanbul, 1993, s. 54.
- 25- Busî, Muhammed b. Hibban; **Kitabü'l-Meşahiri Ulemai Emsar**, Kahire, 1959.
- 26- Cessas, Ahmed b. Ali Razi; **Ahkamü'l-Kuran**, I-V, Beyrut, 1985.
- 27- Dr. Cevad Ali; **Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam**, I-IV, Bağdat, 1950.
- 28- Corci Zeydan; **İslam Medeniyeti Tarihi**, (Çev: Zeki Mağamiz) I,V, İstanbul, 1972.
- 29- Cubran, Mesud; **Raid**, I-II, Beyrut, 1981.
- 30- Çağatay, Neşet; **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi**, Ankara, 1989.
- 31- -----; **İslam Tarihi Başlangıçtan Abbasilere Kadar**, Ankara, 1993.
- 32- Çelebi, Ahmet; **İslamda Eğitim ve Öğretim Tarihi**, (Terc. Ali Yıldırım), İstanbul, 1976.
- 33- Derveze, Muhammed İzzet; **Et-Tefsirul-Hadis**, Mısır, 1393.
- 34- Darkot, Besim; **Modern Büyük Atlas**, İstanbul, 1995.
- 35- Dineveri, Ahmed b. Davud; **el-Ahbarü'l-Tıval**, Kahire 1960.
- 36- Diyarbekri, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan; **Tarihü'l-Hamis fi Ahvali Enfesin - Nefis**, I-II, Kahire, 1302.
- 37- Durant, Will; **İslam Medeniyeti**, (Çev: Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, Fırat Üniversitesi Kütüphanesi, No: 60261.
- 38- Ebi Yala, Muhammed b. Hüseyin el-Ferra; **Ahkamü's-Sultaniyye**, Beyrut, 1983.
- 39- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as Sicistani; **Sünen**, I-IV, Mısır, 1950.
- 40- Ebu'l-A'la Mevdudi; **Tefhimü'l-Kur'an**, (Terc: Kurul), I-VII, İstanbul, 1986.
- 41- Ebu'l-ferec el-Cevzi el-Kuraş; (Tahkik Abdurrahman Muhammed Osman) **Kitabü'l-Mevduat**, I-III, 1966.
- 42- Ebu Yusuf; **Kitabü'l-Harac** (Çev: Ali Özek) İstanbul, 1973.

- 43- Ebyarî, Şeyh Abdilhadi; **Saudu'l-metali**, I-II, Mısır-Bulak, 1283
- 44- Eserhame, Ahmet Rifat; **Lugatü'l Tarihiyye Coğrafya**, I,VIII, İstanbul, 1300.
- 45- Eyüb Sabri Paşa; **Mirat-ı Medine**, Kostantiniyye, 1304.
- 46- Fahuri, Henna; **Tarihü'l-Edebi'l-Arabi**, Beyrut, 1987.
- 47- el-faruki, İsmail Raci ve Lamia; **İslam Kültür Atlası** (Çev: Mustafa Okan ve Zerrin Kibaroğlu), İstanbul, 1991.
- 48- Firuzabadi; **Kamusü'l-Muhit**, (Asım Efendi Tercümesi), I-III, İstanbul, 1305.
- 49- Hadari Beg; Şeyh Muhammed; **Muhadaratü'l Tarihü'l-Ümeme'l-İslamiyye**(ed-Devletü'l-Emeviyye), I-II, Mısır, (trz).
- 50- Halebi; **İnsanü'l-Uyun**, (es-Siretü'l-Halebiyye), I,III, Beyrut (trz).
- 51- Halil el-Cerre; **Larus**, Paris, 1973.
- 52- Hamavi, Yakut b. Abdillah; **Mucemü'l-Buldan**, Beyrut, 1986.
- 53- Hamdi Döndüren; **İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kar Hadleri**, Balıkesir, 1984.
- 54- -----; **Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar**, İstanbul, 1988.
- 55- -----; **İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Çareleri, Tebliğler**, İstanbul, 1983.
- 56- Hamid Mahmut Muhammed b. Mansur; **Münteka'l-Nugul fi Sireti azam**; **Resul**, Mekke, 1982.
- 57- Hamidullah Muhammed; **Vesaikü's-Siyasiyye li Ahdin-Nebeviyye ve'l Hilafetü-Reşide**, Beyrut, 1986.
- 58- -----; **İslam Peygamberi**, I,II, İstanbul 1972.
- 59- -----; **Makaleler**, İstanbul, 1986.
- 60- -----; **Hz. Peygamberin Savaşları**, İstanbul, 1995.
- 61- -----; **İslam Anayasa Hukuku** (Ter: Salih Tuğ), İstanbul 1979
- 62- Haravi, Ebu Ubeyd Kasımb. Sellam; **Garibü'l-Hadis**, I,IV, Beyrut, 1384
- 63- -----; **Emval**, 1965.
- 64- Hasan, İbrahim Hasan; **Nazimu'l İslamiyye**, Kahire, 1939.
- 65- -----; **Tarihü'l-İslam es-Siyasi Ve'd-Dini ve's-Sekafi ve'l İctimai**, I,IV, Beyrut, 1964.

- 66- Hennai, Abdülhesib; "Lugatü'l-Arabiyye", **el-Mecelletü'l-Arabiyye**, Sayı 89, Sene 9, Riyad, 1985, s. 84.
- 67- el-Heytemi; Ahmed İbn Hacer; **Savaikü'l-muhrika fireddi ala ehl-i bid'a ve zindika**, Kahire (trz).
- 68- _____; **Tathirü'l-Cinan ve'l-Lisan Hatur ve't Teveffuh bi seyyidine Muaviye b. Ebi Sufyan**, Kahire (trz).
- 69- el-Himyari, Muhammed b. Abdilminam; **er-Ravdül-Mitar fi Haberi'l-Aktar**, Beyrut, 1984.
- 70- Hitti K, Philip; **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, I-IV, İstanbul, 1989.
- 71- İbn Abbas, Abdullah İbni Abbas; **Tenevirü'l-Mikyasa min tefsiri'l-İbni Abbas (tefsir)**, Beyrut (trz).
- 72- İbn Abdilberr, Ebu Umer Yusuf b. Abdillah b. Muhammed, el Kurtubi; **el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab**, I-IV, Kahire, 1328.
- 73- İbn Arabi, Ebubekir; **Ahkamü'l-Kuran**, I-IV, Kahire, 1974.
- 74- İbn Battuta Şerefü'ddin Ebu Abdillah muhammed b. Abdillah el-Tanci; **Tuhfetün-Nuzzar fi Garibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Asfar**, I-II, Mısır, 1938.
- 75- İbn Cubeyr, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el Kenani Eldulusi; **Rihletü İbni Cübeyr**, Bağdat, 1937.
- 76- İbn Esir, İzuddin Ebi'l-hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerim el-Czeri; **el-Kamil fi't-Tarih**, I-IX, Mısır, 1340.
- 77- _____; **Usdu'l-Gabe fi Marifis-Sahabe**, I,IV, Mısır, 1973.
- 78- _____; **en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser**, I-IV, Kahire, 1383.
- 79- İbn ferhun, Burhaneddin Ebil-vefa İbrahim b. Şemseddin; **Taksiratü'l-Hukkam fi Usuli'l-Akdiyye ve'l-Menaci'l-Ahkam**, I-II, Kahire, 1320.
- 80- İbn Habib, Ebu Cafer Muhammed; **Kitabü'l-Muhabber**, Haydarabad, 1942.
- 81- İbn Haceril Askalani, Ebü'l fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Kenani; **el-Muhtesarü'l-Tergib ve't-Targib**, Banbay, 1960.
- 82- _____; **el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe**, Kahire, 1972.
- 83- _____; **Tehzibü'l-Tehzib**, Beyrut, 1968.
- 84- _____; **Metalibü'l-Aliyye**, Beyrut, (trz).
- 85- İbn Haldun, Abdurrahman; **Mukaddime**, 1972.

- 86- _____; **Tarihü'l-iber ve Divanü'l-Mubteda ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's Sultani'l ekber**, I-VII, Beyrut, 1992.
- 87- İbn Harun, Abdusselam; **Tehzibu Sireti İbni Hişam**, Beyrut, 1972.
- 88- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali el-Endülüsi ez-zahiri, **Cemheretü'l-Ensabü'l-Arab**, Beyrut, 1983.
- 89- _____; **Kitabü'l-fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvaven Nihal**, I-V, (yer tarih yok).
- 90- İbn Hişam; **Siretün-Nebeviyye**, I-IV, Beyrut, 1993
- 91- İbn Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdil Vehhab; **Fethü'l-Kadir**, I-IX, Bulak, 1898.
- 92- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar; **el-Müsemmat bi Kitabi'l-Mübteda ve'l-Mebasî ve'l-Megazi**, Konya, 1981.
- 93- el-Isbehanî, Ebül ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed; **Kitabü'l-Ağani**, I-XXII Mısır, (trz).
- 94- İbn Kayy'm el-Cevziye, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed; **Zadü'l-Mead**, I- VII, Mısır, 1379.
- 95- _____; **İlamül-Muvakkın**, I-IV, Beyrut, 1973.
- 96- İbn Kelbî, Hişam b. Muhammed; **Kitabü'l-Esnam**, (Çev. Beyza Düşüngen), Ankara, 1969.
- 97- İbn Kesir, Ebül İsmail; **el-Bidaye vel - Nihaye**, I-XII, Beyrut, 1983.
- 98- _____; **Tefsirül Kurani'l-Azim**, I-IV, Beyrut, 1983.
- 99- _____; **Siretün-Nebeviyye**, I-III, Beyrut, 1993.
- 100- _____; **Nihayetül-Bidaye ve'n-Nihaye fi'l--Fiten ve'l-Melahim**, I-II, Lübnan, 1986.
- 101- _____; **Muhtesarü'l Tefsiri İbn-i Kesir**, (İhtisar Ali Sabunî), I-III, Dersaadet, Ofset Baskı, trz..
- 102- İbn Kudame, İbn Cafer; (Thk: Muhammed Hüseyin ez-Zebidi), **el-Haraç ve's-Sinaati'l-Kitabet**, Bağdat, 1981.
- 103- İbn Kutaybe, Abdullah b. Müslim; **Tevilü'l-Müşkili'l-Kuran**, Kahire, 1393.
- 104- _____; **Uyunu'l-Ahbar**, I-IV, Kahire 1930.
- 105- _____; **el-Mearif**, Mısır, 1934.
- 106- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid; **Sünen**, (tercüme ve şerh; Haydar Hatipoğlu), I-XI, İstanbul, 1983.

- 107- İbn Manzur, İman Allame; **Lisanü'l-Arap**, I- XVIII, Beyrut, 1988.
- 108- İbn Sad, Ebu Abdillah Muhammed; **et-Tabakatü'l-Kubra**, I-VIII, Beyrut, 1957.
- 109- İbn Seyyidin nas; **Uyunu'l-Eser**, I-II, Kahire, 1356.
- 110- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe el Nemirî el Basrî; **Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere**, I-IV, Cidde, 1393.
- 111- İbn Şehinşahî, İsmail b. Nureddin Ali b. Cemaleddin Mahmut b. Muhammed b. ömer; **Kitabü Takvimü'l-Buldan**, Paris, 1960.
- 112- el Kalkaşandî Ahmed b. Ali; **Subhu'l-Aşa fi Sinati'l-İnşa**, I-XIV, Kahire, 1963.
- 113- Kahraman Hayreddin; **Mukayeseli İslam Hukuku**, I-III, İstanbul, 1978.
- 114- _____; **İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul, (trz).
- 115- Kasanî, İmam Alaaddin Ebubekir b. Mesud; **Kitabu Bedaii Sanai fi Tertibiş-Şerai**, I-VII, Beyrut, 1986.
- 116- Kazıcı Ziya; **İslam Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 1991.
- 117- Kettani, Muhammed Abdilhayy; **Hz. Peygamberin Yönetimi**, (terc: Ahmet Özel), I-III, İstanbul, 1993.
- 118- _____; **Teratibü'l-İdariyye**, I-II, Beyrut, (trz).
- 119- Köksal Asım; **Hz. Muhammed ve İslamiyet**, I-XIII, İstanbul, 1981.
- 120- Kerhî, İstahri; İbrahim b. Muhammed ferisi, **Mesalikü'l-Memalik**, Beyrut, 1927.
- 121- Kuraşi, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed; **"el-Mealimü'l-Kurbe fi Ahkami'l-Hise**, Kahire, 1976.
- 122- Kufi İbn A'sem, Ebu Muhammed Ahmed b. Asem; **Kitabü'l-Futuh**, I-VIII, (haydarabat baskısı), Beyrut, 1971.
- 123- Lambton ve Bernard Levis; **İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti**, (Çev: Heyet), I-IV, İstanbul, 1986.
- 124- Makrizi, Takyuddin; **İmtaül-Esma lir-Resul Mine'lenbai ve'l-Ahvali ve'l Hafadeti ve'l-Meta**, I-II, Beyrut, 1971.
- 125- _____; **el-Mevaiz ve'l İtibar bi Zikri'l - Hitatı ve'l Asar**, Mısır, 1270
- 126- Maverdi, İmam Ebül. Hasan: **el-Ahkamüs Sultaniyye**, (çev:ali şafak) İstanbul,1976
- 127- Arapçası **Ahkamüs Sultaniyye**, Mısır, 1945

- 128- Mecma (kurul): **Mücemî'l-Veciz**, Mısır, 1980
- 129-_____; **Mücemmü'l-Vasıt**, I-II, İstanbul,1972
- 130- Mecma; **Müncidül-Alam**, Beyrut, 1973.
- 131- Mecma; **Müncidü'l-Ebcedi**, Beyrut, 1986.
- 132- Menavi, İmam Abdurraif; **Kunuzu'l-Hekaik fi Hadisi Hayrü'l-Helaik**, I-II, Kahire, 1402.
- 133- Merğinanî, Ebi'l-hasen Ali b. Ebibekir Abdilcelib; **el-Hidaye fi Bidayeti'l-Mübtedi**, I-IV, İstanbul, 1986.
- 134-Mesudî, Ebi'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali; **Murucuz'-Zeheb ve Meadini'l-Cevher**, I-IV, Beyrut 1988.
- 135- el Misrî, Ebu Nasru'l- Harunî, **el-Metalü'l-Nasriyye Li'l-Metalibi'l-Mısriyye fi'l Usuli'l-Hattiyye**, Kahire, 1304.
- 136- M. Seligsahn; "Amalika Maddesi" **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B., I.C. İstanbul, 1993, s. 54. vd.
- 137- M. Şemsettin; **İslam Tarihi**, İstanbul, 1341.
- 138- Muhammed b. Muhammed; **Şerhu Kitabı's-Siyeri'l-Kebir**, I-IV, Beyrut, 1971.
- 139- Muhammed b. Davvas Kalacı - Hamib Salih el-Gunnabi; **Mucemü'l-Luğati'l-Fukaha** (Arabî-İngiliz), Beyrut, 1945.
- 140- Muhammed Ebü'l fadl İbrahim; **Eyyamü'l-Arab fi Cahiliyye**, Beyrut, (trz).
- 141- Muhammed Fuad Abdilbakî; **el-Mucemü'l-Müfehres fi Elfazil Kur'an-ı Kerim**, (Matbaatü'ş-Şab, 1945.
- 142- Muhyiddin Şeyh Zade; **Şeyhzade Şerhu Ala Tefsir-i Kadı Beydavî**, I-IV, İstanbul, 1283.
- 143- Munir, Muhammed Gadban; **İslamda Siyasî Antlaşma**, (Çev: Asım Konar), İstanbul, 1993.
- 144- Müslim; **Sahihül-Müslim bi Şerhi Nevevi**, I-XVIII, Beyrut, 1929.
- 145- Nedvi; Ebu'l-Hasen; **Rahmet Peygamberi**, İstanbul, 1992.
- 146- Nesaî; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Suvayb; **Sünen**, I-VIII, Kahire, 1312.
- 147- **Orta Atlas**, Gandaş Yayınları, İstanbul, (trz)
- 148- Ömer Garamatü'l Umre; **el-Mucemül Cofrafiyye li'l-Biladi'l-Arabiyyetüs Suudiyye**, Riyad, 1398.
- 149- Ragıbü'l-ısfehanî; Hüseyin b. Muhammed **el-Müfredat fi Garibi'l-Kuran**, İstanbul, 1986.

- 150- Rıdvan Seyyid; **İslamda Cemaatler Kavramı** (Çev: Mehmet Can), İstanbul, 1991.
- 151- Razi Fahrettin; **Mefatihü'l-Gayb**, I-XXVIII, Tahran, (trz).
- 152- Remziye Abdulvehhab el-Hayravî; "Hicri Birinci Yüzyılda, Divanlar" (Çev: Abdulhalık Bakır), S.278, **Din Öğretimi Dergisi**, Sayı 20, Eylül, 1989.
- 153- Saalebî; Ebu Mansur; **Fıkhü'l-luga ve Sırrül-Arabiyye**, Mısır, 1972.
- 154- Sabunî, Muhammed b. Ali; **Safvetü't-tefasir**, I-III, Mekke, 1976.
- 155- _____; **Tefsirü'l-ayeti'l-ahkam**, I-II, Beyrut, 1980.
- 156- Salih Suphi; **İslam Mezhepleri ve Müesseseleri**, (Çev: İbrahim Sarmış), İstanbul, 1981.
- 157- Sami, Şemseddin; **Kamusü'l-Alam**, I-VIII, İstanbul, 1316.
- 158- Sehavi, Şemseddin; **et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medineti's-Şerife**, (thk: Hamdi fikhî), I-II, Kahire, 1951.
- 159- Semhudî, Abdillâh b. Seyyid Şerif Şihabü'd-din İbnü'l-Abbas Ahmed Hüseyinî; **el Vefâü'l-Vefa bi Ahbarî Darı Mustafa**, I-II, Mısır, 1326.
- 160- _____; **Hülasatü'l-Vefa**, Mısır, 1285.
- 161- Serahsi; Şemseddin; **Kitabü'l-Mebcut**, I-XXX, (Ofsek maskı), İstanbul 1982.
- 162- Sehavî; **Fethü'l-Muğıs**, I-IV, Beyrut, 1983.
- 163- B. B. Serjeant; **İslam Şehri**, İstanbul, 1992.
- 164- Seyyid Cafer Şehidî; **Bir İslam Tarihi Tahlilî**, (Terc: Hasan Elmas), I-II, Ankara, 1992.
- 165- Seyyid Sabık; **Fıkhü's-Sünne**, I-II, Beyrut, 1986.
- 166- Suheylî, abdurrahman; **er-Ravdü'l-Unfi fi Şerhi's Sireti'n-Nebeviyye li İbn-i Hişam**, I-VII, Kahire, 1967.
- 167- Suyutî, Celalettin Abdurrahman b. Ebibekir; **Tenvirül-Hevalik Şerhu ala Muvatta Malik**, I-III, Beyrut (trz).
- 168- _____; **Camiü's-Sağır fi Ahadisi'-Beşerü'l-Nezir**, I-II, Kahire, 1402.
- 169- _____; **eş-Şimarih fi İlmit-Tarih**, Hint baskısı, (trz)
- 170- _____; **Tarihü'l-Hulafa**, Mısır, 1952.
- 171- _____; **el-İtkan fi Ulumi'l-Kuran**, Kahire, 1968.
- 172- _____; **Lübabü'n-Nukul fi Esbabı'n-Nuzul**, Kahire, 1968.

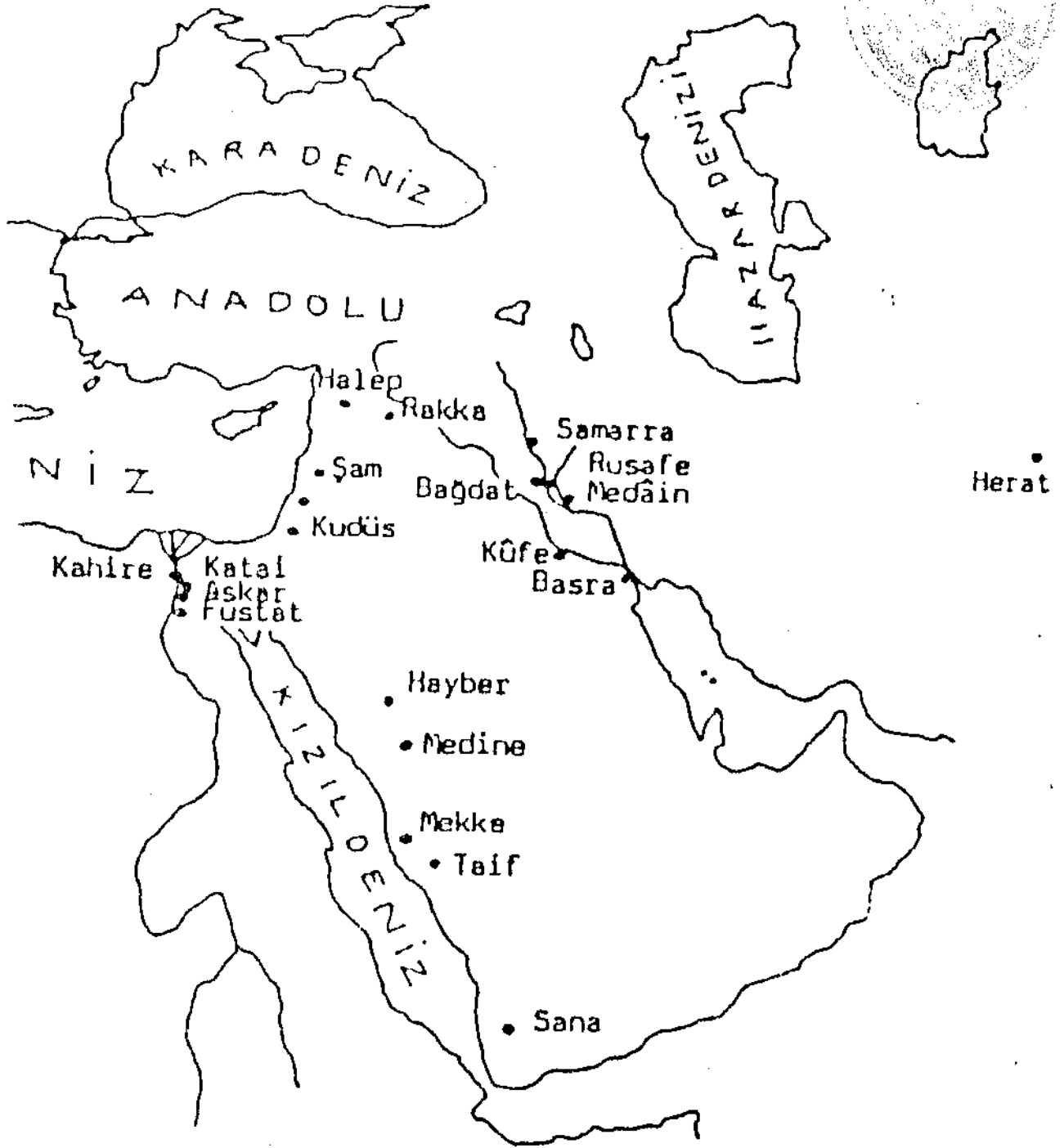
- 173- Suheyli Zekkar; **Tarihü'l-Arabi'l-İslam Mirzu Makable'l-İslam ve Hettal-Karne'l Sahi lil Hicre**, Dimeşk, 1991.
- 174- Şankitî, Mahmut b. Telamiz et-Tezkurî; **Serhu Muallaka Seba**, Mısır, 1319.
- 175- Şerhistanî, Ebilfeth Muhammed b, Abdilkerim b. Ebibekir Ahmed; **el- Milel ve'n-Nihel**, I-II, Kahire, 1976.
- 176- eş-Şelebi Ahmed; **Mevsuati't Tarihi'l-İslami ve'l-Hadarati'l-İslamiye**, Kahire, 1982.
- 177- _____; **es-Siyaset Fifikri'l-İslami**, Kahire, 1983.
- 178- _____; **et-Terbiyetü'l- İslamiye**, Kahire, 1982.
- 179- _____; **el-Hayatü'l-İctimaiye fi Tefkiri'l-İslamiye**, Kahire, 1981.
- 180- _____; **el-Müctemaü'l-İslamiye**, Mısır, 1983.
- 181- Şevkanî, Muhammed b. Ali; **Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehadisi'l-Mevdua**, Kahire, 1960.
- 182- _____; **Derairül-Mudiyye Şerhi Düreri'l-Behiyye**, I-II, Beyrut, 1220.
- 183- Şevki Dayf; **el-Asru'l-Cahiliyye**, Mısır (trz.).
- 184- Şeybani Dimaşki; Cemaleddin Yusuf b. Yakub; **Sıfatu Biladi Yemen ve Mekke ve Bade'l-Hicra Tarihül- Mustabsir**, Leyden, 1951.
- 185- Şeyh Mansur, Ali Nasif; **et-Tacül-Cami, li'l-Usul fi Ehadisi'r-Resul**, I-V, istanbul, 1961.
- 186- Şibli, Mevlana; **Asrı Saadette Büyük İslam Tarihi** (Çev: Ömer Rıza Doğrul), I-VI, İstanbul, 1972.
- 187- Şibli Numani; **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, (ÇEv: Talip Yaşar Alp), I-II, İstanbul, 1979.
- 188- Taberi, Ebi Cerir Muhammed b. Cerir; **Tarihü'l-İman ve'l-Muluk**, I, XIII, Beyrut, 1987.
- 189- _____; **CamiülBeyan an Tefsir'il Ayeti'l Kuran**, I-VIII, Tahran, 1388.
- 190- Tarablusî, Alauddin Ebi'l-Hasan Ali b. Halil; **Mulnu'l-Hükkam fima Yetereddedu Beyne'l-Hasmeyn mine'l-Ahkam**, Mısır, 1320.
- 191- Tehanevi, Muhammed Ali b. Ali; **Kitabu Keşşafı İstilahati'l-Funun**, I-II, İstanbul, 1984.
- 192- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa; **el-Camiu's-Sıhah**, I-V, Kahire, 1975.

- 193- Tuğ Salih; **İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, İstanbul, 1969.
- 194- Tusi, Muhammed b. Hasan; **Tibyan fi Tefsiri'l-Kuran**, I-IX, Beyrut, (trz).
- 195- Tüziner, Abdullah Atuf; **Siretü'n-Nebi**, İstanbul 1973.
- 196- el-Vahidî, Ali b. Ahmed; **Esbabü'n-Nuzul**, Mısır, 1968.
- 197- el-Vakidi, Muhammed b. Ömer, **Kitabü'l-Megazi**, I-III, Mısır, 1948.
- 198- Vekî, Muhammed b. Halef b. Hibban; **Ahbarül-Gudat**, I-II, Kahire, 1947.
- 199- Welfenson İsrail (Ebu Zueyb); **Tarihü'l-Yahud fi Biladi'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve Sadril-İslam**, Kahire, 1927.
- 200- Welhausen, Julius; **İslamın En Eski Tarihine Giriş** (Çev: Fikret Işıltan), İstanbul, 1960.
- 201- W. M. Watt; "al-Madina Maddesi" **Encylopaedia of İslam**, (Editeb by C.E. Bostonworth), Volume V, Zeiden 1986, s. 84.
- 202- Yakubî, Ahmed b. Ebi Yakub b, Cafer b. Vehb b. İbni Vadıh; **Tarihü'l-Yakubî**, I-II, Beyrut (trz).
- 203- Yeniçeri Celal; **Asrı Saadette Devlet Bütçesi** (Editör, Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam**, I-V, İstanbul, 1994.
- 204-Zemehşerî, Ebi'l-Kasım Mahmut b. Ömer; **Esasü'l-Belağa**, Beyrut, (trz).
- 205- _____; **Keşşaf an Hakaiki'l-Tenzil ve'l-Uyuni'l-Akavil fi Vucuhit-Tevil**, I-IV, Beyrut, (trz).
- 206- Zebidî Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif; **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi**, (Terc: Ahmed Naib), I-XIII, Ankara, 1974.
- 207- ez-Zehebi, Muhammed b. Osman; **Tecridu Esmâi Sahabe**, I-II, Haydarabad, 1315.
- 208- _____; **Siyerül-Alamü'l-Nübela**, I-XXVIII, Beyrut 1988.
- 209-Zevzenî, Ebi'l Abdillah Hüseyin b. Ahmed **Şerhu muallakatüs Seb'a**, Beyrut, 1990.
- 210- Zuhayli, Vehbe, **İslam Fıkhı**, (Çev: Heyet), I-X, İstanbul, 1994.
- 211- Zuhuri Danışman, **Asrı Saadette Büyük İslam Tarihi**, I-V, İstanbul, 1967.
- 212- Zürkanî, Muhammed b. Abdilbaki; **Şerhu Mevahibi'l-Ledünüye li'l-İmami'l-Kastalanî**, I-VIII, Mısır, 1292.

EKLERİN LİSTESİDİR

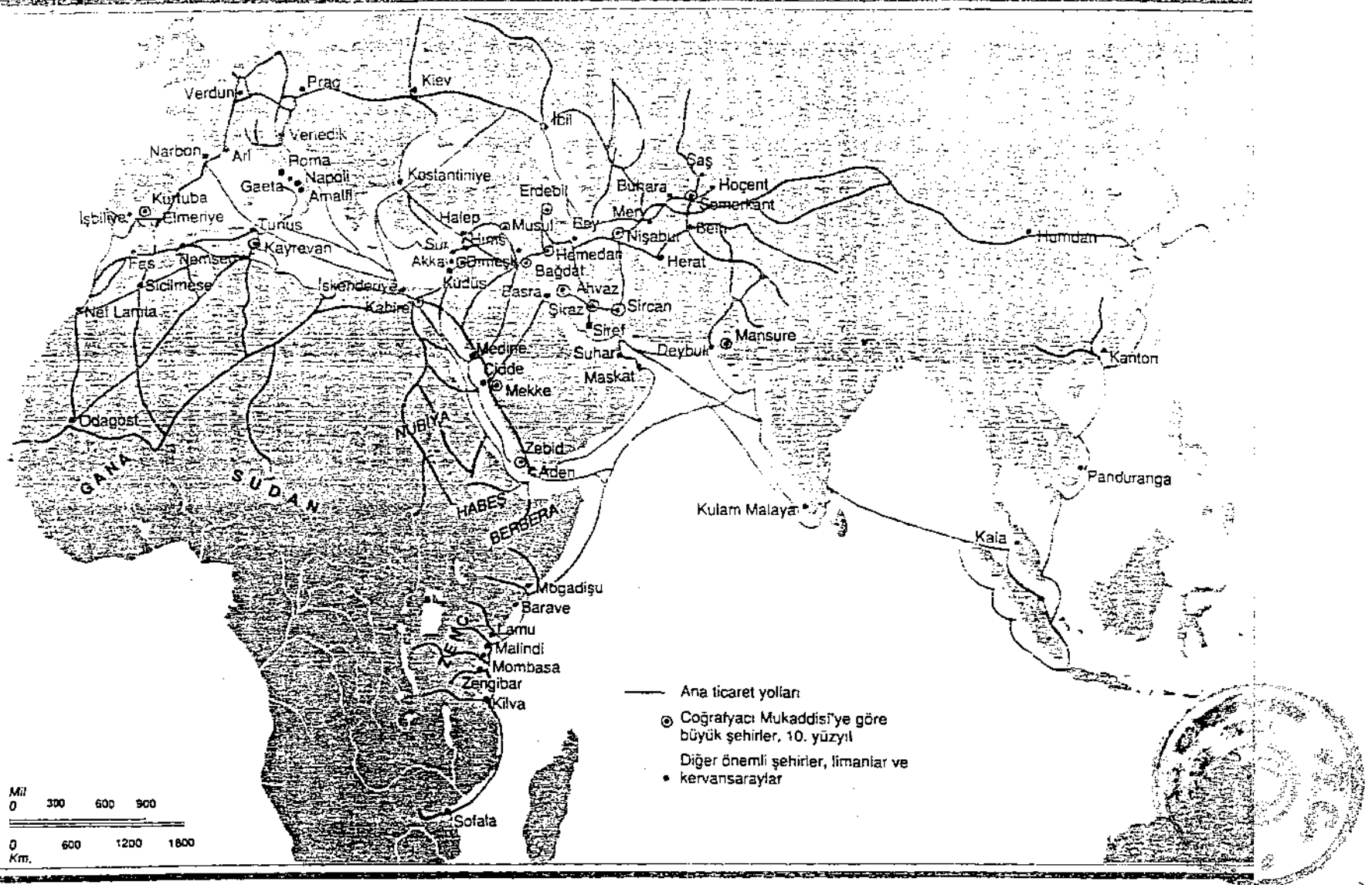
- 1- Ek-1: Yarımada İslam Şehirleri Haritası
- 2- Ek-2: Medine Ticaret Yollarının Kıtalararası Ticaret Yollarıyla Bağlantı Haritası
- 3- Ek-3: Arap Yarımadasının Ticaret Yolları Haritası
- 4- Ek-4: Yarımada'nın Genel Haritası
- 5- Ek-5: Yarımada'nın Genel Fiziki Haritası
- 6- Ek-6: Arap Denizaşırı Ticaret Yolları Haritası
- 7- Ek-7: Arap Yarımadasının Dini İnanç Haritası

Yarımadada İslam Şehirleri Haritası



Ek-2 Harita_VII

MEDİNE'NİN Ticaret Yollarının Kıtalarara Ticaret Yollarıyla
Bağlantısı

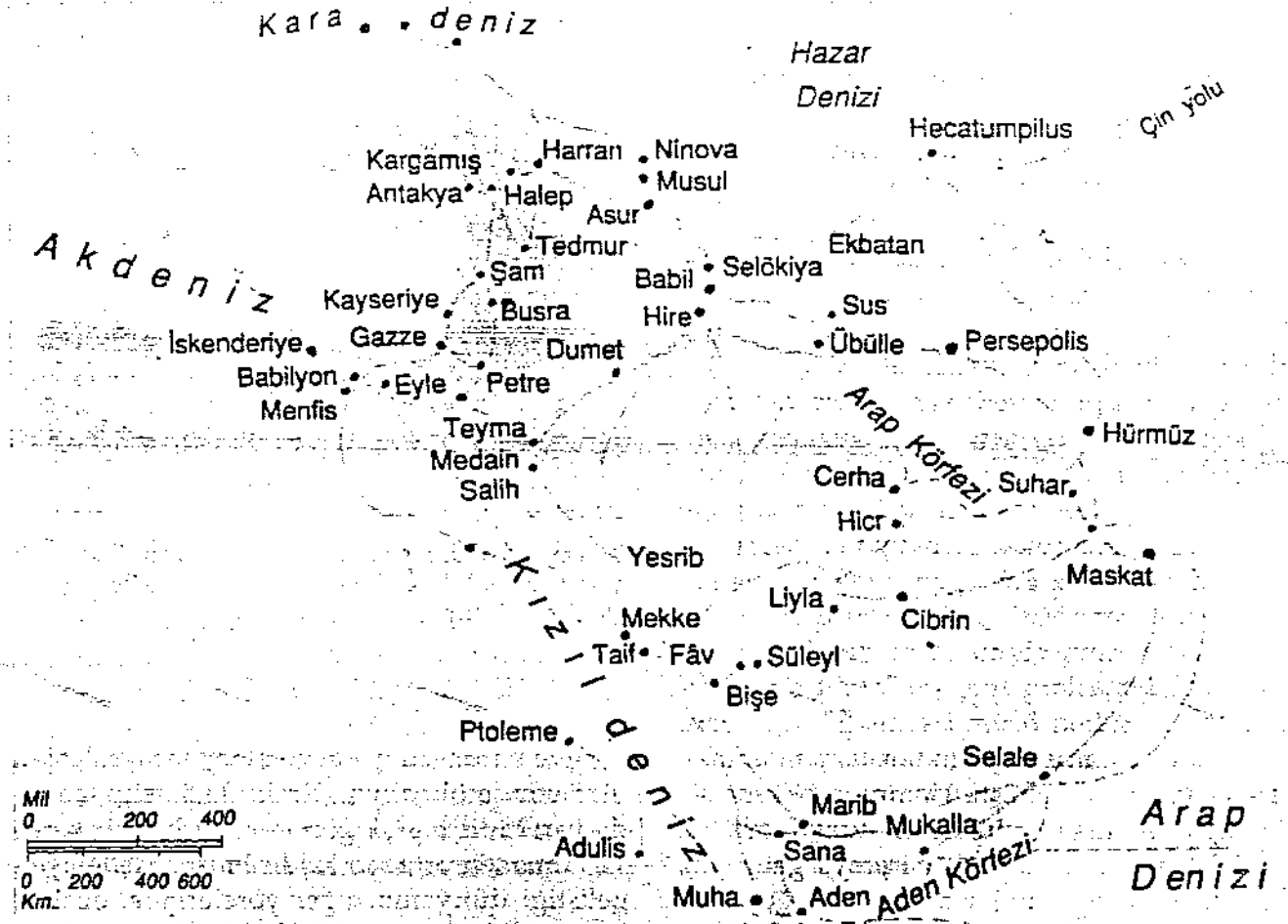


(İslam Kültür Atlası, s.278)

Ek-3

Harita VIII

Arap Yarımadasının Ticaret Yolları Haritası:



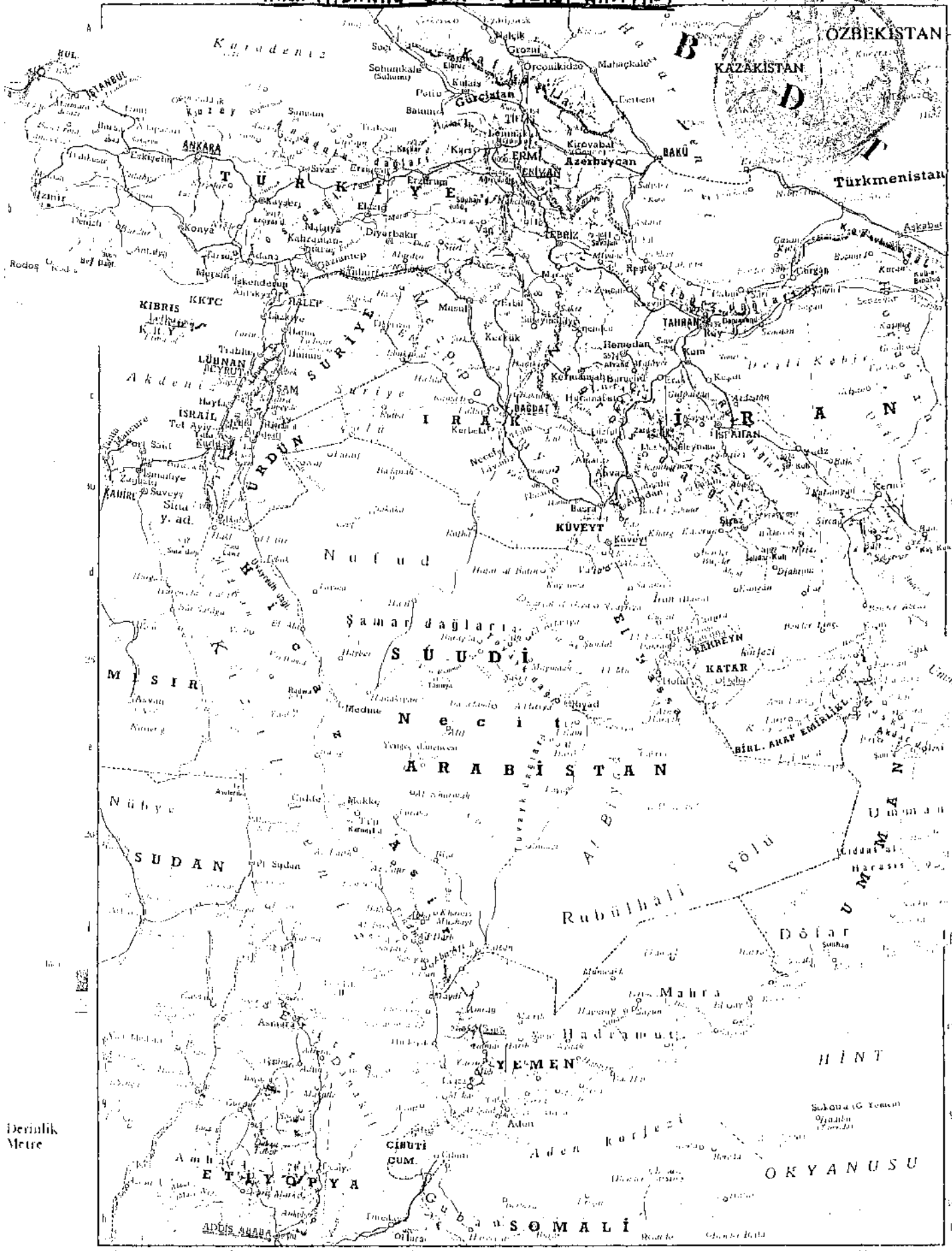
→ Karayolu

--- Denizyolu

Ticaret Yolları

(İslam Kültür Atlası, s.46)

YARIMADANIN GENEL FİZİKİ HARİTASI






ölçek 1 : 20 000 000

(Modern Büyük Atlas S.21.)

Arap Denizaşırı Ticaret Yolları Haritası



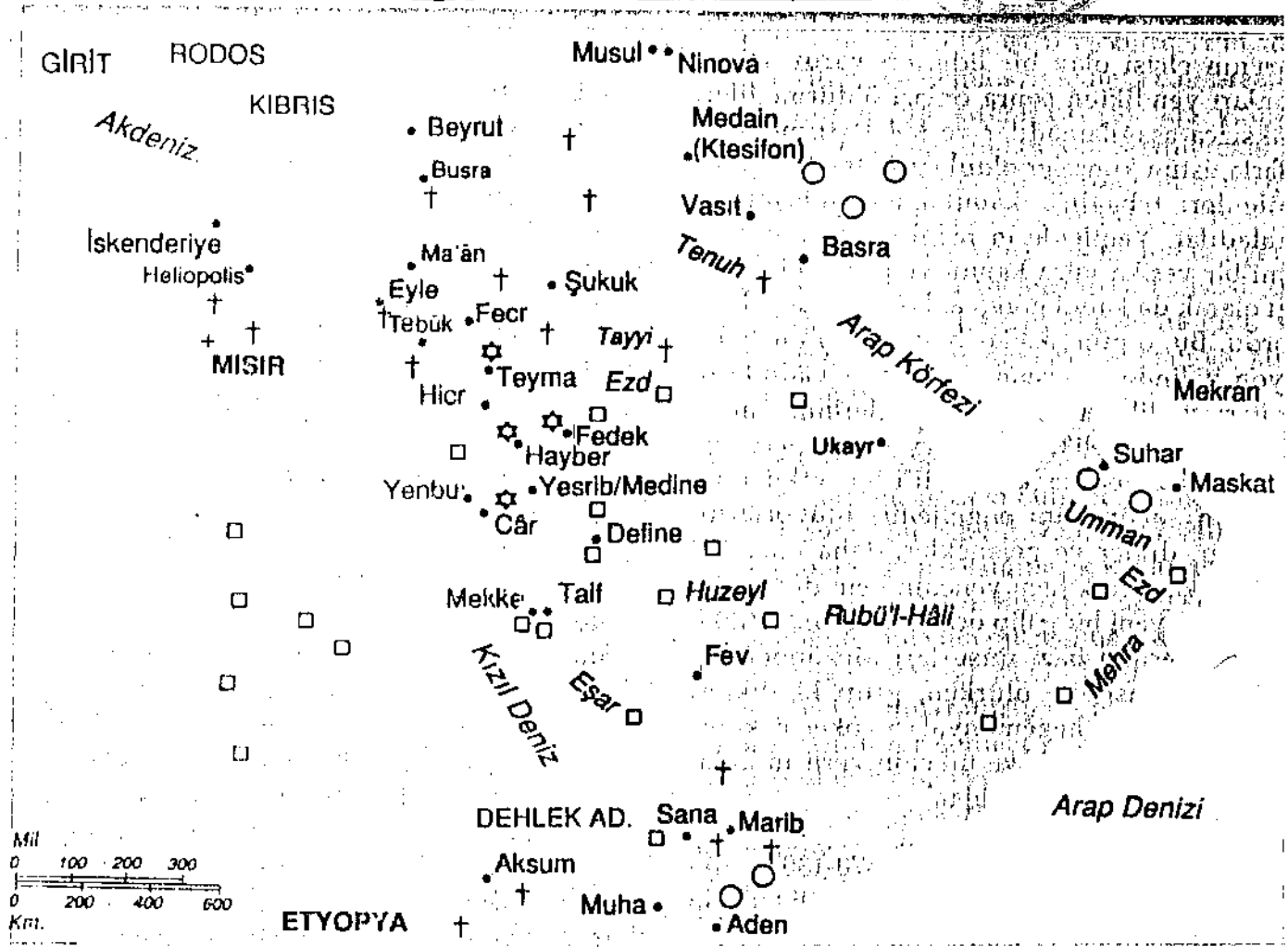
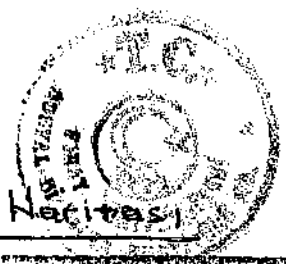
-  Yemen: Denizaşırı ticaretin ilk anbarı
-  Arap denizaşırı ticaretinin ulaştığı yerler
-  Arap gemileri ve tâcirleri tarafından ziyaret edilen yerler

(İslam Kültür Atlası, s.126)

Ek-7

Harita-XII

Arap Yarımadasının Dini İnaç Hâçitası



- | | | | |
|---|------------|---|---------------|
| □ | Mekke Dini | ☆ | Yahudilik |
| ○ | Zerdüştlük | † | Hıristiyanlık |

(İslam Kültür Atlası, s.30)